

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE ALLAH İNANCI VE
YANSIMALARI

HÜSEYİN İLHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN

Doç. Dr. FURAT AKDEMİR

DÜZCE, 2023

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE ALLAH İNANCI VE
YANSIMALARI**

HÜSEYİN İLHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN
Doç. Dr. FURAT AKDEMİR

DÜZCE, 2023

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE ALLAH İNANCI VE YANSIMALARI

Hüseyin İLHAN tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Furat AKDEMİR
Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Arif AYTEKİN
Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Halife KESKİN
Bolu Abant İzzet
Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Furat AKDEMİR
Düzce Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 22.06.2023

BEYAN

Temel İslam Bilimleri (Kelâm ve İtikâdî İslam Mezhepleri) Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Furat Akdemir danışmanlığında hazırladığım "**Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı ve Yansımaları**" adlı yüksek lisans tezimin konusu, planlanması, sorularının hazırlanması, etik onayının alınması, anket çalışması, yüz yüze görüşmelerin yapılması, konunun araştırılması, yazımı ve değerlendirilmesi kendi özgün çalışmamdır. Tezimin tüm evrelerinde etik kurallara uygun davrandığımı, tüm araştırma, bilgi, belge ve değerlendirmeleri akademik ve etik kurallar çerçevesinde temin ettiğimi, tez çalışmamda elde ettiğim bütün bilgi ve belgeleri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi ve tez yazım haklarını ihlal edici bir çalışmamın olmadığını bildirimde bulunurum. Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim. 22.06.2023

22.06.2023

Hüseyin İLHAN

ÖN SÖZ

İman konusu ve yüce bir varlığa inanma konusu, geçmişten günümüze insanoğlunun en temel konularından biri olmuştur. İnsanlığın var olduğu her çağda insan bir şeylere inanmıştır. İnsanlık tarihi, insanın inandığı ve kutsal saydığı onlarca varlık ve nesnelere şahittir. İnsanın anlam ve değer bulduğu bu inanç durumu, insanın söz ve eylemlerini, kültürünü ve yaşam boyutunu şekillendirmede önemli rol oynamıştır. İnsanın varoluş süreci ile başlayan bu duruma ilahi irade, zaman zaman vahiy ve elçileri ile destek olmuştur. Fakat insan tarihsel süreçte iman ve inanç ilkelerinin özünü tahrif etmiş ve farklı boyutlara dönüştürmüştür.

İman, insanın yaşamını şekillendiren ilkeler bütünüdür. Vahiy, insanda doğru ve sağlıklı bir imanın oluşmasını, yüce ve kutsal bir varlığa iman temelinde şekillendirir. Allah'a iman İslâm inancının temel ilkelerinden biridir. Allah inancının temel ilkesi tevhitir. Allah zatı ve nitelikleri ile eşsiz, tek, yüce ve kutsaldır. Tüm varlığı yaratan ve yasalarını koyan Allah'tır. Allah insanı yeryüzünde kendisine muhatap almış ve onu varlığın temsilcisi kılmıştır. İnsanı farklı ve özel nitelikler ile donatmış ve kendisi ile her an iletişime açık tutmuştur. İnsanı yol gösterici akli nitelikler dışında, vahiy ve nübüvvet ile desteklemiştir. İnsan, yaratılıştan saygındır ve saygın kalması bir sorumluluk olarak ona yüklenmiştir.

Allah'a iman, insana anlam ve değer katar. Allah'a iman insana taşıyabileceği bir sorumluluğu ve değer kazanacağı ilkeleri sunar. Bireyin inanç, ibadet, ahlak ve tüm yaşam ilkelerinde sorumlu, tutarlı ve bilinçli davranmasını sağlar. İman, her şeyden önce bireyde; söz ve eylemlerinin yüce Allah tarafından bilindiği, görüldüğü ve karşılık bulduğu; dünyevi ve uhrevi bir anlamı olduğu bilinci ve inancını oluşturur. Böylece insan, Allah'a iman ile anlam bulmuş, hedef ve ilkeleri belirlenmiş ve yaşamına değer katmış sayılır. Bu nedenle Allah'a iman insanın yeryüzündeki anlam arayışı, sorumluluğu ve inancı için önemlidir.

Allah'a iman, İslam inanç ilkelerinin özü ve temelidir. Diğer inanç ilkeleri kaynağını Allah'a imandan alır. Allah'a iman öncelikle doğru bir Allah inancı temelinde olmalıdır. Geçmişten günümüze ilahi dinlerin tümünde Allah'ın varlığı inancı, nitelikleri ve ona iman konusu örselenmiştir. İlahi dinlerde Allah'a iman özde tevhit eksenslidir. Tevhit eksensli Allah inancının tahrif ve tağyiri tüm inanç, ibadet, ahlak ve yaşam ilkelerini örselemiş, başkalaştırmıştır.

İnanç sistemlerinde tanrısal bir güce inanma veya inanmama söz konusudur. Yüce Allah, yüce zâtına iman ve diğer iman ilkelerini, insanda var olan fitrata uygun gerçekleşmesi için teklif etmiştir. İmanın doğru ve sağlıklı bir zeminde gerçekleşmesi için Allah'a iman ve diğer ilkelerin doğru ve amaçlandığı bir temelde öğretilmesi gerekir. Allah'a iman, bireye bilgi temelinde (tahkiki iman) ve doğru bir şekilde verilmelidir. Ülkemizde birey inanç ilkelerini yaşam boyunca aile, çevre, örgün ve yaygın eğitim süreçlerinde basın ve yayın yoluyla öğrenmektedir.

Günümüzde Müslümanların yaşamında çok farklı inanç boyutları ortaya çıkmaktadır. Dini boyutuyla Allah inancı ile ilgili yanlış düşünceler yanında inkârcı akımlar da günümüzün en temel sorunlarından biridir. Bu nedenle eğitim süreçlerinde inanç konularının doğru ve özgün öğretilmesi önem arz etmektedir. Çalışmamızın problem cümlesi, "Ortaöğretim öğrencilerinde Allah'ı doğru tanıma, Allah'ın niteliklerini bilme, İmanın temel unsuru olan tevhid-ulûhiyet ilkelerine uygun Allah inancı ve bu inancın yansımaları, inanç-davranış ilişkisi hangi düzeydedir?" şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmamızda eğitim süreçlerinde özelde ortaöğretim öğrencilerinin Allah inancının düzeyi ve hayata yansımalarının boyutunun tespiti amaçlanmıştır. Ortaöğretim öğrencilerinde Allah inancı ve yansımaları, veriler ışığında ortaya konulup Allah'a iman ve Allah inancının öğrencilerde bilgi düzeyi ve etkinliği belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrencilerde Allah anlayışı, Allah'ın varlığı ve birliği hakkındaki bilgi düzeyleri, Allah'ın varlığının nakli ve akli delillerini bilme seviyeleri, Allah'ın varlığının gerekliliğini delillendirmeleri, Allah'ın varlığının duygu ve düşünceleri üzerinde etkileri ve onlara neleri sağladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerde Allah inancının şekillenmesinde etkin olan faktörler ve etkilerin neler olduğu ve bu konuda müfredat, ders kitabı, DKAB öğretmenleri, dinî eserler, kurumlar, aile ve çevrenin etkisinin de yine neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada öğrenciler üzerinde Allah-insan iletişimi ve yansımaları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada öğrencilerin farklı Allah tasavvurları yanında Tanrı yadsıması inancı, deizm, ateizm ve agnostisizm gibi inançlara yöneldiklerine ilişkin son dönemdeki iddialara da ışık tutulmuştur. Bu iddiaların ortaöğretim öğrencileri üzerinde etkinlik düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinin, Allah inancı konusunda öğretim programları ve ders kitapları hakkındaki görüşleri alınmıştır. Öğretmenlerin, öğrencilerde Allah inancı ile ilgili bilgi düzeylerini nasıl buldukları, bu konuda sıkça karşılaşılan sorular ve bu sorulara yaklaşımları, öğrencilerin Allah'a iman konusundaki

yaklaşımlarını nasıl değerlendirdikleri, Allah inancının öğrencilerin söz ve eylemlerinde etkileri hakkında görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerin iman konusundaki tereddütleri, din karşıtı akımların öğrenciler üzerindeki etkileri, Allah inancını anlatmada karşılaştıkları zorluklar, müfredat, ders kitabı içeriklerinin yeterliliği ve bu bağlamda öğretmenlerin inançla ilgili konularda kelam ve itikâdî İslam mezhepleri alanında ihtiyaç duydukları bilgilerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans öğrenimim sürecinde, tez konumun seçilmesi ve bu tezin hazırlanması sürecinde değerli görüş ve düşünceleriyle destek olan, emeğini esirgemeyen, gösterdiği her türlü fedakârlık ve yardımdan dolayı çok değerli, saygıdeğer hocam Doç. Dr. Furat AKDEMİR'e en içten dileklerimle teşekkür ederim.

Yüksek lisans ders döneminde emeği geçen Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi hocalarıma, tez çalışmam boyunca katkılarını esirgemeyen, destek olan Ayşe Betül AKDEMİR Hanım'a, beraber çalıştığım idareci arkadaşlarıma, Türkçe öğretmeni arkadaşım Aydın KESKİN Bey'e, teknolojik katkılar sunan değerli arkadaşım Ömer ÇALIŞKAN Bey'e, destekleriyle her zaman yanımda olan teşvik eden sevgili eşime, çocuklarıma, aileme şükranlarımı, torunlarım Beren ve Kerem'e sevgilerimi sunarım.

Haziran 2023

Hüseyin İLHAN

ÖZET

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE ALLAH İNANCI VE YANSIMALARI

Hüseyin İLHAN

Düzce Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Kelâm ve İtikâdi İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı

Tezli Yüksek Lisans

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Furat AKDEMİR

Haziran 2023, 122 sayfa

Bu çalışma ortaöğretim 11 ve 12. sınıf öğrencilerinin inanç durumları, Allah tasavvurları, Allah'a iman konusu, Allah'ın varlığına inanmanın bireyde oluşturduğu duygusal ve davranışsal etkinin belirlenmesine yöneliktir. Çalışma, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ile imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerini de kapsamaktadır. Araştırma 2021-2022 Eğitim Öğretim yılı Batı Karadeniz Bölgesi'nin bir il merkezinde bulunan 21 resmî ortaöğretim kurumundan 11'inde toplam 330 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırmamızda ortaöğretim öğrencilerinin büyük oranda Allah'a inandığı, bir kısım öğrencinin şüpheli yaklaştığı, çok az sayıda öğrencinin ise inkârcı ve agnostik yaklaşımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerde Allah tasavvurlarının geleneksel olarak şekillendiği, inanç kaynağının büyük oranda aile olduğu, öğrencilerin Allah'ın varlığı ve birliği hakkında yeterli ve istenilen bilgi seviyesinde olmadığı görülmüştür. Allah'ın varlığı hakkında akli ve mantıksal temellendirmelerini genellikle bilgiye dayalı olmayan kozmolojik yasalarla örneklemiştir. Eğitim süreçlerinin Allah'ın varlığı ve inancı konusuna istenilen seviyede katkı sağlamadığı bir olgudur. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ile imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenleri, bu konuda daha aktif ve yetkin olabileceklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenler ders kitaplarında Allah'ın varlığı ve iman konusunun daha ilmi, akli ve mantıki argümanlarla desteklenmesi ve daha anlaşılır bir dil kullanılması görüşünü ileri sürmüşlerdir. Yapılan bu çalışmada verilerin derinlemesine incelendiği, veriler arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin analizi ve geçerlik güvenirlik çalışmalarına yer verilmiştir. Çalışma grubu belirlenirken problemi geniş bir perspektifte araştırabilmek amacıyla amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla araştırmada nitel araştırma türlerinden durum çalışması modeli (örnek olay) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler "içerik analiz yöntemi" kullanılarak analiz edilmiş ve mantıksal tutarlılık çerçevesinde sunulmuştur. Araştırmada yöntem, süreç ve sonuç boyutlarının yapısal bütünlük içerisinde olmasına özen gösterilmiştir. Araştırma sürecine ilişkin detaylı kayıt tutularak veriler tekrar analiz edilebilecek şekilde korunmuştur. Araştırmada tarafsız bir bakış açısıyla kişisel değerlendirme ve yanlılıklardan sıyrılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah inancı, Agnostizm, Ateizm, Deizm, Öğrenci, Öğretmen, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi.

ABSTRACT
SECONDARY SCHOOL STUDENTS' BELIEF IN GOD AND ITS
REFLECTIONS

Hüseyin İLHAN

Düzce University

Institute of Graduate Education

Department of Basic Islamic Sciences, Kalam and Religious Islamic Sects,

Master Thesis

Thesis Advisor: Associated Professor Dr. Furat AKDEMİR

June 2023, 122 pages

This study aims at determining how precisely the nature of the beliefs of the secondary school students in years 11 and 12, their perception of God in their world of imagination, believing in the existence of God and having faith in Him affect their emotions and behaviours individually. The study also covers up the religious culture and ethics teachers and imam hatip high school vocational course teachers as well. The research was made in the 2021-2022 academic year on 330 students in 11 out of 21 public schools of secondary education located in the town center of a Province in Western Black Sea Region. The results indicate that a big majority of the students believe in God, some are skeptical about religious issues, and only quite a few students disbelieve and they show agnostic approaches. It was observed that the students' perception of God are naturally shaped as they grow up in a traditional way and the main source of their information is mostly their parents, and that they do not have sufficient religious knowledge about the existence and the oneness of God. They try to explain their rational and logical justification for the existence of God with cosmological laws, which are not basically based on true knowledge. Unfortunately, it is a clear fact that the existed educational processes do not meet the requirements of the students on a satisfaction level and contribute for them to conceive the existence of God and believing in Him. Religious culture and ethics teachers and imam hatip high school vocational course teachers state that they could be more actively involved with the students for them to learn about faith issues regarding their needs. The teachers claim that the students should be provided with a better material as a textbook easy to understand, and the book ought to illustrate the abstract notions with more scientific, rational and logical arguments to teach the students about the existence of God and having faith in Him. In this study, a qualitative research method has been used to reveal the relationships among the data examining them in all details. In addition, significant issues are taken up in the study such as the type of the research made, the group of the students worked with, the data collection tools benefitted, the data analysis, and their validity and reliability. While determining the study group, a maximum variation method has been used to investigate the problems from a broad perspective as a purposeful sampling model, and a case study has been carried out in the research as a qualitative type of research to achieve better results. The data obtained within the scope of the research have been analyzed using the "content analysis method" and presented within the framework of logical consistency. In the research, an utmost care has been taken to ensure that the factors of method, process and result are in a structural integrity. A detailed record of the research process has been kept and all the data have been preserved in such a way that it could be analyzed again. Also an attention has been paid to keep away from making a subjective evaluation looking from an impartial point of view.

Keywords: Belief in God, Agnosticism, Atheism, Deism, Student, Teacher, Religious, Culture and Ethics.

İÇİNDEKİLER

BEYAN	ii
ÖN SÖZ	iii
TEŞEKKÜR	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. PROBLEM DURUMU.....	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	4
1.4. ARAŞTIRMA SORUSU	6
1.4.1 Alt Problemler	6
1.5. SAYILTILAR	7
1.6. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI.....	7
1.7. TANIMLAR	7
2. LİTERATÜR.....	8
2.1. İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE ALLAH’A İMAN KONUSU BAĞLAMINDA ÇALIŞMALAR (ESMÂ-i HÜSNÂ, AKÂİD VE KELÂM).....	8
2.2. YURTIÇİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR.....	18
2.3. TEORİK ÇERÇEVE.....	23
2.4. ALLAH’A İMAN	23
2.5. ALLAH LAFZI.....	24
2.6. ALLAH İNANCININ KAYNAĞI/KUR’AN’IN ALLAH TASAVVURU	25
2.7. KUR’AN’IN ELEŞTİREL TANRI TASAVVURU	27
2.8. ALLAH’IN SIFATLARI/NİTELİKLERİ.....	29
2.9. ALLAH’IN VARLIĞININ DELİLLERİ.....	32
2.10. ALLAH’IN VARLIĞI VE GEREKLİLİĞİ.....	35

2.11. ALLAH'IN VARLIĞINA İMAN İNSANA NEYİ SAĞLAR/İNSANDA OLUŞTURDUĞU DUYGU	36
2.12. İMAN ESASLARI İÇİNDE ALLAH'A İMAN	37
2.13. ALLAH'A İMAN VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ.....	38
2.14. ALLAH'IN İNSANA YÜKLEDİĞİ SORUMLULUK	39
2.15. İNKÂRCI AKIMLAR.....	40
2.15.1 Teizm.....	41
2.15.2 Ateizm.....	41
2.15.3 Deizm.....	42
2.15.4 Agnostisizm	42
3. YÖNTEM	44
3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	44
3.2. ARAŞTIRMA MODELİ	45
3.3. ÇALIŞMA GRUBU	45
3.4. ÖRNEKLEMİN OKUL, SINIF VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI.....	46
3.5. GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK	47
3.6. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	48
3.7. VERİLERİN TOPLANMASI	49
3.8. VERİLERİN ANALİZİ.....	51
4. ELDE EDİLEN VERİLER VE DEĞERLENDİRME	52
4.1. ÇALIŞMANIN BİRİNCİ ALT PROBLEMİYLE İLGİLİ ÖĞRENCİ/ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	52
4.1.1. Öğrenci Görüşleri ve Değerlendirme.....	52
4.1.2. Öğretmen Görüşleri ve Değerlendirme	56
4.2. ÇALIŞMANIN İKİNCİ ALT PROBLEMİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ/ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	58
4.2.1. Öğrenci Görüşleri ve Değerlendirme.....	58
4.2.2. Öğretmen Görüşleri ve Değerlendirme	61
4.3. ÇALIŞMANIN ÜÇÜNCÜ ALT PROBLEMİ İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ/ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	66
4.3.1. Öğrenci Görüşleri ve Değerlendirme.....	66
4.3.2. Öğretmen Görüşleri ve Değerlendirme	72

4.4.	ARAŞTIRMANIN DÖRDÜNCÜ ALT PROBLEMİ İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ/ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	75
4.5.	ARAŞTIRMANIN BEŞİNCİ ALT PROBLEMİ İLE İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	77
4.6.	ÇALIŞMANIN ALTINCI ALT PROBLEMİ İLE İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	83
4.7.	ÇALIŞMANIN YEDİNCİ ALT PROBLEMİNE İLE İLGİLİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ, VERİLER VE DEĞERLENDİRME	84
5.	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	89
5.1.	SONUÇLAR.....	89
5.2.	ÖNERİLER	93
5.2.1.	Öğretmenlere Yönelik Öneriler	93
5.2.2.	Ders Kitapları ve Müfredatla İlgili Öneriler	95
5.2.3.	Ailelere Yönelik Öneriler	95
	KAYNAKÇA.....	96
	EKLER	104
	EK 1. ÖĞRENCİ GÖRÜŞME SORULARI.....	104
	EK 2. ÖĞRETMEN GÖRÜŞME SORULARI	105
	ÖZ GEÇMİŞ	106

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğretmen Bilgileri.	46
Tablo 2. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğrenci Grubunun Demografik Bilgileri Tablo 2’de Verilmiştir.....	47
Tablo 3. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğrencilerin Demografik Bilgileri.....	47
Tablo 4. Öğrencilerin İnanç Tercihleri.....	52
Tablo 5. Ailelerin İnanç Durumları.....	53
Tablo 6: Öğrencilerin İnanç Kaynağı.	54
Tablo 7. Öğrencide Allah İnancının Oluşmasında DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Etkisi.....	55
Tablo 8. Öğretmenlerin Öğrencilerin Allah İnancı ile İlgili Gözlemleri.	56
Tablo 9. Allah’ın Varlığını ve Niteliklerini Temellendirme.....	58
Tablo 10. Allah’ın Varlığı Neden Gereklidir?	60
Tablo 11. Öğrencilerin Allah’a Yönelik Soruları.	62
Tablo 12. Öğretmenlerin, Öğrencilerin Allah’a İman Konusunda Yaklaşımlarına Dair Görüşleri.	64
Tablo 13. Allah’ın Varlığının İnsan Üzerindeki Etkisi.	66
Tablo 14. Allah İnancının İnsan Özgürlüğüne Etkisi.....	68
Tablo 15. Allah’ın Varlığının Bireyin Söz ve Eylemleri Üzerindeki Etkisi.	70
Tablo 16. Allah İnancı İnsan Davranışı İlişkisi.	71
Tablo 17. Öğretmenlerin Allah İnancı Hakkında Öğrenciler Üzerindeki Gözlemleri... 73	
Tablo 18. Allah-İnsan İletişimini Temellendirme.....	75
Tablo 19. Ortaöğretim DKAB Ders Kitapları İçeriklerinin Allah’a İman Kapsamı.	77
Tablo 20. Kuran’ın Allah Tasavvuru ve DKAB Ders Kitapları İçerikleri.	79
Tablo 21. Kuran’ın Allah Tasavvuru Hakkındaki İlkeleri, Yanlış Tanrı Tasavvuru Hakkındaki Argümanları ve DKAB Ders Kitabı İçerikleri.	81
Tablo 22. İnkârcı Akımların Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Etkisi.....	83
Tablo 23. Kelâm/Akaid İlminin İman Konusunda Öğretmene Katkısı.	85
Tablo 24. Allah’a İman Konusunu Anlatmada Yaşanan Zorluklar.	87

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.s.: Aleyhisselâm
A.Ü.: Ankara Üniversitesi
b.: Bin/İbn
bkz.: Bakınız
c.: Cilt
c.c.: Celle Celâluhu
çev.: Çeviren
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİKAB: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
ed.: Editör
Hz.: Hazreti
İHL: İmam Hatip Lisesi
ö.: Ölüm Tarihi
M.Ü.: Marmara Üniversitesi
nşr.: Neşreden
r.a.: Radiyallahu anh
s.: Sayfa
s.a.s.: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.: Tahkik
Ts.: Tarihsiz
OMÜ.: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
vb.: Ve Benzeri
vd.: Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

Bu bölümde problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, sayıltılar, sınırlılıklar ve tanımlar yer almaktadır.

1.1. Problem Durumu

İslam düşüncesinde Allah; tek, eşsiz ve mükemmel bir varlıktır. Allah zâtı ile özel ve mükemmel niteliklere sahiptir. Allah, evrende bulunan tüm varlığa kaynağını veren tek yaratıcıdır. Allah; tüm varlığın sonsuz kaynağı, hayata anlam katan, insana aktif ve sürekli iletişim sunan yüce bir varlıktır. Allah, insanı varlık olarak özel yetilerle donatmış, yeryüzünün temsilcisi kılmış ve onunla doğrudan iletişim kurmuştur. İnsanı vahiy ve nübüvvet ile desteklemiştir.

Allah inancı, tevhid ilkesi ile doğrudan ilişkilidir. Tüm ilahi dinlerin en temel ilkesi tevhittir. Yahudilik ve Hristiyanlık tarihi süreçte değişime uğramış, düşünce ve inanç sistemlerinde tevhide aykırı ilkeler gelişmiştir. Tevhid ilkelerindeki sapmalardan dolayı Kur'an; Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik ve Cahili Mekke Putperestliğinin tanrısal inançlarını eleştirmiştir.

Vahiy, tahrif edilmiş tanrısal tasavvurları ve dini ilkeleri yeniden düzenlemiş olup özgün bir Allah inancı ve dini ilkeler bütünü yerleştirmiştir. Tarihsel süreçte Müslüman kültürde ortaya çıkan batinî fırkalar ve bu dinî yapılarda Allah'a iman ve diğer dinî değerlerin tahrif ve tağyire uğradığı görülmektedir. Tüm bu süreçler yaygın ve örgün öğretimde din öğretimi ve özelde Allah inancının öğretilmesini önemli kılmaktadır. Bu bağlamda ortaöğretim kurumlarında verilen Allah inancı konusunun tüm boyutu ile araştırılması ve ortaya konulması önem arz etmektedir. Çalışmamızda Allah inancı ve yansımaları, veriler ışığında ortaya konulmuştur. Çalışmamız özelinde ortaöğretim öğrencilerinde Allah'a iman, Allah inancının düzeyi, Allah anlayışı, Allah'ın varlığı ve birliği inancı ve bilgi düzeyleri, Allah'ın varlığının nakli ve akli delillerini bilme seviyeleri, Allah'ın varlığının gerekliliğini delillendirmeleri, Allah'ın varlığının duygu ve düşünceleri üzerinde etkileri ve onlara neleri sağladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerde Allah inancının şekillenmesinde etkin olan faktörler ve etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu konuda müfredat, ders kitabı, DKAB öğretmenleri, İHL meslek dersleri öğretmenleri dinî eserler ve kurumlar, aile ve çevrenin etkisi ortaya konulmaktadır. Çalışmamızda öğrenciler üzerinde Allah-insan

iletişimi ve yansımaları da tespit edilmeye, öğrencilerin farklı Allah tasavvurları yanında tanrı yadsıması inancı, deizm, ateizm ve agnostisizm gibi inançlara yöneldiklerine ilişkin son dönemdeki iddialara da ışık tutulmuştur. Bu iddiaların ortaöğretim öğrencileri üzerinde etkinlik düzeyi incelenmiştir.

Araştırmamızda DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinin Allah inancı konusunda öğretim programları ve ders kitapları hakkındaki görüşleri alınmıştır. Öğretmenlerin öğrencilerde Allah inancı ile ilgili bilgi düzeylerini nasıl buldukları, bu konuda sıkça karşılaşılan sorular ve bu sorulara yaklaşımları, öğrencilerin Allah’a iman konusundaki yaklaşımlarını nasıl değerlendirdikleri belirlenmiştir. Allah inancının öğrencilerin söz ve eylemlerinde etkileri hakkında öğretmen görüşleri alınarak, öğrencilerin iman konusundaki tereddütleri, din karşıtı akımların öğrenciler üzerindeki etkileri, öğretmenlerin Allah inancını anlatmada karşılaştıkları zorluklar, müfredat, ders kitabı içeriklerinin yeterliliği ve bu bağlamda öğretmenlerin inançla ilgili konularda kelam ve itikâdî İslam mezhepleri alanında ihtiyaç duydukları bilgilerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Eğitimin amacı; bireyde bilgi, beceri, alışkanlık ve tutuma yönelik olumlu söz ve eylemlerin gelişimini gerçekleştirmektir. Din eğitimi içinde yer alan kelam ilminin amacı ise naslara dayalı bir ilim dalı olarak Allah’a iman, Allah’ın varlığı ve birliği, zâtı ve sıfatları, nübüvvet ve semiyat konuları gibi metafizik temelleri olan konuları akli kanıtlar geliştirmek suretiyle temellendirme ve açıklamayı hedefler. Kelam ilmi “*Kesin deliller göstermek ve şüpheleri ortadan kaldırmak suretiyle dinî inançları kanıtlama gücü kazandıran bir ilimdir.*”¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Yani kelâm, bir kısım şeyleri bilmektir ki bu bilgi ile birlikte dinî inançları başkasına ispat etme ve bunları delillendirip şüpheleri gidererek başkasına kabul ettirme gücü, tam olarak meydana gelir. Konusu dinî inançların ispatı ile ilgili olması bakımından bilinendir. Meseleleri itikâdî, şer’î ve teorik (nazârî) önermelerdir. Gayesi imanı kesinlik/sağlamlık ile süslemedir. Faydası dünya hayatının düzenini ve ahirette kurtuluşu sağlamaktır. Bu

¹ Adudiddin el-İcî, el-Mevâkıf, Beyrut, Alimu’l-Kutub, tsz., s.7; Seyyid Şerif Cürcânî, Şerhu’l-Mevâkıf, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021, s. 130; Sa’deddin et-Taftazânî, el-Makâsıd, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019, s. 91.

yüzden kelâm ilimlerin en şerefliisidir.² Bu gaye doğrultusunda kelim ilmi gelişmiş, İslam inancının temel ilkelerini nas ve akıl bağlamında ortaya koymuştur.

Kelâm ilmi, İslam inancının özgün yapısını ve temel ilkelerini korur. İslam dininin inanç ilkelerini yeniden ortaya koyarak varlık, bilgi, inanç ve yaşama ilkelerini doğru bir zemine oturtur. Bu temelde sağlıklı, doğru bir din ve sağlam bir inancın gelişimine katkı sunar, insanlığa yön verir.

Kur'an'da belirlenen inanç ilkelerine karşı yönelen yıkıcı ve yanlış inançlara karşı cevaplar ortaya koyar.

İslam inanç ilkelerini, İslam toplumu içinde gelişen ve ortaya çıkan tahrif edici yanlış inançlar, fikirler ve düşüncelere karşı, koruma ve savunmayı amaçlar.

Allah'a iman konusunda, tek Allah inancını, nas ve ilmi deliller ışığında ortaya koyarak doğru ve sağlıklı Allah tasavvuru oluşturmayı hedefler.

Kişiyi, inancı bağlamında taklidi imandan tahkiki imana, şüphelerden kesin inanca, özlü bir iman birliğinden, delillerden hareketle bilgiye dayalı özgün bir inanca götürür.³

Allah, evreni yaratan, düzenini sağlayan ve ölçüsünü koyandır. İnsanı varlık düzlemi içinde farklı ve özel yaratmış ve sorumlu kılmıştır. İnsan ile iletişim yollarını kurmuş, ona yol göstermiştir. Dünya serüveninde yalnız bırakmamıştır. Allah, insana vahiy ve nübüvvet ile yardımcı olmuştur. Bu bağlamda Allah, dinin kaynağı ve sahibidir. Tevhide dayalı Allah'a iman bütün semavi dinlerin temel ilkesidir. Allah inancı bireyde dinî inancın şekillenişinin temelini oluşturur. Allah'ın varlığı ve O'na iman, bireyin söz ve eylemlerini belirleyen en temel faktörlerin başında gelmektedir. Doğru ve sağlıklı bir Allah inancı, bireyde sağlıklı ve tutarlı bir karakter gelişimine de zemin hazırlar. Allah'a inanan birey, Allah'ın her şeyi bildiğini, gördüğünü, kuşattığını bilir ve O'na güven duyar. Allah'a iman bireyde çıkarlara aykırı durumlarda bile doğru ve gerçek yasalara ve ahlaki ilkelere uygun hareket etmeyi sağlar.

Bu araştırmada ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin Allah tasavvurları, anlayışları, tutumları, davranışları; DKAB öğretmenlerinin öğretim programı ve ders kitapları ile ilgili değerlendirmeleri, İHL meslek dersleri öğretmenlerinin kelim ve akaid ders programları ve kitapları ile ilgili düşünceleri; öğretmenlerin gözlemleriyle öğrencilerin Allah tasavvurları ve yaşamları; öğretmen gözüyle Allah'a iman ve Allah'ın varlığı ve

² Cürânî, Şerhu'l-Mevâkıf, s. 130-150; et-Taftazânî, el-Makâsîd, s. 92.

³ Cürânî, Şerhu'l-Mevâkıf, s. 130-150; et-Taftazânî, el-Makâsîd, s. 92.

birliği ile ilgili öğrenci inanç, düşünce ve davranışları bütüncül bir yaklaşımla incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın amacı ortaöğretim ders müfredatında yer alan, Akaid/Kelam ders içeriklerinde verilen Allah inancının ortaöğretim öğrencileri üzerindeki yansımaları,

Öğrencilerinin inançları hakkında sahip oldukları bilgilerin kaynağını, doğruluğunu ve yeterlilik düzeyinin ortaya konması,

Ortaöğretim öğrencilerinin Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, Allah inancını temellendirmesi,

Allah-insan ilişkisini hangi düzeyde öğrendikleri ve bildikleri, Allah'a iman bağlamında doğru ve sağlıklı bir Allah tasavvurunun hangi aşamada olduğu,

İnkârcı akımlar ve diğer din dışı düşünce ve inançlara karşı nasıl bir tavır ve düşünce içinde oldukları belirlenmeye çalışılmıştır.

Allah inancının nas ve akli temellendirmelerinin seviyesinin hangi düzeyde olduğu,

Öğrendikleri Allah inancının diğer inkârcı akımlara ve din dışı söylemlere karşı etkinliği,

Allah inancının ortaöğretim öğrencilerinin söz ve eylemlerine nasıl yansıdığının ortaya konması,

Allah inancı konusunda DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinin etkinliği, ortaöğretim DKAB, İHL Akaid/Kelam ders programları ve ders kitaplarının yeterlilik düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Kelam ilminin en temel konularının başında yer alan Allah'a iman ve yansımaları tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Elde edeceğimiz veriler ve sunacağımız öneriler Kelam ilmine katkı sunacaktır. İslam düşüncesinde Allah; tek, eşsiz ve mükemmel bir varlıktır. Allah zâtı ile özel ve mükemmel niteliklere sahiptir. Allah, tüm varlığın sonsuz kaynağı, hayatı anlamlı kılan, insana aktif ve sürekli bir iletişim imkânı sunan, sonsuz kudret sahibi yüce bir varlıktır. Allah inancı tevhid ilkesi ile doğrudan ilişkilidir. Allah, evren ve varlığa kaynağını veren tek yaratıcıdır. Allah, insanı varlık olarak özel

yetilerle donatmış, yeryüzünün temsilcisi kılmış ve onunla doğrudan iletişim kurmuştur. İnsanı vahiy ve nübüvvet ile desteklemiştir.

Ortaöğretim dönemi, bireyin dinin ortaya koyduğu inanç esaslarına yönelik eleştirel yaklaştığı bir çağdır. Zihinsel gelişme sonucu o zamana kadar öğrendiklerini eleştirip irdeleme eğilimi, gencin bilgi toplama yöntemlerinde ve öğrenmelerinde farklılıklar meydana getirir. Dinî gelişim konulu araştırmalarda gençlik çağı genellikle **"bilinçli öğrenme çağı"** olarak tanımlanır.⁴ Önerisi yazılan bu tezde ortaöğretim öğrencilerinde Allah inancının bilgi düzeyi, kaynağı, söz ve eylemlerine etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrencilerde Allah inancının etkinliği belirlenerek görülen eksiklikler ve yanlışlıkların neler olduğunun tespit edilmesi önemlidir. Son dönemlerde gençlerin tek Allah inancı tasavvurları yanında tanrı yadsıması inancı, ateizm, deizm, agnostisizm gibi belli başlı dünya görüşlerine yöneldiği iddiaları söz konusu edilmektedir.⁵ Bu iddiaların ortaöğretim öğrencilerinde geçerliliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Allah inancı, bireyde sorumlu söz ve eylemlerin oluşumunu ve gelişimini sağlar. Birey Allah'ı doğru ve sağlıklı bilgiler ile öğrenirse tutarlı ve sorumlu bir kişiliğe sahip olur. Bu temelde inkârcı akımlardan uzak durur. Doğru bir Allah inancına sahip birey, onu sever; onunla iletişimini güçlü tutar, onun sevgisini kaybetmek korkusuyla söz, tutum ve davranışlarına dikkat eder. Doğru bir Allah inancına sahip birey inançla ilgili kararsızlığa düşmez, bu sayede inanç yadsımalarına, tereddütlere ve inanç sapmalarına düşmez. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Allah inancı alanında farklı çalışmaların yapıldığı görülmüştür.⁶ Ülkemizde son zamanlarda öğrencilerde inanç sapmalarının yaygınlaştığına ilişkin iddialardan hareketle inanç alanlarında farklı

⁴ Atalay Yörükoğlu, Gençlik Çağı, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1993, s. 13-20; Nurullah Altaş, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Öğretmen El Kitabı, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, s. 46; Hayati Hökelekli, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, İstanbul: Dem Değerler Eğitimi Merkezi, 2015, s. 26; Adnan Kulaksızoğlu, "Gençlik Çağı ve Ülkemizde Gençlik Sorunları", Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2/2 (2013), s.135.

⁵ Hamdi Gündoğar ve Muhammet Sait Yürgüç, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/6, Sayı 11 (2019), 643-670; Ayşe Betül Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". Dergiabant 8 /1 (Mayıs 2020), s. 318-342; Hacı Ali Özdemir, "Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı (Burdur Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 119-122; Muhammet Sait Yürgüç, "Gençliğin İman Algısı (Şırnak İli Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 44-47.

⁶ Hamdi Gündoğar- Muhammet Sait Yürgüç, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/6, Sayı 11 (2019), 643-670; Ayşe Betül Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". Dergiabant 8 /1 (Mayıs 2020), s. 318-342; Hacı Ali Özdemir, "Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı (Burdur Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 119-122; Muhammet Sait Yürgüç, "Gençliğin İman Algısı (Şırnak İli Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 44-47.

çalışmaların yapıldığı görülmüştür.⁷ Ancak kelam ilmi bağlamında araştırmamızın problem alanına ilişkin nitel bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Araştırma ortaöğretim öğrencilerinin Allah inancı ile ilgili durumlarını ortaya koymaktadır. Çalışma DKAB ders programı, akaid/kelam ders programı ve ders kitaplarının geliştirilmesi, öğretmenlerin Allah inancını öğretmede dikkat etmeleri gereken hususlara işaret etmesi, öğrencilerin Allah inancı ile ilgili ihtiyaç ve beklentilerinin ortaya konması ve ailelerin çocukların din eğitimi süreçlerini takip etmeleri açısından önemlidir. Ayrıca DKAB öğretmenleri ve İHL meslek dersleri akaid/kelam dersini okutan öğretmenlerin Allah inancının öğretilmesinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesine, sorunlarla ilgili çözüm önerilerinin değerlendirilmesine, benzer sorunlarla karşılaşan öğretmenlere yol göstermesine ve alana yardımcı olması beklenmektedir. *Bu çalışmada elde edilen veriler içerik analizinden sonra mantıksal tutarlılık çerçevesinde yorumlanmış ve objektif bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bulguların bilimsel çalışmalara ve eğitim-öğretim süreçlerine katkı sunması beklenmektedir.*

1.4. Araştırma Sorusu

Kur'an'ın ortaya koyduğu Allah inancı, ortaöğretim öğrencilerinde doğru ve yeterli düzeyde midir? Bu inancın hedeflediği sorumluluk bilinci, bireyin söz ve eylemlerine yansımış mıdır?

1.4.1 Alt Problemler

1. *Ortaöğretim öğrencilerinin inanç tercihi ve kaynağı nedir?*
2. *Ortaöğretim öğrencileri Allah'ın varlığını nasıl temellendirmektedir?*
3. *Allah'a iman / varlığına iman ortaöğretim öğrencileri üzerinde yansımaları nelerdir?*
4. *Ortaöğretim öğrencilerinde varlıksal düzlemde Allah-insan iletişimi nasıldır?*
5. *DKAB ders içeriklerinin Allah'a iman konusunda yeterliliği nedir?*
6. *İnkârcı akımların ortaöğretim öğrencileri üzerindeki etkisi nedir?*
7. *Allah'a iman konusunu anlatmada akaid kelam ilminin önemi ve katkısı nedir?*

⁷ Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/2 (Aralık 2021), s. 232.

1.5. Sayıtlar

Çalışmamızda açık uçlu soru formları verilen ortaöğretim öğrencileri ile görüşme yapılan öğretmenlerin sorulara samimi ve doğruları ifade edecek bir şekilde cevap verdikleri varsayılmaktadır.

1.6. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bilimsel çalışmalar maliyetli, zaman ve emek gerektiren faaliyetlerdir. Bu nedenle çalışmaların belli bir zaman diliminde ve sınırlandırılmış örneklerle yürütülmesi sürecin tamamlanması ve sonuçların değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Araştırmamız 2021-2022 öğretim yılı içinde Batı Karadeniz Bölgesi'nin bir ilinin merkezinde bulunan 22 resmi ortaöğretim kurumlarından 11'inde öğrenim gören 11. ve 12. sınıf öğrencileri, DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenleri ile sınırlıdır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme türlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcı öğrencilerin öğrenim gördükleri lise türlerine göre öğrencilerin Allah inancı algıları ve yansımalarının çeşitlilik gösterebileceği düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular, deneklerin soru formundaki sorulara ve yarı yapılandırılmış görüşme formları ile yüz yüze görüşmede sorulara verdikleri cevapların doğru olduğu varsayımına dayanmaktadır. Araştırma, görüşme formlarının ve yarı yapılandırılmış görüşme formlarının uygulandığı zamanla sınırlıdır.

Çalışma grubu ortaöğretim 11. ve 12. sınıf öğrencileri ile sınırlandırılmış ve veri toplama sürecinde bu sınıflara soru formu uygulanmıştır. Bu çalışma resmi ortaöğretim kurumlarındaki okullarda aktif eğitim süreci içerisinde olan 11. ve 12. sınıflarında eğitim-öğretim gören öğrencilerle sınırlıdır.

1.7. Tanımlar

DKAB: Ortaöğretim öğretim programlarında yer alan zorunlu din dersi. İlköğretim 4. sınıftan ortaöğretim son sınıfa (12) kadar öğrenciler bu dersi zorunlu olarak görmektedirler.

İHL MD kelâm ve akâid: İmam-Hatip Liselerinde 11. ve 12. sınıflarda zorunlu olarak gördükleri kelam ve akâid meslek dersi.

2. LİTERATÜR

2.1. İslam Düşünce Tarihinde Allah'a İman Konusu Bağlamında Çalışmalar (Esmâ-i Hüsnâ, Akâid ve Kelâm)

İslam düşüncesi ve inancının temeli vahye dayalıdır. Kur'an, yüce Allah'ın kelimidir, bir amaç için indirilmiştir ve arı duru din sadece Allah'a aittir.⁸ Kur'an, din olarak İslam'ın tüm inanç ve düşünce sisteminin temel dayanağıdır. Bu yüzden İslami ilimlerin öncelikli kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Vahyin ve dinin sahibi Allah'tır. Yüce Allah'a iman, O'nun varlığı ve birliğinin temel ilkeleri Kur'an-ı Kerim'de konu edilmiştir.⁹ Allah inancı, varlığı ve birliği Kur'an'ın en temel konusu olmuştur. Yüce Allah kendi zatına iman, varlığı ve birliği ile ilgili temel argümanlar ortaya koymuştur. Aynı zamanda imana konu olan diğer ilkeleri de beyan etmiştir.¹⁰

İslam vahyinin tebliğcisi Hz. Muhammed (as) vahyin ışığında yüce Allah'a iman, O'nun zâtı ve birliği konuları üzerinde durmuştur. Hz. Muhammed, Cibrîl hadisinde,¹¹ iman konuları üzerinde durmuştur.¹² Hadis kitaplarında inanç ile ilgili hadislerin bir arada toplandığı bölümler vardır. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî gibi hadis kitaplarındaki "Kitâbü'l-Îmân" bölümleri iman konularına yer vermektedir.¹³

Allah'a iman, onun varlığı, birliği ve sıfatları İslâmî ilimler içinde kelâm ve mezhepler tarihi dışında tefsir, hadis, felsefe, tasavvuf, dinler tarihi ve hatta tabakat kitaplarında çeşitli yönleriyle ele alınarak işlenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığını, birliğini konu eden çok sayıda isim/sıfat bulunmaktadır.¹⁴ Hadis kaynaklarında konuyla ilgili müstakil bir bölüme rastlanmıyorsa

⁸ Zümer 39/2-3.

⁹ Bakara 2/177, 255, 285-286; Nisa 4/136; İhlas 112/1-4.

¹⁰ Bakara 2/177, 255, 285-286; Nisa 4/136; İhlas 112/1-4.

¹¹ Buhârî, Îmân 37; Müslim, Îmân 1, 5; Ahmed, Müsned, I, 27 (no: 184); I, 51 (no: 367; Ayrıca bk. Tirmizî, Îmân, 4; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Nesâî, Mevâkît, 6.

¹² Buhârî, Îmân, 37, Tefsîr, 31/2; Müslim, Îmân, 1, 5, 7.

¹³ Buhârî, Îmân, 37, Tefsîr, 31/2; Müslim, Îmân, 1, 5, 7. Tirmizî, Îmân, 4; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Nesâî, Mevâkît, 6.

¹⁴ Bakara 2/ 255; Haşr 59/22-24.

da Buhârî'nin "Tevhîd"¹⁵ ve "Da'avât,"¹⁶ Müslim'in "Zikir,"¹⁷ Tirmizî'nin "Da'avât"¹⁸ ve İbn Mâce'nin "Du'â"¹⁹ bölümlerinde ve çeşitli bablarda Allah'ın isimlerini konu edinen birçok hadis geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçen isim/sıfatlar bağlamında İslam düşüncesinde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu konuda İbn Hacer el-Eskalani, *Esmâ-i Hüsnâ* hakkında eserinde değerli bilgiler sunmuştur.²⁰

Günümüze kadar ulaşan müstakil esmâ-i hüsnâ eserlerinin ilki lugat ve nahiv âlimi Ebû İshak ez-Zeccâc'a (ö. 311/923) aittir.²¹ Bu eseri, müellifin talebelerinden Ebû'l-Kasım ez-Zeccâcî'nin yazdığı *İştikâku Esmâ'illâh* adlı eseri izlemiştir. Ebû Abdullah el-Halîmî'nin (ö. 403/1012) *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*'ı da bu alanın önemli ve temel eserlerinden biridir. Başta Beyhakî olmak üzere pek çok alim bu eserden faydalanmıştır.²² Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38), bu konuda yazdığı önemli eseri *el-Esmâ' ve's-sıfat*'ı²³ ile Beyhakî'nin (ö. 458/1066) aynı isimle yazdığı eseri²⁴ bu alanda önem taşımaktadır. Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *Esmâ-i Hüsnâ*'yı şerh ettiği *et-Tahbîr fî't-tezkîr* adlı eseri ise tasavvuf geleneğinin önemli bir eserdir.²⁵

Gazzâlî'nin bu alanda yazdığı *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-hüsna*, adlı müstakil eseri önemlidir. Gazzâlî (ö. 505/1111), esmâ'yı derinlemesine açıklamış ve Allah'ın her isminin, insana yönelik boyutu üzerinde durmuştur. Gazzâlî'nin bu eseri daha sonra yazılan bu alandaki eserleri etkilemiştir. Gazzâlî'den sonra Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *el-Emedü'l-aksâ* ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Levâmi'u'l-beyyinât*'ı bu eserleri takip etmiştir. Râzî, bu eserini, tefsiri

¹⁵ Buhârî, "Kitabü't-Tevhîd", 1/459-464; 2...19/...

¹⁶ Buhârî, "Kitabü't-Da'avât", 80/6377-6378.

¹⁷ Müslim, "Zikir," 49/1-19...

¹⁸ Tirmizî, "Kitabü't-Da'avât", 44 /1-19.

¹⁹ İbn Mâce, "Kitabü'd-Dua", 35-1-22.

²⁰ Hacer el-Eskâlânî, *Fethu'l-Bârî*, Thk.: Abdurrahman b. Nasır el-Berrak, Riyad: Daru Tayyibe, 2005, 17/ s. 289-644.

²¹ Ebû İshak ez-Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-Hüsna*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, Dımaşk:1395/1975; Beyrut: 1399/1979.

²² Bekir Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 11/ 404-418.

²³ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavi, Şam: Dâru't-Takvâ, 2020.

²⁴ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Kitabü'l-Esmâ ve's-Sıfat*, I-II, Thk., Abdurrahman Amire, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1417.

²⁵ Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, 11/ 404-418.

Mefâtihi'l-Ğayb çerçevesinde yazmıştır. Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Kitâbü'l-Esnâ fî şerhi esmâi'llâhi'l-hüsnâ*'sı da bu alanda önemli bir kaynaktır.²⁶

Son dönemde Trabzonlu Cûdî Efendi'nin *el-Kenzü'l-esnâ fî şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ* adlı manzum eseri²⁷ ayrıca Ali Osman Tatlısu'nun temel olarak Gazzâlî ile Râzî'den yararlanarak kaleme aldığı *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*²⁸ ve bunun yanı sıra Ezher Üniversitesi öğretim üyesi Ahmed eş-Şerbâsî'nin *Lehü'l-esmâ'ü'l-Hüsnâ*'sı²⁹ ve Abdullah b. Salih el-Ğusn'ın yazdığı *Esmâ'ü Allahu'l-Hüsnâ'sı*,³⁰ temel esmâ kaynaklarını başarılı bir şekilde özetleyen önemli eserlerdendir.³¹ Son dönemde İsmail Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*³² adlı eserini ayet ve hadisler ışığında kaleme almıştır. Mustafa İslamoğlu, Kur'an'a göre kaleme aldığı *Esmâ-i Hüsnâ* eserinde Allah'ın isimlerini Allah-alem ilişkisi ve makası bağlamında işlemiştir.³³ Bu alanda yapılmış akademik çalışmalarda, Metin Yurdagür *Allah'ın Sıfatları- Esmâü'l-Hüsnâ* adlı doktora tezinde (İstanbul 1984) Kur'an ve sünnet ışığında ilâhî isimleri incelemiştir.³⁴ Hüseyin Şahin, yüksek lisans tezi olan *Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri*³⁵ adlı çalışmasında yazma veya basma yetmiş dört eseri tanıtmıştır. Musa Koçar hazırladığı *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ*³⁶ adlı çalışmasında *Kitâbü't-Tevhîd* ile *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da yer alan ilâh isimleri Mâtürîdî'nin bakış açısı çerçevesinde işlemiştir.

Akâid eserlerinin tümü ulûhiyet bağlamında Allah'ın varlığı ve birliği konularını işlemişlerdir. İmam Azâm Ebû Hanife Fıkhü'l-Ekber ve el-Âlim ve'l-Müteallim adlı eserlerinde konuyu özlü bir şekilde işlemiştir.³⁷ Mâtürîdî Akâidinin alimleri eserlerinde bu konuları etraflıca ele almışlardır. Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'inin en az dörtte birini İslâm dışı din ve düşüncelere ayırıp burada eski Yunan düşüncesinin ulûhiyyetle ilgili bazı görüşlerinin tenkidinden başka sofistlerin, tabiatın ezeliyetini benimseyen

²⁶ Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, 11/ 404-418.

²⁷ Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, 11/ 404-418; Trabzonlu Cûdî Efendi, *el-Kenzü'l-esnâ fî şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ*, Latin harfleriyle, nşr. Murat Yüksel, İstanbul: 1989.

²⁸ Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l Hüsnâ Şerhi*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1984; Ankara: Seha Neşriyat, 1957.

²⁹ Ahmed eş-Şerbasi, *Mevsuatü lehü'l-Esmâü'l-Hüsnâ*, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.

³⁰ Abdullah b. Salih el-Ğusn, *Esmâü'llahü'l-Hüsnâ*, Riyad: Dâru Vatan, 1417.

³¹ Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, c. 11, s. 404-418; I-II, Beyrut 1402/1981-82.

³² İsmail Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.

³³ Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân'a Göre Esmâ-i Hüsnâ I-III*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.

³⁴ Metin Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, İstanbul: Marifet Yayınları 1996.

³⁵ Hüseyin Şahin, *Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

³⁶ Musa Koçar, *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

³⁷ İmâm-ı Azâm Ebû Hanife, *İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri*, Trc.: Mustafa Öz, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Dehriyye'nin, ayrıca Seneviyye'nin, Hristiyanların ve benzeri din mensuplarının Allah'ın varlığı, birliği, kâinatın yaratılmışlığı konularındaki karşı görüşlerini ele alıp tenkit etmiştir.³⁸

Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde, İslam dışında inanç ve düşünceleri eleştirmiştir. Eski Yunan düşüncesinin Tanrısal tasavvurlarını, sofistleri, tabiatın ezeliyetini benimseyen Dehriyye'yi, Seneviyye'yi, Hristiyanlar ve benzeri din mensuplarının tanrı tasavvurları hakkındaki görüşlerini eleştirel bir şekilde ele almaktadır.³⁹ Mâtürîdî'nin görüşleri bulunduğu bölgede etkili olmuş, vefatı sonrası pek çok alim onun görüşleri doğrultusunda eserler kaleme almıştır. Mâtürîdî'nin öğrencileri mezhebin Mâverâünnehir bölgesinde etkin olmasında rol oynamışlardır. *es-Sevâdü'l-A'zam* adlı eserin yazarı Hakîm es-Semerkindî hocası Ebû Nasr el-İyâzî ve oğulları bu alanda ilk eser yazan alimlerdir. Mâtürîdî'nin öğrencisi Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî de (Rüstüfgenî) *İrşâdü'l-mühtedî* adlı eserinde Mâtürîdî'nin görüşlerini paylaşmıştır. Ebû Ahmed el-İyâzî ve Ebü'l-Hasan er-Rüstüfağnî'nin öğrencilerinden Ebû Seleme es-Semerkindî' de *Cümelü usûli'd-dîn* adlı eserinde Mâtürîdî kelâmına katkı yapmıştır. Mütekaddim Mâtürîdî kelâmının son temsilcilerinden olan Ebü'l-Yûsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*'i ve *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* adlı eserleri ile bu alana katkı yapmıştır.⁴⁰

Mâtürîdî kelâmının gelişim ve sistemleşme dönemi Ebü'l-Muîn en-Nesefî ile gerçekleşmiştir. Nesefî, *Tebssiratü'l-Edille* ve *et-Temhîd li-Kavâ'idî't-Tevhîd* ⁴¹ adlı eserlerinde hem Mâtürîdî kelâmının görüşlerini geliştirmiş ve ekolün tarihsel süreci ve temsilcileri hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Müteahhirîn Mâtürîdî döneminde Ebû İshak İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr, *Telhîsü'l-edille li-Kavâ'idî't-Tevhîd*'i ve Necmeddin en-Nesefî'nin *el-Akâ'id*'inin önemli bir yeri vardır. Ali b. Osman el-Üşî bu eseri *el-Emâlî* adlı eserinde özetlemiştir. Bu eser Mâtürîdî akaidinin kısa bir özeti şeklinde kaleme alınmıştır. Bu dönemin en önemli alimi *el-Kifâye fi'l-Hidâye*⁴² ve onun özeti olan *el-Bidâye fi usûli'd-Dîn*'in⁴³ yazarı

³⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İSAM Yayınevi, 2018, s. 233-338.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 233-338.

⁴⁰ Ebu'l-Yûsr Muhammed Pezdevî, *Usûli'd-Din-Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev.: Şerafettin Gölcük, İstanbul: 1988.

⁴¹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiretü'l-Edille*, thk.: Hüseyin Atay, Ankara: DİB Yayınları, 2004.

⁴² Nureddîn es-Sabûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidaye*, Thk.: Muhammed Aruçi, İstanbul: DİB Yayınları, 2019.

⁴³ Nureddîn es-Sabûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.

Nûreddin es-Sâbûnî'dir. Bu dönemin (h.VII/ m. XIII.) en önemli Mâtûrîdî kelâmcıları *el-'Umde fî'l-'akâ'id* adlı eseriyle Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *el-'Akîdetü'r-Rûkniyye*'siyle Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkindî, *es-Sahâ'ifü'l-ilâhiyye*'siyle Muhammed b. Eşref es-Semerkindî ve *el-Hâdî fî usûli'd-dîn*'iyle Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, *en-Nûrû'l-lâmi* ve *'l-burhânü's-sâtı* ıyla Ebû Şücâ 'en-Nâsırî'dir.⁴⁴

Eş'arî kelâmcıların etkin olduğu ve Mâtûrîdî kelâmının gerilediği dönemde İbnü'l-Hümâm'ın *el-Müsâvere*'si, Hızır Bey'in *el-Kasîdetü'n-nûniyye*'si, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *el-Me'âlim fî 'ilmi'l-kelâm*'ı önemli eserleri arasındadır.⁴⁵

Mâtûrîdî düşüncenin şerh ve hâşiyecilik dönemine ait en önemli çalışması Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin *İşârâtü'l-merâm*'ıdır. Beyâzîzâde Mâtûrîdî kaynaklarını temel alarak kaleme aldığı için önemlidir. Mâtûrî temel kaynaklarının ulûhiyet bahislerinde Allah'ın varlığı, birliği yanında Allah'ın zâtı, sübûti ve tenzihi sıfatları konu edilmiştir. Ayrıca inanç ilkeleri, Allah-alem, Allah-insan ilişkileri iman bahislerinde işlenmiştir.⁴⁶

Eş'arî kelâmı ehl-i sünnet kelâmı ve akaidinin önemli bir kolunu oluşturur. Eş'arî kelâmına ilk dönemde İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimler ile Selefiyye ve İbn Küllâb el-Basrî, Hâris el-Muhâsibî, Ebû Ali el-Kerâbîsî, Ebû'l-Abbâs el-Kalânîsî gibi âlimler öncülük etmiştir. Mezhebin kurucusu Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) kaleme aldığı *el-İbane an Usuli'd-Diyane* ve *el-Lum'a fî'r-Red ale'z-Zeyğ ve'l-Bid'a* adlı eserler ehli hadis ve Eş'arî kelâmının temel görüşlerini ortaya koyar. Eş'arî'den sonra mezhebe en önemli katkıyı sunan Ebû Bekir el-Bâkılânî cevher, araz ve aded kavramlarına dayanarak tenzih görüşünü temellendirmiştir. Bakıllanî'nin (ö. 403/1013), *Temhidu'l-Evail ve Telhisu'l-Delail*'i, adlı eseri, İbn Furek'in (ö. 406/1015), *Mücerredu Makalati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*'si, Abdulkahir el-Bağdadî'nin (ö. 429/1037-38), *Usulu'd-Din*'i, el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085), *eş-Şamil fî Usuli'd-Din*'i, Gazzalî'nin (ö.505/1111), *el-İktisad fî'l-İtikad*'ı, *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka, İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn, Kavâ'idü'l-'akâ'id*'i, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*'si, Şehristanî'nin (ö. 548/1153), *Nihayetu'l-İkdam fî İlmi'l-Kelam*, Fahredin er-Razi'nin (ö. 606/1210), *el-Metalibu'l-Aliye, Me'âlimu Usûli'd-Dîn, el-Muhassal*'ı Seyfeddin el-Amidî'nin (ö. 631/1233), *Ğayetu'l-Meram fî İlmi'l-Kelam* ve *Ebkaru'l-Efkar*'ı Beyzavî'nin (ö.

⁴⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Matürîdiyye", Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003. 28/ 165-175.

⁴⁵ Yavuz, "Matürîdiyye", 28/ 165-175.

⁴⁶ Yavuz, "Matürîdiyye", 28/ 165-175.

685/1286), *Tavaliu'l-Envar*'ı Adudiddin el-İcî'nin (ö. 756/1355), *el-Mevakıf fî İlmi'l-Kelam*'ı Taftazanî'nin, *Şerhu'l-Akaid*'i ve *Şerhu'l-Makasid*'ı Cürcanî'nin, *Şerhu'l-Mevakıf*'ı Devvanî'nin, *Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye* adlı eseri Eş'arî kelamının önemli eserleri ve temsilcileridir. Bu ekolün önemli temsilcileri eserlerinde ulûhiyet konuları yanında diğer inanç konularını temellendirmişlerdir. Kelam ve akaid konularının temel konusu Allah'ın varlığı, birliği, Allah'ın zâtî/tenzihi subûti, fiili ve haberi sıfatları bunun yanı sıra Allah'ın varlığının nas ve akıl bağlamında temellendirmeleri konu edilmiştir.⁴⁷

Mu'tezile, İslâm dininin inanç ilkelerini akıl ve nas bağlamında temellendirmiş ve sistematik hale getirmiştir. Ebu'l-Hüseyin el-Hayyat (ö.300), *el-İntisar* adlı eserinde Mu'tezili düşüncüyü iç ve dış düşüncelere karşı savunmuştur. Bu bağlamda Mutezile, inanç ilkelerini ispat ve İslam dışı fikirlere karşı savunmuştur. İlk dönemde Seneviyye, Berâhime, Yahudilik, Hristiyanlık ve Dehriyye gibi din ve felsefî düşüncelere karşı İslam'ı savunmuştur. Tabiat felsefesi (cevher, araz, cisim) bağlamında Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışmışlardır. Bu alanda Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve Nazzâm önemli şahsiyetlerdir. Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl* ve *Şerhu Usuli'l-Hamse* adlı eserlerinde ulûhiyet konularını nas ve akıl bağlamında sistematize etmiştir. İnanç konularını sistematik bir şekilde ifade etmeye çalışmışlardır. Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olduğunu tevhidi usûl-i hamse temelinde işlemişlerdir.⁴⁸

Osmanlı medreseleri, İslam medeniyetinin her alanda ilmi birikimlerine sahip çıkmışlardır. Osmanlı medreselerinde klasik kelâm eserlerinin şerh ve haşiyeleri okutulmuştur. Osmanlı kelâmcıları, Mâtürîdî anlayışa sahip olmalarına rağmen, daha çok Fahreddin er-Râzî ile başlayan, Teftâzânî ve Cürcânî ile devam ettirilen felsefî kelâm anlayışına sahip olan Eş'ari kelâm ekolüne mensup alimlerin eserlerine yönelmiştir. Kanuni sonrası dönemde medreselerde daha çok Mâtürîdî Akâid metinlerine ilgi artmıştır. Bu sebeple Kaside-i Nuniye ve şerhleri ile Akaid metni uzun süre medrese çevrelerinde ilgi odağı olmuştur. Medreselerde, Emali, el-Müsayere, Kaside-i Nuniye Şerhi, Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm, el-Milel ve'n-Nihal, Birgivi vasiyetnamesi, Kaside-i Nuniye, Fıkh-ı Ekber, Mirzacan, Lamiyye, Halhali şerhi,

⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, 11/ 447-455.

⁴⁸ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020, 31/ 391-401.

Hayali, Bahrı Efkâr, Siyelkuti, Ramazan şerhi gibi birçok kelâm ve akâid kitabı da medreselerin çeşitli dönemlerinde okunmuş veya okutulmuştur.⁴⁹

Avrupa’da Rönesans ve reform hareketleri sonucu inkârcı akımlar ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Bu Allah’ı ve dini reddeden düşünce yapıları özellikle 19. yüzyılda batı toplumlarında geniş kabul görmüştür. Bu inkârcı yaklaşımların etkisi 20. yüzyılda Osmanlı’da ve diğer İslam dünyasında görülmeye başlanmıştır.⁵⁰ 20. yüzyılda yenileşme hareketleri inkârcı akımların toplumda gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle bu dönemde Batı’ya eğitim amaçlı gönderilen gençler ülkeye döndüklerinde Batı’da öğrendikleri inkârcı akımların düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Şinâsi (1826- 1871), Paris’e gidişinde Ernest Renan’la tanışmış; bu pozitivist filozofun fikirlerini Fontenelle, Voltaire, Montesquieu ve Concorcet’in fikirleri ile birlikte Tasvîr-i Efkâr gazetesinde tanıtmaya ve yaymaya çalışmıştır.⁵¹ Beşir Fuad (1852-1887), Ahmet Şuayb (1876-1910), Subhi Edhem(1880-1923), Ahmet Rıza (1858-1930), Hüseyin Cahit Yalçın (1874-1957) Şinâsi’nin yolunu takip ederek pozitivist fikirleri savunmuşlardır.⁵² Materyalist fikirler, 1908 Meşrutiyet’inden sonra Türkiye’de daha yoğun bir şekilde konu edilmiş ve yayılmıştır. Dr. Abdullah Cevdet (1869-1932), Baha Tevfik (1884-1914), Dr. Edhem Necdet, Celâl Nuri İleri (1877-1939), Kılıçzade Hakkı (1872-1960) Osmanlı aydın çevresinde materyalist fikirleriyle ön plana çıkmışlardır. Özellikle Baha Tevfik ve Ahmet Nebil tarafından yapılan Ludwig Büchner’in materyalizmi bütün iddialarıyla izah eden “Madde ve Kuvvet” adlı eserinin tercümesi İstanbul hatta Türkiye fikir çevresini derinden etkilemiştir.⁵³

İslam dünyasında ve Osmanlı’da gelişen inkârcı akımlar ve İslam dinini hedef alan yayınlara ve çalışmalara karşı eserler kaleme alındı. Bu alanda yayınları ve eserleri öne çıkan isimler şunlardır: Namık Kemal (1840- 1888), Cemaledin Afgâni (1838-1897), Hüseyin el-Cisr (1845-1909), Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Abdullatif Harputi (1842- 1914), Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914), Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi (1858-1920), Mehmet Ali Ayni (1868-1945), İsmail Fennî Ertuğrul (1855-1946), Harputizade Hacı Mustafa (1867-1920), İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946), M. Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947), Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi (1869- 1956),

⁴⁹ Osman Demirci, “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelam İlmi,” Kelam Araştırmaları 11/1 (Ocak 2013), 260-266.

⁵⁰ İbrahim Coşkun, Ateizm ve İslam, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 52.

⁵¹ İlhan Kutluer, “Batılılaşma” İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992, 5/154.

⁵² İlhan Kutluer, “Batılılaşma” 5/ 154.

⁵³ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998, s. 245.

Ömer Nasûhi Bilmen (1882-1971), Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) vd. dönemin ilim adamları eserler kaleme aldılar.⁵⁴

Adı geçen ilim adamları dışında Ahmed Midhat (Ben Neyim: Hikmet-i Maddiyyeye Müdafaa, İstanbul 1308), Harpûtizâde Hacı Mustafa (Red ve İspat, İstanbul 1330), İsmail Ferîd (İbtâl-i Mezheb-i Mâddiyûn, İzmir 1312), Babanzâde Ahmed Naîm (Hikmet Dersleri, İstanbul 1329), Emin Feyzi (İlim ve İrâde, İstanbul 1343), Halid Edip (Mâddiyûn'a Reddiye, İstanbul 1334), Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) Tarihi Maddeciliğe Reddiye⁵⁵ (İstanbul Kitabevi 1981) Ulûm gazetesinde yer alan yazılarıyla Ali Suâvi (1839-1878) ve Ziya Gökalp (1876-1924) de materyalist iddialara karşı eserler kaleme almışlardır.⁵⁶

Son dönem kelam ilmi Batı'da değişen ilmî düşünce ve akımlara cevap vermiştir. Batı'da gelişen materyalist ve pozitivist düşüncenin etkileri ülkemizde de varlığını göstermiş, dönemin kelimcileri bu akımlara karşı kelam eserlerinde ve diğer çalışmalarda reddiyelerde bulunmuşlardır. Yeni ilmi kelam döneminden günümüze, özellikle ortaya çıkan materyalizm, pozitivism, Darwinizm ve Freudizm gibi inkârcı akımlar İslam düşüncesi bağlamında değerlendirilmiş ve cevaplar verilmiştir. Bu dönemde kelamın konusu Batı'da ortaya çıkan akımların argümanları çerçevesinde çeşitlenmiştir. İslam dünyası ve düşünce yapısı yeniden değerlendirilmiştir. İlim adamları kelam eserlerinde özellikle bu akımlara karşı dinin temel ilkeleri, Allah inancı ve diğer inanç ilkelerini savunmuşlar. Bu daha çok kelam ilminin konularını çeşitlendirmiş ve yönteminde değişiklikler oluşturmuştur. Bu dönemde Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi dışındaki tüm kelimciler, şartlar doğrultusunda kelam ilminin konu ve yöntem değişikliği görüşünü ileri sürmüştür. Genel anlamda bu dönemin alimleri arasında kelam ilminin yöntem ve içerik olarak Batı'da ortaya çıkan inkârcı akımlar ve çağın ihtiyaçları bağlamında yeterli olmadığı görüşü hakimdir.⁵⁷

Bu dönemde ilk çalışmaları Abdüllatif Harputî (1842-1916) *Tenkîhu'l-Kelâm* adlı eserinde ele almıştır.⁵⁸ Bu dönem ülkemizde yeni ilm-i kelâm döneminin başlangıcı olarak ifade edilmiştir. Bu dönem sadece kelam ilminin değil diğer ilimler için yeni bir dönemi ifade ederken yeni bir yöntem ve bakış açısına yol açmıştır. Bu dönem

⁵⁴ Mehmet Bulgen, Osmanlı Yeni İlm-i Kelamında Materyalizm Eleştirileri, Bilimname, 2016, 30/409.

⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", Ankara, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2022, 25/ 196-203.

⁵⁶ Yavuz, "Kelâm", 25/196-203.

⁵⁷ Yavuz, "Kelâm", s. 196-203.

⁵⁸ Abdüllatif Harputî, Tenkîhu'l Kelam fî Akaid-i Ehl-i İslam, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1327.

alimlerinden Filibeli Ahmet Hilmi; aklen Allah'ı inkârın mümkün olmadığı kanaatindedir. Materyalist ve pozitivist felsefeyi benimseyen düşünürlerin söz konusu düşünce akımlarını benimsemesinin Tanrı'yı inkârı gerektirmediğini ifade etmiştir.⁵⁹ İzmirli de, Allah'ın varlığına ilişkin kelâmın ortaya koyduğu delillerin yanı sıra felsefi delilleri de ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelemekte ve deliller hakkında bilgi vermektedir.⁶⁰ Musa Kazım Efendi özel olarak İsbat-ı Vacip konusunu ele alıp hudus ve imkân delillerine ilişkin görüşlerini açıklarken, hudus delili bağlamında materyalistlerin iddiaları çerçevesinde konuyu ele alıp onların sunduğu delillerin geçersizliğini, akıl yürütme yoluyla eleştiriye tabi tutmuştur.⁶¹ O, bu bağlamda özellikle maddecilerin maddenin varoluşu ve devamlılığı ile ilgili görüşlerini eleştirmektedir. Materyalistlerin kullandıkları yöntemleri eleştiren bir diğer kelamcı ise Şeyhülislam Mustafa Sabri'dir. O da Filibeli Ahmet Hilmi gibi materyalistlerin bilgiyi deney ve gözlem verileri ile sınırlayıp aklî çıkarımları kabul etmemelerinin yanlışlığı üzerinde durur.⁶² Materyalistlerin yöntemine ilişkin benzer bir eleştiri de Ömer Nasuhi Bilmen tarafından yapılmaktadır. O, materyalistlerin duyu ve tecrübeye dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmeyecekleri iddiasının materyalizm adı altında ortaya koydukları görüşlerle çeliştiğini, fennî gerçeklere uymadığını ve ilmî gerçeklerle uyumsuz olduğu için hiçbir kıymeti olmadığını belirtmektedir.⁶³ M. Şerafettin Yaltkaya (ö.1947), Durkheim'in etkisi ile kelâmın sosyoloji biliminin ilkelerini de esas alarak imanın sosyal yaşamla etkileşimini konu etmiştir.⁶⁴ Bu düşüncesi ile Batılı ilim adamlarının etkisi ile yeni bir kelâm yöntemine girişmiştir. Hilmi Ziya Ülken (ö.1974), materyalizmi bir bütün olarak ele almış ve ciddi eleştirilerde bulunmuştur.⁶⁵

Cumhuriyet Dönemi ilahiyat fakültelerinin açılmasından sonra, kelâm ve İslâm inanç esasları alanında bu alanın akademisyenleri tarafından çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Dr. Ali Arslan Aydın'ın yazdığı *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun *Kelâm İlmi*, Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın, *Kur'an'da İman Esasları*, Prof.

⁵⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, Allah'ı İnkâr Mümkün Müdür? Matbaa-ı İslamiyesi, İstanbul 1327.

⁶⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlmi Kelâm, Sad. Sabri Hizmetli, Ankara: Umran Yayınları, 1981.

⁶¹ Kazım Efendi, Şeyhülislam Musa, Külliyyât; Dini, İctimai Makaleler, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336.

⁶² Sabri, Mustafa, Mevkıfu'l Akl ve'l İlmi ve'l Alem min Rabbi'l Alemin ve İbadihi'l Murselin, Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l Arabi, 1921.

⁶³ Bilmen, Ömer Nasuhi, Muvazzah İlmi Kelâm, İstanbul: Fethi Demir Matbaası, 1955.

⁶⁴ Mehmed Şerafeddin Yaltkayan, İctimai İlmi Kelâm-I, İslam Mecmuası II/15 (1332), s. 436; İctimai İlmi Kelâm-II, İslam Mecmuası, II/18 (1333), s. 491; İctimai İlmi Kelâm-III, İslam Mecmuası, II/19 (1333), s. 506.

⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981.

Dr. Şerafettin Gölcük ve Prof. Dr. Süleyman Toprak'ın *Kelâm*'ı,⁶⁶ Prof. Dr. Süleyman Uludağ'ın *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, Prof. Dr. Emrullah Yüksel'in *Sistematik Kelâm*'ı, bu alanın yeni dönem önemli eserleridir.

İlahiyat fakültelerinin ilk dönem kelâm hocalarından Bekir Topaloğlu, İslam'ın temel ilkelerini ve kesin hükümlerini esas alarak İslâm dinini yeniden yorumlamak gerektiği düşüncesini benimsemiştir. Bekir Topaloğlu klasik kelim anlayışına bağlı Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in sünnetini merkeze alan bir yenileşmeyi savunmuştur. *Kelâm İlmi*,⁶⁷ *İslâm'da İnanç Esasları*,⁶⁸ *Kur'an'dan Evrensel Mesajlar ve Allah İnancı* adlı eserleri ile inanç ilkeleri, Allah'ın varlığı ve birliği konusu üzerinde durmuştur. Mâtürîdî kelimasına özel önem göstermiş, İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin tahkik ve tercümesini yapmış, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin yayımlanması için büyük çaba harcamıştır. Nûreddin es-Sâbûnî'nin *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn* adlı eserinin tercümesini yapmıştır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* çalışmaları içinde yer almış, Telif ve İnceleme Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulunmuş, ansiklopedi için 168 madde kaleme almıştır.

Klasik İslami dönem çalışmaları, medrese, Osmanlı Dönemi ve Batı dünyası fikri çalışmalarını iyi bilen ve tanıyan Hüseyin Atay'ın kelâmî görüşleri bu dönemin birikimlerini yansıtmaktadır. Atay'ın yeni ilm-i kelâm âlimlerinden farklı olarak kelâm ilminde mutlak bir yeniliği savunmuştur. Kur'an'a dayalı çalışmaları ile bu konuda inanç esasları ve diğer konuları Kur'an temelinde yeniden yorumlamıştır. Atay, geleneksel ulemaya, sahabilerden bazılarına yönelik ciddi eleştiriler yapmıştır. Atay'a göre iman esasları Kur'an'da sübutiyeti ve delaleti kati olan ayetlerine/ilkelerine dayalı olarak tespit edilmelidir.⁶⁹ Toplumda gelişen inkârcı akımlara karşı Allah'ın varlığının akli ve dinî delillerle ispatı üzerinde çalışmalar yapmıştır. İslam'ı toplumda olgusal bir değer olarak yaşanması için Kur'anî çalışmalar yapmıştır. Allah'ı geleneksel zâtî, subutî veya selbî, tenzihî sıfat tasnifi yerine kendi anlayışına göre sıfatları yeniden tasnif ve izah etme çabasına girişmiştir.⁷⁰

Türkiye'de İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakülteleri son dönemde özel olarak din eğitimini örgün ve uzaktan eğitimle yürütmektedirler. Bu kurumlar dini ilimleri ve din eğitimini

⁶⁶ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya: Selçuk Üniversitesi yayınları, 1988.

⁶⁷ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2021.

⁶⁸ Bekir Topaloğlu, Y.Ş. Yavuz, İ. Çelebi, *İslâm'da İman Esasları*, Ankara: DİB yayınları, 2018.

⁶⁹ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, Ankara: Atay Yayınevi, 1998.

⁷⁰ Hüseyin Atay, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 1992.

Multidisipliner özellikte, bilimsel, araştırmacı ve çoğunlukla herhangi bir kaygı ve baskı görmeden vermektedirler. Öncelikle İlahiyat, İslami İlimler ve Din Bilimleri Fakültelerinin, İslâm Dinini akademik olarak, ilmi, objektif ve doğru bir yöntemle öğretmeleri dinin ve eğitimin amacı açısından önemlidir.

2000’li yılların ikinci yarısından itibaren üniversiteler ve İlahiyat Fakültelerinin sayısında dikkate değer bir artışın olması sonucunda İlahiyat Fakültelerinin Temel İslam Bilimleri programlarında kelim ana bilim dalının yer alması nedeniyle kelâm ilmi alanında çalışmalar çeşitlenmiştir. Bu alanda klasik ve modern dönemin sorunlarına yönelik çok sayıda kitap, tez ve makale yazılmıştır. Bu eserlerde kelâm tarihi, dönemleri, sistematik kelâm, kelâm ilminde yöntem, İslam inanç ilkeleri, klasik deliller ve modern yaklaşımlar bağlamında işlenmiştir.

2.2. Yurtiçinde Yapılan Araştırmalar

Türk toplumunun önemli bir kesitini oluşturan ortaöğretim öğrencilerinin inanç konularını algılayış biçimlerini konu edinen alan araştırmaları çok değildir. İlahiyat fakültelerinin din felsefesi, din sosyolojisi, din eğitimi ve din psikolojisi ana bilim dallarında konuyla ilgili birtakım araştırmalar yapılmıştır. Ancak kelâm bilim dalında, uygulamalı nitel araştırma teknikleri kullanılarak eğitim felsefesi ve sosyolojinin yöntem ve tekniklerini kullanarak yapılan alan araştırmalarının çok az olduğu görülmüştür. Lise öğrencileri özelinde yapılan alan araştırmaları incelendiğinde bu çalışmaların çoğunluğunun gençlerin dindarlık düzeyleri ile başka bir olgu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların ağırlıklı nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapıldığı, bazılarında kullanılan ölçme araçlarında inanç esaslarına ilişkin maddeler yer almasına karşın verilerin dindarlık toplam puanı üzerinden yapıldığı, inanç boyutuna özel bir analizin yapılmadığı görülmektedir. Ortaöğretim öğrencilerinin dinî inançları ya da iman esaslarına ilişkin düşüncelerini konu alan nitel araştırma yöntemlerin kullanıldığı araştırmaların sayısı ise oldukça sınırlıdır.

Özbay (1995) tarafından psikoloji alanında yapılan *“Ergenlerde Allah ve Din İnancı”* yüksek lisans çalışması, 1994–1995 öğretim yılında İstanbul İli Pendik ilçesinde bulunan dört okuldaki toplam 563 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada öğrencilere Allah inancı ile ilgili 12 soru yöneltilmiş, bunlar yaş, cinsiyet, okuduğu

okul, sınıf, anne-baba ilişkisi, anne-babanın eğitim durumu ve ekonomik durumları vb. değişkenlerle karşılaştırılmıştır. Bu nicel çalışmanın sonunda elde edilen bulgular ışığında, anne-baba eğitimi, eğitim aldığı okul, çevre ve ailenin ekonomik durumu olmak üzere üç etkenin *Allah İnancı* ile ilgili tutumlarda etkili olduğu ve farklılığa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çabuk (2006) tarafından din eğitimi alanında yapılan "*İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı*" adlı nicel çalışmada Düzce il merkezi ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin Allah tasavvurları, din öğretiminden Allah inancı noktasında beklentileri ve mevcut öğretimden tatmin düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada ilköğretim öğrencilerinin Allah tasavvurlarının zihinsel gelişimlerine paralel soyut bir niteliğe sahip olduğu, öğrencilerin çoğunda Allah inancının kendini güvende hissetme ve Allah'a yakın hissetme gibi olumlu duyguların gelişmesine sebep olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin din dersinde en merak ettikleri konu Allah inancıdır. Öğrencilerin din dersi öğretmenlerinin din dersini ve Allah'ın sevilmesi noktasında etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrencilerde din eğitimi dersinde aldıkları Allah inancı öğretimi düzeyleri yüksektir. Öğrenciler DKAB dersini ve DKAB kitaplarını yeterli bulmuşlardır. Öğrencilerin Allah inancı öğretiminin teknolojik ve somut örnekler, anlaşılır ifade, benzetme ve güncel örnekler, hikâyelere ve ayetlere daha fazla yer verilmesini istedikleri görülmüştür.⁷¹

Mendeş (2008) tarafından yapılan *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)*, kelâm ana bilim dalı yüksek lisans çalışmasında ise ortaöğretim öğrencilerinin inanç esaslarını algılayış biçimleri ve hayatlarına etkisi değerlendirilmiştir. Bu nicel çalışmada gençlerin inanç algıları ile ilişkisi incelenen bağımsız değişkenlerin cinsiyet, yaşanılan bölge ve dini inançları üzerinde başkalarının etkili olup olmaması ile sınırlı kalmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin şimdiye kadar genel olarak teorik çerçevede ele alınıp değerlendirilen din konusunun, öğrenci kesimindeki yansımalarını kelam ilmi açısından değerlendirilmesine imkân vermesi açısından önemlidir. Çalışmada dinî kültürün aktarımında din eğitimi sürecinin değerlendirilmediği görülmüştür.⁷²

⁷¹ Salih Kerem Çabuk, "İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı," Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

⁷² Necip Fazıl Mendeş, "Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)," Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Özdemir (2015) tarafından yapılan *"Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı" (Burdur Örneği)* konulu tez çalışmasında Burdur ilinde ortaöğretimde okuyan öğrencilerin cinsiyetleri, öğrenim gördükleri sınıf, yaşadıkları yerleşim yeri, dinî öğrenim durumu, ailesinin gelir durumu ve kendisini tanımladığı dine bağlılık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ortaöğretim öğrencilerinde Allah'a iman, evren ve insanlarla ilişkisi ile ilgili inanç ve düşünceleri, cinsiyete, öğrenim gördükleri sınıfa, yaşadıkları yerleşim yerine, dinî öğrenim durumuna, ailesinin gelir seviyesine ve kendisini tanımladığı dine bağlılık düzeyine göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Çalışmada Allah'a iman, varlığı, birliği, evreni yarattığı ve peygamber gönderdiğine yönelik inançlarının dine bağlılık düzeyleri ile değişkenlik gösterdiği ortaya konmuştur. İnkârcı akımlara yaklaşımın dinî öğrenim düzeylerinin artmasıyla azaldığı görülmüştür. Örneklem grubu öğrencilerinin büyük çoğunluğunun Allah inancına sahip olduğu, bu konuda kararsız olan öğrencilerin oranının fazla görülmesinin dinî bilgi eksikliğine dayandığı ifade edilmiştir.⁷³

Yürgüç (2016) tarafından yapılan *"Gençliğin İman Algısı (Şırnak İli Örneği)"* adlı çalışmada Şırnak ilindeki ortaöğretim seviyesindeki gençlerin iman algısı ve inanış biçimleri nicel olarak ele alınmıştır. Çalışmada modern toplum içerisinde iman ve iman esaslarına bağlılık ortaöğretim öğrencilerinin merak duydukları bir konu olmadığı görülmüştür. Öğrencilerin söz ve eylemlerinin kültürel ve geleneksel olduğu ifade edilmiştir. Öğrencilerin dini davranıştan ziyade iman esasları ve bunlara bakış açılarında farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Allah'ın varlığı ve gerekliliği, meleklerle iman, ahiret hayatına iman, cennet ve cehennem gibi temel sorularda gençlerin sorulara benzer yaklaşım sergiledikleri ortaya çıkmıştır.

Şırnak ili özelinde öğrencilerin iman esaslarını kabul ve algılayışlarının inanç düzeyinin yüksek olduğu fakat gerekli bilgi ve yeterliliklerinin eksik olduğu, inanç esaslarına göre davranışlar sergilemedikleri ve inançlarını hayata yansıtma hususunda kararsız kaldıkları ortaya konmuştur. İletişim araçları ve sosyal medyanın gelişimi ve çeşitlenmesi ile az da olsa inkârcı dini akımların etkisinin görüldüğü ve bu oranın düşük olduğu ileri sürülmüştür. Öğrencilerin inanç ilkelerini güçlü bir şekilde kabul ettikleri fakat eyleme dönüştürmedikleri ileri sürülmüştür.⁷⁴

⁷³ Hacı Ali Özdemir, "Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı (Burdur Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

⁷⁴ Muhammet Sait Yürgüç, "Gençliğin İman Algısı (Şırnak İli Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Gündoğar ve Yürgüç (2019) tarafından yapılan, *“Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)”* adlı makale çalışmasında ortaöğretimde okuyan öğrencilerin inanç algılarında deizme bir yönelişin olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Nicel olarak yapılan çalışmada deizm bağlamında Allah’a iman, kutsal kitaplara iman, peygamberlere ve ahiret gününe imana ilişkin öğrencilerin kabulleri değerlendirilmiştir. Makalede deizmin gençler arasında yaygın olmasa da etkili olduğu ve ateizme ait yönelişlerin olduğu nicel veriler ile ortaya konmuştur.⁷⁵

Baytemur (2020) tarafından yapılan *“Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi*

ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler” adlı çalışmada lise gençliğinde Allah inancı gelişimini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen faktörler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Allah inancı gelişimi ve eğitiminde; öğrencilerin ailesinin dinle ilişkisinin, ailenin dine yaklaşımının, öğrencilerin içinde bulundukları ortamın, sosyoekonomik çevrenin, okul türünün, aldıkları dini eğitimin ve öğretmenlerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin “Allah’ın varlığına gönülden inanıyorum.” ifadesine en yüksek oranda İHL öğrencilerinin katılım göstermeleri hem öğrencilerin dini ağırlıklı eğitim almalarının hem de dindar aile çevresinden gelmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Okul türüne göre tanrı tasavvurundaki farklılaşmalar sosyokültürel ve sosyoekonomik durumlara bağlanmaktadır. Eksik ya da hatalı din eğitiminin öğrencilerde dine karşı ilgisizliğe, gelenekselliğe/taklide ya da tamamen dini reddetmeye sebep olduğu düşünülmektedir. Yanlış yöntem ve uygulamalar da öğrencinin dine ve Allah inancına tepkisel yaklaşımına neden olduğu belirtilmektedir.

İslam coğrafyasının bilimsel ve teknolojik açıdan yetersiz olması, öğrencilerin örnek alabileceği kişilerin sınırlı olması, gençlerin rol model alabileceği kişilerin yetersiz olması, siyasi tartışmalar, sosyal medya, popüler kültür, sınırsız özgür olma, farklı olma isteği, dünyevileşme gibi durumlar öğrencilerin dine ve Allah’a karşı olumsuz tavır geliştirmelerine sebep olduğu düşünülmektedir.⁷⁶

Akdemir (2020) tarafından yapılan nitel araştırma deseni *“Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi”* adlı çalışmasında ortaöğretim

⁷⁵ Hamdi Gündoğar- Muhammet Sait Yürgüç, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019/2, 6/11, s. 643-670.

⁷⁶ Kevser Baytemur, “Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

öğrencilerinin inanç problemi yaşamalarına neden olan faktörlerin belirlenmesine çalışılmıştır. Araştırmada ortaöğretim öğrencilerinin inanç alanında birtakım şüphelerinin olduğu, aile ve çevrelerinden edindikleri geleneksel dinî bilgiyle günlük hayatta karşılaştıkları problemlere cevap üretemedikleri, bu nedenle din karşıtı akımların sorgulayıcı yaklaşımları karşısında çelişkiye düştükleri tespit edilmiştir. Öğrenciler Allah'ın varlığı, kudreti ve birliğini sorguladıkları, Allah'ın adaleti, merhameti, iyiliği ve doğruluğu konusunda tereddüt yaşadıkları ve Allah'ı insanın tercihlerini, yönelimlerini ve kararlarını belirleyen bir varlık olarak gördükleri belirlenmiştir. Öğrencilerin bu konudaki sorgulama biçimleri ve yaklaşımları değerlendirildiğinde din karşıtı akımların argümanları ile bilgi temelinden yoksun dini yapıların Allah'a yönelik görüş ve söylemlerinin Allah tasavvurlarını olumsuz etkilediği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda öğrencilerin dine tepkisel yaklaştığı ya da ilgisiz kaldığı belirlenmiştir. Öğrencilerin şüphelerinin olduğu bu bağlamda İslam inanç esaslarına dair soruları incelenmiştir. Doğru bir Allah tasavvuru inşa ederken vahiy ve bilgi temelli bir yöntemin izlenilmesi gerektiği çünkü vahyin yanlış tanrı tasavvurlarını ve öncüllerini ortaya koyduğu gibi doğru bir Allah inancının mantıksal örgülerini de ortaya koyduğu belirtilmiştir.⁷⁷

Kandemir (2022) tarafından yapılan, nicel makale çalışmasında "**Lise Öğrencilerinin İslam İnanç Esaslarını Benimseme Düzeyleri**" ortaya konmaya çalışılmıştır. Makalede öğrencilerin inançları üzerinde en etkili unsurun aile olduğu ortaya konmuştur. Dindar ailelerde yetişen öğrencilerin inanç esaslarını benimseme düzeyleri, kısmen dindar olmayan ailelerde yetişen öğrencilerden yüksek olduğu görülmüştür. Eğitim süreçlerinde din eğitiminin katkısı olduğuna değinilmiştir. Ayrıca okul dışında din eğitimi alanların, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarında sürece olumlu katkı sağladığı belirtilmiştir. Öğrencilerin inanç esaslarına ilişkin bazı hususlarda kararsız kaldıkları, sorgulamalarının olduğu ya da çelişki içinde kaldıkları hususları olduğu da ortaya konmuştur.⁷⁸

Çalışmada, ailenin içinde bulunduğu sosyal yapı ve eğitim düzeyi öğrenciler ile kurdukları iletişimin önemli olduğu belirtilmiştir. Hedef kitle olarak seçilen öğrencilerin aileleri ile kuvvetli bir iletişim içerisinde olmadığı görülmüştür. Bu değerlendirmeyi

⁷⁷ Ayşe Betül Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", Dergiabant 8 / 1 (Mayıs 2020): 318-342.

⁷⁸ Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinin İslam İnanç Esaslarını Benimseme Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", Kocatepe İslami İlimler Dergisi 5/2 (Aralık 2022): 354-379.

hem ailelerin eğitim seviyesinin düşüklüğünden hem de böyle bir geleneksel yapının olmayışından, ulusal bazda yapılan araştırmalar sonucunda da görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca kalabalık ve geniş aileler içerisinde bir birey olarak söz hakkı tanınmayan öğrencilerin de olduğu, ortaöğretim seviyesindeki öğrencilerin geleneksel dinî eğitimin yanında haftalık olarak da din kültürü ve ahlak bilgisi dersi gördükleri ve bunun sonucunda iman esaslarını algılayış biçimlerinde bu dersin etkisinin olduğu ileri sürülmüştür. Genellikle açık ve net bir şekilde sorulan sorulara aynı netlikte cevaplar verdikleri bu eğitim süreci sonucunda ortaya çıktığı görülmüştür.

2.3. Teorik Çerçeve

Tanrı'nın varlığı insanlık tarihinin en temel konularından biridir. Dinî düşünce tarihinde tanrı inancı farklı tasavvurlarla ifade edilmiştir. Bu yüzden Tanrı'nın varlığı ve inancı tüm dinî düşüncelerin merkezinde yer almıştır. Tanrı'nın varlığı ve düşüncesi sadece dinî inanç sistemlerinin değil felsefenin de temel konu olmuştur. İlahî dinlerin temel inanç yapısını oluşturan en önemli iman ilkesi Allah'a imandır. İlahi dinlerin özgün yapısında Allah'ın varlığı ve birliği temelde benzerdir. İlahi dinlerin süreç içinde değişen olgusu içinde Allah'ın varlığı ve birliği inancı da tahrife uğramış ve yozlaştırılmıştır. Kur'an son ilahi vahiy olarak Allah inancı konusunda tüm özgün ilkeleri ortaya koymuştur. Allah'a iman eden Müslüman ilim adamları, vahyin ilkeleri ve farklı argümanlar geliştirerek O'nun varlığı ile ilgili deliller ileri sürmüşlerdir. Bu ilkelerin doğru ve özgünlüğünün korunması ve öğretilmesi bireyin inanç ve düşünce yapısı için önemlidir.

2.4. Allah'a İman

Yüce bir varlığa inanmak insanda fitri bir duygudur. Dinler tarihi çalışmaları inanma ihtiyacının ve yüce bir varlığa inanmanın insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir. Vahye dayalı dinlerde mutlak güç, tek otorite, kendisine ibadet edilen, rab, ilah olarak inanılan, yüce bir yaratıcı güce inanma söz konusu iken vahiy kaynaklı olmayan dinlerde de çeşitli kavramlarla ifade edilen üstün, yüce bir güce inanmanın var olduğunu yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır. Kaynağını vahiyden alan ve vahiyle beslenen ilahi dinlerin inanç ilkesinde ana taşıyıcı unsur mutlak, yüce ve tek yaratıcı inancıdır. Yüce yaratıcı, dinin sahibi ve kaynağıdır. İslam vahyi ile Allah inancının

özgün yönü yeniden ortaya konmuştur. Allah, zâtı ve nitelikleri ile özel, mükemmel ve mutlak bir varlık olup aşkın ve içkin boyutu ile her şeyin yaratıcısı ve kaynağıdır. O, evrenin ve varlığın merkezinde yer alır, hayata ve varlığa anlam katar. İnsan; Allah'ın muhatabı, yeryüzünün temsilcisi ve seçkin varlığıdır. İnsana seslenen bir ilahi hitap olan Kur'an'ın ana konusu insandır. Kur'an'da Allah'ın muhatabı ve seslendiği varlık insandır. Çünkü Allah bütün yaratıklar içinde en büyük önemi insana vermiştir. İnsan dünyada tüm varlığın zirvesinde ve yeryüzünün temsilcisidir. İnsanın Allah'a inanması ve O'nun ile ilişkisi insanı sorumlu, anlamlı ve değerli kılar.

Allah'a iman; insanın duygu, irade, tecrübe, amel gibi unsurlarıyla bütün varlık şartlarının içine katıldığı varoluşsal bir yaşantı ve bir süreçtir. Allah'a iman, insana ait fitrî bir tercihtir.⁷⁹ İman ve inanç, bir bilgi ve bilinç etkinliğidir. Bu nedenle Allah'a iman konusu kelâm/İslam inanç esasları dersleri ile din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin en temel inanç konusunu oluşturur. Bu bağlamda Allah'a iman, din öğretimi ve eğitiminin inanç konuları içinde yer alan en önemli inanç ilkesidir. İlk dönem İslam inanç eserleri Allah'a iman konusu temelinde kaleme alınmıştır. Gelişen süreçte diğer inanç konuları ilgili var olan her şey Kelâm İlminin konusu olmuştur.

Allah'a iman konusu doğru bilgiler ve yöntemler ile anlatılırsa bireyde gerçekleşmesi hedeflenen inanç-eylem bütünlüğüne katkı sağlar. Bu doğrultuda anlatılan Allah inancı bireyde varoluşsal bir tercih olan inanmayı da doğurur. Örgün ve yaygın din öğretiminin amacı, öğrencilere Allah inancını zorla kabul ettirmek değil; sağlam bir Allah tasavvuru inşa etmek, Allah'ın zâtı, nitelikleri ve inancı hakkında doğru bilgiler vermek ve tercihlerinde onlara yardımcı olmaktır.

2.5. Allah Lafzı

Kur'an'da yaratıcının birçok adı vardır ve bu adlar arasında "Allah" lafzının kendine özgü bir yeri bulunmaktadır. Çünkü yaratıcın diğer adları sıfat-fiil türünden adlar iken "Allah" adı ona özel ad olmuş hatta bizzat yaratıcı, kendisini İhlas Sûresi'nde bu adla tanıtmıştır. En çok tercih edilen ve doğru görüşe göre özel olup türemiş değildir yani Allah lafzı bütün kemâl sıfatlara sahip olan Allah'ın zatına alemdir, diğer bir kelimeden türemiş değildir. Yüce ve ulu varlığa aittir, aşkın zata hasır.⁸⁰ Allah kelimesinin köken bilgisi üzerinde İslâm alimleri, Arap dil bilimcileri ve Batı kaynaklı araştırmacılar farklı

⁷⁹ Rum 30/30.

⁸⁰ İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlmi Kelam, Ankara: Ankara Okulu Yay. 2013, s. 339; Furat Akdemir, Vahyin Allah Tasavvuru, Ankara: Araştırma Yayınları, 2019, s. 79.

görüşler ileri sürmüşlerdir. Allah kelimesinin herhangi bir kelimedenden türemediği özel olarak kendisine ibadet edilen varlığın özel adını taşıdığı veya lügatta özel bir anlamı olsa bile bu şekilde bir anlama bürününce lügat anlamının değiştiği ve lügat anlamını kaybettiği genel görüş olarak kabul edilmektedir.⁸¹

Allah kelimesinin etimolojisi ile ilgili ileri sürülen bu görüşler bir arada değerlendirildiğinde ilâh kelimesinin Allah lafzının aslını oluşturduğu, başına elif ve lâm harfleri gelince hemzenin kaldırılmasıyla Allah lafzına dönüştüğü şeklindeki görüş ağır basmaktadır.⁸²

2.6. Allah İnancının Kaynağı/Kur'an'ın Allah Tasavvuru

İslam düşüncesinde Allah inancının kaynağı Kur'an-ı Kerim'e dayanır. Kur'an-ı Kerim, Allah'ı farklı yönleri ile konu etmiştir. Allah kendi zatını kendi lisanı ile en doğru bir şekilde tavsif etmiştir. Beşere kendisini tanıttığı ve bildirdiği vahiy, bilgiye ve akla kaynaklık eden yol ve yöntem ortaya koymuştur. Vahiy bir bütün olarak doğru ve sağlıklı birer Allah tasavvuru ortaya koyup zihinlere yerleştirmek için önermeler, deliller ve örneklemeler üzerinde durmuştur. Bu durum vahye muhatap olan beşerde doğru bir Allah algısı ve inancı geliştirmeye yöneliktir. Allah zatiyla özel, insan anlayışını aşan mutlak bir varlıktır. Allah isim ve sıfatları ile varlığa kendisini tanıtmış, zatiyla zorunlu, mutlak ve gayb olan benzersiz kutsal, mutlak ve yüce olan zattır. O, âlemin ve varlığın kaynağı mutlak yaratıcı olandır.⁸³

Kur'an, Allah isminin yanı sıra Allah'ın güzel isimleri olduğunu⁸⁴ ve bu temelde zihinlerde oluşmasına alan açmıştır. Kur'an da yer alan Allah'a ait isimler ve sıfatlar insanın zihnindeki Allah tasavvurunu şekillendirmektedir. Bu isim ve sıfatlar, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi, bilgiyi, anlamı ve konumu belirler. İsimler Allah'ın niteliklerini ortaya koyar, Allah'ı tavsif eder. İnsan, Allah'ı bu nitelikleriyle tanır, bilir ve onunla iletişime geçer. Kur'an'ın ortaya koyduğu bu isim ve sıfatlar insanın anlayabildiği, kavrayabildiği, insan aklına uygun niteliklerdir. Fakat bu nitelikler hiçbir

⁸¹ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021, 1/137-149.

⁸² Ebu'l-Fadl Cemalü'd-Din İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, İlah mad. Beyrut: Dâru Sadr, 1965, 13/ 467-469; Akdemir, Vahyin Allah Tasavvuru, s. 79-80; Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi, Kelam Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s.27-28; Arif Aytekin, Kelam Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Eğitim Yay., 2022, s.16-17.

⁸³ Akdemir, Vahyin Allah Tasavvuru, s. 78.

⁸⁴ A'raf 7/180.

varlıkta olmayan, eşi ve benzeri bulunmayan mükemmel tanımlamalardır.⁸⁵ Kur'an'da yer alan isimlerde var olan belirlilik takısı elif lam, bu niteliklerin Allah'a ait, O'nun mükemmel ve eşsiz olduğunu ifade eder.⁸⁶

Kur'an'ın ortaya koyduğu Allah tasavvurunda Allah bir ve tek, hiçbir şeye muhtaç olmayan, (bir anneden) doğmamış ve bir çocuğa baba olmamış (doğurtmamış) dengi ve benzeri bulunmayan,⁸⁷ kendisinden başka tanrı bulunmayan; diri, her şeyin varlığı ona bağlı ve dayalı olan, ne uykusu gelen ne de uyuyan, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan, şefaet yetkisi kendisinde bulunan, geçmişi ve geleceği eksiksiz bilen, sınırsız ilim sahibi, kürsüsü gökleri ve yeri içine alan, onları korumak kendisine zor gelmeyen, yüce, mutlak büyük olandır.⁸⁸ O, kendisinden başka tanrı olmayan; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilen, er-Rahman, er-Rahîm olandır.⁸⁹

Kur'an'da farklı ayetlerde konu edilen ilâh zatıyla var olan,⁹⁰ başkasına muhtaç olmayan,⁹¹ sonsuz hayatı olan,⁹² diri ve canlı olan, yaratan, yaşatan, öldüren diriltten, rızık veren, sınırsız ilim sahibi, koruyan, affeden, kâinatın ve ahiretin hâkimi olan, en güzel isimleri olan, insanlar arasından seçtiği elçiler aracılığıyla insanlara vahiy indiren⁹³ en yüce varlıktır. Bu niteliklere sahip olmayanın ilâh olamayacağını bildiren Kur'an, insanların bu niteliklere sahip olmayan canlı cansız varlıkların ilah edinmelerine karşı çıkar ve bunu şiddetle reddeder.⁹⁴ Kur'an'ın Allah'ın birliğini temellendirdiği kelime-i tevhid hiçbir şeyin, hiçbir fiili, niteliği ve özelliği ile Allah'a benzemeyeceğinin vurgusudur. Tüm âlem ve varlık tevhidin delilidir. Var olmaları tevhidin gereğidir. Ancak İlâh olmak Allah'a özeldir. Tüm eşsiz isim, sıfat ve fiiller yalnız Allah'a aittir.

O, kendisinden başka Tanrı olmayan Allah'tır; *“Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur.”*⁹⁵ egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven

⁸⁵ Şûrâ 42/11.

⁸⁶ Furat Akdemir, “İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9/2, (2020), s. 1589.

⁸⁷ İhlâs 112/1-5.

⁸⁸ Bakara 2/255.

⁸⁹ Haşr 59/22-24.

⁹⁰ Bakara 2/255; Yâsin 36/81-82.

⁹¹ İhlâs 112/2.

⁹² Tâhâ 20/73; Kasas 28/88; Rahman 55/27.

⁹³ Şûrâ 42/51.

⁹⁴ Yûnus 10/18; Muhammed 47/19; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mu'cemu'l-Mufehres Li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm, Kahire: Daru'l-Hadis. 1988, s. 49-51.

⁹⁵ Muhammed 47/19.

sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi benzeri olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.⁹⁶

O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler onundur. Göklerdekilere ve yerdekiler hep O'nu anar. O üstündür, hikmet sahibidir.

2.7. Kur'an'ın Eleştirel Tanrı Tasavvuru

Kur'an, bireyde doğru ve sağlıklı Allah tasavvuru oluştururken yanlış tanrısal tasavvurları da konu etmiştir. Kur'an yanlış tanrı tasavvurlarını akli düzlemde eleştirmiş, bunun nedenini açıklamış, bunlara ait düşünce ve inanç sistematığının tutarsızlığını ortaya koymuştur. Bunu yaparken de doğru ve gerçek bir Allah inancı ve düşüncesinin mantıksal izahını ortaya koymuştur. Bu bakış Kur'an vahyinin en önemli, en temel vurgusudur.⁹⁷ Kur'an özellikle şirk⁹⁸ ve inkârcı yaklaşımların⁹⁹ yanı sıra Yahudi, Hristiyan, Mecusi ve Sabîîlerin yanlış tanrısal tasavvurlarını konu etmiştir. Bu dinlerin ve inançların tanrısal argümanlarına mantıksal düzlemde eleştiriler getirmiştir.¹⁰⁰

Kur'an'ın hükümleri Yahudi, Hristiyan ve genel olarak Arapların düşünüş yaşayış ve geleneği Sami kültürüne ait zihniyet ve öteden beri gelen anlayışlardan ayrı değildir. Kur'an indiği Arap toplumunu etkilemiş ve şekillendirmiştir. Aynı zamanda Arap toplumu ticaret ve ekonomik hareketlilik nedeniyle yabancı medeniyetlerle de iç içe olmuştur. Her medeniyetin birbirinden etkilendiği gibi onlar da ilişki içerisinde olduğu medeniyetin duygu, düşünce, inanç ve yaşam biçimlerinden etkilenmişlerdir.¹⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'tan başka bir ilâhın olmadığı, eşi, benzeri, ortağı ve çocuğunun bulunmadığı, bir ve tek olduğu vurgularıyla ilâh kelimesi çoğul şekliyle

⁹⁶ Haşr 59/23; Tûr 52/49.

⁹⁷ Akdemir, Vahyin Allah Tasavvuru, s. 78.

⁹⁸ Yûnus 10/18. "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzehe olduğunda şüphem yoktur."

⁹⁹ Bakara 2/171; Nisa 4/18, 56.

¹⁰⁰ Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/24, 64, 181; Nisa 4/51-52; Maide 5/18, 64, 72, 75, 116-117; Tevbe 9/30, 31; Hac 22/17; İhlâs 112/1-4.

¹⁰¹ Cevad Bohoner, İslam Öncesi Cahiliyye ve Dinimizde Din Gerçeği, trc.: Hasan Çiftçi-Nimet Yıldırım, Erzurum: İhtar Yayınları, tsz., s.21

birlikte 147 yerde geçmektedir.¹⁰² Gerçek ibadete layık olanın sadece Allah olduğunu ifade etmek üzere “*lâ ilâhe illallah*” şeklinde “Allah’tan başka ilah yoktur.” anlamına gelen kelime-i tevhid kullanılır.¹⁰³

İslam, kelime-i tevhidin ortaya koyduğu tevhid inancı üzerine kurulmuş olup bu temel ilke üzerinde şekillenmiştir. Bunun yanında nübüvvet ve mead, tevhid inancı ekseninde şekillenmiştir. İslam dininin usûl ve furûuna ilişkin her şey tevhid esası üzerine kuruludur. Dolayısıyla bütün söylem ve eylemlerin beslendiği ana kaynak tevhid inancıdır ve tüm esasların tevhidle ilişkilendirilmesi gerekir.¹⁰⁴

Hiz. Muhammed’e gönderilen son vahiy/kitap Arap toplumunun ve daha önce vahye muhatap olmuş toplulukların inanç, ibadet, ahlak, sosyal hayat, aile hayatı, ticari hayatlarına ilişkin eksik anlayış ve uygulamalarını hatalarını ortaya koymuştur. İslami kaynaklar putperestliğin yabancı kaynaklı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵ Paganizmin oldukça yaygın olduğu Araplar arasında çeşitli şekillerde pek çok put mevcuttu.¹⁰⁶ Zamanla tefekkür ve araştırmayı terk eden Araplar, yaratıcının gücü karşısında ona ancak bazı araçlar vasıtasıyla yaklaşabileceklerini düşünerek¹⁰⁷ esnâm,¹⁰⁸ evsân¹⁰⁹ ve ensâb¹¹⁰ denilen putlar, heykeller, dikili taşlar gibi nesnelere, yıldızlara, ateşe¹¹¹ taparak yüce Allah’a yaklaşmaya çalışmış ve kendilerine şefaate edeceklerine inanmışlardır. Bu dönemde Mekke dini hayatında Allah inancı bulursa da bu inanç puta tapıcılıkla/şirk ile iç içe girmiş bir şekilde idi. Onlara göre bu ibadet Tanrı’ya yaklaşma vesilesi idi. Putları kendilerini Allah’a yaklaştırmada bir vesile, aracı ve şefaateçi¹¹² olarak görüyorlardı. İbn Kelbî bu konuda şunları söyler: “Araplar hem Allah’ın birliğini kabul ediyor hem putlara inanıyor hem de kendilerine hükmedenin Allah olduğunu kabul ediyorlardı.”¹¹³

Putların önünde kurban kesmek veya amaçlarına ulaşabilmek için yüce Allah’la aralarında aracı olmalarını talep etmek, onların önemli dinî ritüelleri olarak

¹⁰² Muhammed Fuâd Abdülbaki, Mu’cemü’l-Müfehres, 49-51.

¹⁰³ Bakara 2/255; Haşr 59/23.

¹⁰⁴ Ali Şeriatî, Hiz. İbrahim’le Buluşmak, çev. Mustafa, S. Altunkaya, Ankara: Fecr Yay., 2005, s. 22-23.

¹⁰⁵ Ali b. Hüseyin el-Mes’ûdî, Murûcu’z-Zeheb, Beyrut: 1965, 2/145-146.

¹⁰⁶ İsrâfil Balcı, Peygamberlik Öncesi Hiz. Muhammed, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 60-68.

¹⁰⁷ Zümer 39/3.

¹⁰⁸ En’am 6/7; A’raf 7/136; Enbiya21/57; Şuara 26/71.

¹⁰⁹ Hac 22/30; Ankebut 29/17, 25.

¹¹⁰ Maide 5/90; Mearic 70/43.

¹¹¹ Hac 22/17

¹¹² Zümer 39/3, Zuhuruf 43/86.

¹¹³ İbnü’l-Kelbî, Kitâbu’l-Esnâm, çev. Beyza Düşüngen Bilgin, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2017, s. 7.

değerlendirilebilir¹¹⁴. Mekkeliler puta tapıcı bir toplum olmalarının yanı sıra Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edildiğini söyledikleri Kâbe'nin kutsallığını kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda değer verdikleri putlarını da onun içerisine yerleştirmişlerdi. Kâbe'ye olan muhabbetlerinden ve saygılarından dolayı sefere çıkmadan önce mutlaka buradan yanlarına taşlar alır ve gittikleri yerlerde bu taşların etrafında tıpkı Kâbe'nin etrafındaki tavaf gibi tavaf yaparlardı.¹¹⁵

2.8. Allah'ın Sıfatları/Nitelikleri

Kur'an Allah'ı; isim, sıfat ve fiil kavramları ile tanıtmıştır. Vahiy; Allah'ı eşsiz, mutlak, benzersiz, kutsal ve yüce olan zât olarak nitelemiştir. Allah, zâtıyla tek, insan anlayışını aşan, mutlak bir gerçekliktir. Allah'a ait isimler ve ona ait kavramlar, beşerin zihin dünyasında Allah düşüncesini oluşturur. Fakat bunlar onu doğrudan ifade eden zahiri kavramlar değildir. Allah'ı kavramlar ile ifade etmek mümkün değildir. Allah'ı ifade ederken bu kavramlar ile teşbih ve tescime yol açan anlamlar ifade edilmez. Beşer ve diğer varlıklar ile doğrudan ilgili olan bu kavramlar Allah'ı doğrudan ifade etmez. Allah tüm tanımlamalar ve benzetmelerden uzaktır. Kavramlar sadece Allah'ın zatı ile niteliklerde mükemmelliği ve tanımlama zorluğunu konu eder. Fakat insan zihninin anladığı kavramlar üzerinden yola çıkarak bu imkansızlığı ve mükemmelliği ortaya koyar. Bu yüzden Allah'ın sıfatları konusu, İslam düşüncesinde en çok yorumlama zorluğu olan ve bundan dolayı farklı düşüncelerin ortaya konduğu bir alan olmuştur.

Kur'an, Allah'ı farklı isimlendirmeler ile nitelemiştir. Kur'an, bu isimleri ve kalıpsal ifadeleri kullanırken sistematik bir kategori oluşturmamıştır. İslam düşünürleri Allah'ın, mükemmel isim, sıfat ve fiillerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat nitelemelerin ilâhî zât ile ilgili durumu hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Allah'ı sıfatları ile niteleme, ekoller arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. İslam düşünce ekolleri içinde Allah'ın sıfatları konusunda *Allah'ın zâtı dışında kadim sıfatları olmadığını ve bunun tevhide aykırı olduğunu* ilk ifade eden (**Muattıla**), *Allah'ın varlık ve insani nitelikleri olduğunu* iddia eden (**Mücessime Müşebbihe**) ve *Allah'ın sıfatlarını kabul edenler (Sıfatiyye)* olarak üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.¹¹⁶

¹¹⁴ Adnan Demircan, Cahiliye Arapları, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 71.

¹¹⁵ Mehmet Azimli, Cahiliyye'yi Farklı Okumak, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 63.

¹¹⁶ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Makâlâtü'l-İslâmiyyin, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019, s. 82, 128, 234, 258, 266, 676, 742; Ebdulkâhir el-Bağdâdi, el-Fark

Kur'an'da Allah'ın varlığı ve birliğini ifade eden kavram ve kalıplar temelde O'nun niteliklerini de konu eder. Kur'an'da Allah'ın isimleri ve onu konu eden kelime kalıpları onun sıfatlarını ortaya koyar. Kur'an temelde Allah'ın varlığı ve birliğini konu eder. Allah'ın varlığı, birliği ve eşsiz olduğunu isim ve sıfatlar ile konu ederek; onu insan zihnine açmaktadır. Kur'an Allah'ı tanımlaması zor ve imkânsız olan tenzih, yücelik ve aşkınlık ifade eden kavramlarla konu ettiği gibi içkin yönünü ifade eden birtakım nitelemeler de kullanmıştır. İnsan, Allah'ı ancak birtakım isim, sıfat ve fiiller ile niteler ve bilmeye çalışır. İslam düşünürleri, Kur'an'da geçen bu isim ve kelime kalıpları ile Allah'ın varlığı ve nitelikleri üzerinde yorumlar ve sınıflamalar yapmışlardır. Bu yüzden Kur'an'da geçen bu nitelemeler bağlamında Allah'ı zâtî, tenzihi/selbî, sübûtî, fiili ve haberi sıfatlar şeklinde sınıflamalar yapmışlar ve tanımlamalar yapmışlardır. Allah'ı eşsiz, diğer tüm varlıklardan farklı ve özgün olduğunu ifade etmek zâtî, tenzihi/selbî sıfatları konu etmişlerdir. Bunu temellendirmek için nakli ve akli deliller ortaya koymuşlardır.¹¹⁷

Allah'a ait sıfatların bir kısmı, onu eşsiz ve tek kılan kendine ait sıfatlardır. Bu nitelikler sadece onun zâtını nitelediği için bunlara “zâtî sıfatlar” denmiştir. Bu nitelikler sadece onun zatına aittir ve onun dışındaki varlıklara verilmesi mümkün değildir. Zâtî sıfatların olumsuz ve karşıt anlamları Allah hakkında kullanılmaz ve bu mümkün değildir. Bu yüzden zâtî sıfatların karşıt anlamları, eksiklik ifade ettiği ve onun bu şekilde nitelenmemesi gerektiği için bu sıfatlara tenzihî sıfatlar veya selbî sıfatlar da denilmiştir.¹¹⁸

Subûtî sıfatlar varlığı zorunlu olan zâtına ait mükemmel nitelikleri konu eden sıfatlardır. Bunlar *hayat, ilim, semi', basar, kudret, irade, kelam tekvin* sıfatlarıdır. Bu sıfatlar Allah'ı mükemmel, olumlu ve eşsiz ifadelerle Allah'ı ifade ettiği için subûtî sıfatlar olarak isimlendirmişlerdir. Allah diridir, hayatta vardır fakat varlık bu diğer varlıklarda olmayan, ebedi bir varoluşu ifade eder. Bu varoluş ve dirilik kendi dışındaki varlıklara hayat veren yaratıcı ve bu yönüyle sonsuz bir hayatın sahibidir. Ölmek bir noksanlık, kusur ve eksikliktir. Onun dışındaki varlıkların hayatı sınırlıdır ve ölüm onlar için

Beyne'l-Firâk, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 160-164, 169, 172, 253-257, 265-266; Furat Akdemir, "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2020, 9 (2): s.1583.

¹¹⁷ Furat Akdemir, Kur'an Kavramları Bağlamında Tenzih, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 2020, 7 (55), s. 1788.

¹¹⁸ Akdemir, Kur'an Kavramları Bağlamında Tenzih, s. 1788.

geçerlidir. Fakat Allah ise sonsuz bir hayatın sahibidir, ölümsüzdür. *"Allah, kendisinden başka ilah olmayan, mutlak diri, hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağıdır."*¹¹⁹ Bu hayat, başlangıcı ve sonu olmayan, varlığı başka hiçbir dış nedene ve etkene muhtaç olmayan diriliktir.¹²⁰

Fiili sıfatlar Allah'ın âlemle ilişkisine, eylemlerine konu olan nitelemelerdir. Bu fiiller olumlu veya olumsuz bağlamda Allah için konu edilebilen sıfatlardır. Yaratmak, yaratmamak (halk ve îcad), nimet vermek-vermemek, azap etmek-etmemek (ten'im ve ta'zib), hidayet etmek ve dalâlette bırakmak (hidayet ve idlâl), ihsan, rahmet, mağfiret, tövbeyi kabul etmek, peygamber göndermek, kitap indirmek, öldürmek (imate), diriltmek ve toplamak (Ba's ve Haşr) gibi doğrudan Allah'la ilişkilendirilen fiillerdir.¹²¹

Fiili sıfatlar Kur'an'da geçen ve diğer varlıklarda var olan ve benzerliği çağrıştıran sıfatlardır. Bunlar naslarda geçen haberi sıfat olarak ifade edilen, istivâ-oturmak, vech-yüz, ayn-göz, yed-el, cenb-yan, mecî-gelmek, nüzûl-inmek... gibi benzeri kavramlardır.¹²² Bu kavramlar sonradan yaratılan Allah dışında diğer varlıklara ait organ, yer, yön ve hareketi ifade eden kavramlardır. Bu sıfatları literal bir anlam ve okuyuş ile ifade etmek mümkün değildir. Bunlar ancak akıl yürütme ile ifade edilebilir. Bu kavram ve kelime kalıpları zahiri anlamda anlaşılırsa Allah'ı benzetme ve cisimlendirme söz konusu olur ki bu doğru değildir. Allah tek, eşsiz ve benzersiz olan yüce, kutsal ve varlığı zorunlu olan varlıktır.¹²³

Allah, yüce ve kutsal bir gerçekliği ifade eder, aşkın ve mutlak niteliğe sahiptir. O, beşer idrakine kendisini birtakım benzetme ve çağrışımlar ile takdim eder. Beşer de onu sınırlı, içkin akli ve bilgisi ile kavramaya çalışır. Kur'an'ı Kerim Allah'ı mutlak tenzihi ve aşkınlığı ile açıklamaktadır. Aynı zamanda Kur'an beşer idrakinin anlayacağı teşbîh¹²⁴ ve tecsîmi çağrıştıracak "zıllullah, yedullah, istiva" gibi ifadeleri de kullanmıştır.¹²⁵ Tenzih, Allah'ın mutlak, yüce, tek, benzersiz ve eşsiz oluşunun bir ifadesidir. Teşbîh ise, O'nun aktif, hayata müdahil oluşunun ifadesidir. İnsan; akli, bilgi ve duyuları ile bir varlığı tanımlar. Varlığı ise nitelikleri ile anlamlandırır. Varlığı ve

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/2.

¹²⁰ İhlas 112/1-4.

¹²¹ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Bahru'l-Kelâm, çev. Yusuf Arıkaner, İstanbul: Endülüs Yay., 2019, s. 50.

¹²² Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehrîstânî, el-Milel ve'n-Nihal. çev. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayınları, 2014, s. 99-102.

¹²³ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zayğ ve'l-Bida', Trc. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, s. 44-47; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Kitâbü't-Temhid, çev. Hülya Alper, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, s. 29-30.

¹²⁴ Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Daktrinler Sözlüğü, Ankara: trs., s. 21.

¹²⁵ Al-i İmran 3/7; Hud 11/56; Taha 20/5; Fetih 48/10.

niteliği gaybî olan Allah'ı anlamak ve nitelemek insan aklı için zordur. Kur'an, Allah'ın zâtı hakkında konuşmuş, isim ve nitelemelerde bulunmuştur. Bu isimler ve sıfatlar, insanın Allah hakkında bilgi edinme, anlama, kavrama, deliller ve bilgiler üretmesine yardımcı olmuştur. Kur'an'da geçen "el-Esmâu'l-Husnâ" terkiplerinin temel vurgusu Allah'ın varlık gerçekliğini, rubûbiyyet ve ulûhiyyet yönünü, eşsizliğini, tekliğini ve yüceliğini insana açmasıdır. Kur'an, Allah'a layık olmayan isimler ve sıfatları ona vermeyi yasaklamıştır. Kur'an'da geçen isimlerinin sayısı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. İslam alimleri, Allah'a ait isim ve sıfatları hakkında farklı yorumlar ve sınıflamalar ifade etmişlerdir. Allah'ın isim ve sıfatları diğer varlıkların sıfatlarına benzemez. İslam kelâmcıları ve filozoflar, Allah'ın zâtî, subûtî ve kemâl sıfatları ile muttasıf olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda İslâmî ekoller arasındaki ayrılığın, tek başına sıfatlar, sıfatların Allah'ın zâtıyla arasındaki ilişkisi konusudur. İslam düşünce tarihinde Allah'ın zâtı tartışmaya konu edilmemiştir. Bu açıdan sıfatlar üzerinden yapılan yorumlardan dolayı alimlerin ve ekollerin tekfir edilmeleri, hak ve batıl olarak nitelenmeleri, doğru olmadığı gibi dinî ve ilmi de değildir.¹²⁶

2.9. Allah'ın Varlığının Delilleri

Allah'ın var olduğu veya olmadığı hususunda vereceğimiz karar bizi, ailemizi, insanlığı ve tüm varlık alemini etkileyecek varoluşsal bir öneme sahiptir. Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Neden buradayım? Ben ve benim dışımdaki varlıklar ne olacaklar? Tüm bu sorulara vereceğim cevap beni bir yaratanın olduğu, planlı ve amaçlı yaratıldığım ve bunları bir yaratanın olduğu gerçeğine götürür. Allah'ın varlığı, varlığının delili olup olmadığı meselesi çok önceden beri dinler tarihçileri ve felsefeciler tarafından tartışılmaktadır.¹²⁷ Kelamın konusunu oluşturan Allah'ın varlığının delillerini modern bilimin verileri ile ortaya koymak Kur'an'ın da ortaya koyduğu varlıkla ilişki kurma şeklidir.¹²⁸

Allah'ın varlığının delilleri hakkında görüş bildiren ilim adamları ontolojik, kozmolojik ve teleolojik deliller ortaya koymuşlardır. Bunun yanında son dönemlerde dinî tecrübe ve ahlâkî deliller de ileri sürülmüştür. Ontolojik delil, akli bir ispat delilidir. Bu delil en mükemmel ve en yetkin varlık düşüncesine dayanır. En mükemmel varlık ve ilk sebep

¹²⁶ Akdemir, "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu", 9 (2): s.1605-1606.

¹²⁷ Caner Taslaman, Allah'ın Varlığının On İki Delili, İstanbul: Destek Yayınları, 2016, s. 9-11.

¹²⁸ Bakara 2/164; Al-i İmran 3/190; Ankebut 29/20.

düşüncesi Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından konu edilmiştir. Bu yöntem daha sonra Saint Anselme ve Descartes tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır.¹²⁹

Kozmolojik delile göre bu alem yaratılışı itibarıyla kendi kendine var olamayacağı için açıklanmaya muhtaçtır. Varlığı başkasına muhtaç olan alem kendi açıklamasını kendisi yapamayacağı için açıklamayı hiçbir nedene bağlı olmayan ve varlığı zorunlu olan bir varlık yapmalıdır. Bu zorunlu varlık Allah'tır. Kozmolojik delil tek başına bir delil değildir. Kozmolojik delil yerine kozmolojik deliller grubundan bahsetmek daha doğrudur.¹³⁰ Evrenden hareketle oluşturulan kozmolojik delil Allah'ın yaratma, ilim, irade ve kudret sıfatları ile ilişkilidir. Eflâtun ve Aristo evrenden hareketle bunu ortaya koymuş ve açıklayabilmek için ilk hareket ettirici (muharrik-i evvel) düşüncesi ile felsefede konu edilmiştir. Birçok ispat yöntemini içeren bu delil İslâm düşünce tarihinde “hudûs” ve “imkân” adlarıyla konu edilmiştir. Kelâmcılar bu delili hudûs (sonradan olma) temelinde cevher ve arazların değişkenliği temelinde tümevarım yöntemiyle evren ve her şeyin sonradan yaratıldığı ve bu nedenle bir yaratıcıya ihtiyaç duyulma ilkesine dayandırır. Zorunsuz (mümkün) niteliği taşıyan âlemdeki nesnelerin var oluşlarını yokluklarına tercih edecek zorunlu bir varlığın ispat edilmesini amaçlayan imkân ise filozofların delili olarak bilinmesine rağmen Şehristânî ile birlikte müteahhirûn kelâmcıları tarafından da kullanılmıştır. Kozmolojik delil evrenin ve tüm varlığın nedenini Allah'a dayandırır. Kur'an-ı Kerim evrende var olan her şeyin nedenini yüce yaratıcıya dayandırmıştır. *“Acaba onlar bir yaratıcı bulunmadan mı yaratıldılar, yoksa yaratıcı kendileri midir?”*¹³¹ Neden (illet) bir şeyi yapan, eden ve var eden bir ilkedir. Nedenin meydana getirdiği şeye nedenli (malum) denir. Neden nedenliden öncedir ve nedenliyi meydana getirir. Neden kendine ait nitelikleri nedenliye veremez çünkü nedenli neden özelliğine sahip olur.¹³²

Bu bağlamda kelimciler ve filozofların Allah'ın varlığı ve birliği hakkında ileri sürdükleri kozmolojik delillerden hudûs ve imkân delili ile teleolojik deliller; gaye ve nizam, ihtira ve inayet delillerini Kur'an ayetlerine dayandırmak mümkündür.¹³³

Teleolojik deliller İslam düşüncesinde gaye ve nizam, ihtira ve hikmet, inayet delili olarak konu edilir. Bu delillerin temel argümanı evrende var olan düzenin kendiliğinden

¹²⁹ Münteha Beki, "Mükemmellik ve Ontolojik Kanıt" Dini Araştırmalar, Temmuz- Aralık 2015, 18/47, s. 121-135.

¹³⁰ Taslamam, Allah'ın Varlığının On İki Delili, s. 25.

¹³¹ Tûr 52/35.Bkz. Mü'minûn 23/115.

¹³² Atay, İslam'ın İnanç Esasları, s. 36.

¹³³ Atay, İslam'ın İnanç Esasları, s. 36.

meydana gelemeyeceğine, bu düzeni sağlayan ve bunu tasarlayan bir kudretin varlığına dayanır. Bu delillerin temeli bir yaratıcı düşüncesine dayanır. Kur'an evrenin ve varlığın yaratıcısı ve düzeni sağlayıcısı olduğunu vurgulamıştır. *"Sizi biz yarattık; neden doğrulamıyorsunuz!"*¹³⁴ Kur'an, insanın kendisini yaratmaya gücünün olmadığı gibi gökleri ve yeri de yaratamayacağı olgusunu hatırlatır.¹³⁵ Gaye ve nizam delili temelinde evrende gerçekleşen tüm olaylar mükemmel bir düzen içinde gerçekleşmektedir. Evrende yaşanan tüm olaylar ölçülü yasalar çerçevesinde gerçekleşmekte ve fizik ilminin temel konularını oluşturmaktadır.¹³⁶ Evrende tüm olaylar nizam ve inayet delilleri ışığında bir ölçü içinde gerçekleşirken aynı zamanda her varlığın ve yaratılan her şeyin bir gayesi bulunmaktadır.¹³⁷ Evren insanın amacına ve tüm yönleri ile ona hizmet etmek için yaratılmıştır.¹³⁸

Ahlâkın din ile temellendirilmesi, Allah'ın varlığı ve vahyine dayandırılma ilkesine bağlıdır. Ahlakın objektifliği; bireysel ve toplumsal ilkeleri oluşturan ahlâkî normların aşkın, yüce ve kutsal bir güce ve yasaya dayalı olmasıdır. Yani insanı ahlâklı bir varlık olmaya yönelten fitratı olsa da veya insan kendisine verilen selim aklını kullanarak genel ahlâkî prensipleri çıkarabilse de ahlakı Tanrı'yla ilişkilendirmeden mantıkî ve rasyonel bir temellendirme yapması mümkün değildir. Bu demektir ki ahlak normları Tanrı tarafından belirlenir, Tanrısız bir ahlak anlayışı mümkün olmadığından ahlakla din arasında zorunlu bir ilişki vardır. Kısaca ahlak ilke ve yasalarının tek otorite kaynağı Tanrı olup onun emir ve yasakları ile şekillenen ahlak ilkeleri mutlak ve objektiftir. Dolayısıyla bütün ahlaki eylemlerin teminatı da Tanrı'nın kendisidir. Tanrı inancının bulunmadığı bir dünyada insanın eylem ve davranışları ilkesiz, kayıtsız hiçbir standardı olmayan ve kaotik bir durum sergileyecektir ki "Tanrı yoksa her şey mümkün ve mubahtır." önermesi de bunu ifade eder. Kısaca iyi-kötü, adalet-zulüm, doğru-yanlış gibi kavramların doğru biçimde Tanrı tarafından belirlenmiş olup onun emirleri iyiyi, yasakları da kötüyü gösterir.¹³⁹ Kur'an tüm iman ve ibadet ilkelerini ahlaki temel üzerine kurmuştur. Söz ve eylemlerin, düşünce ve inancın bir karşılığı vardır. Her şeyden önce davranışlar yüce yaratıcı tarafından bilinir, görülür, gözlenir ve karşılık bulur.

¹³⁴ Vakıa 56/57.

¹³⁵ Vakıa 56/ 57-59, 63-64, 68-69, 71-71.

¹³⁶ Rad 13/2; Yasin 36/38-40.

¹³⁷ Âl-i İmrân 3/189-191.Enbiya 21/16-17; Duhan 44/38-39.

¹³⁸ Tûr 52/35.Bkz. Mü'minûn 23/115.

¹³⁹ Necip Taylan, Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, İstanbul: Ayışığı Kitapları 1998, s. 84.

Ortaya çıkan yeni akımlar ve inkârcı yaklaşımlar bağlamında Allah'ın varlığını delillendirmede yeni yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bu konuda Allah'ın varlığının delilleri hakkında yöntem, delillendirme ve sınıflamalar, klasik yöntemle mezcedilerek bilimsel verilerin delilleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu yöntem ve sınıflandırmalarda Allah'ın varlığına dair yeni delillendirme yöntemleri konu edilmiştir. Allah'ın varlığının delilleri, evren **delilleri ve fıtrat delilleri** başlığı altında sınıflandırılmıştır. Evren delilleri bölümünde kelamın kozmolojik delili, yasaların varlığı delili, evrenin keşfedilebilirliği delili, evrenin potansiyeli delili, yasaların ve sabitlerin hassas ayarı delili, fiziki olguların hassas ayarı delili, canlıların tasarımı delili olarak yedi delil ortaya konmuştur. Fıtrat delilleri bölümünde de arzular delili, doğuştan ahlak delili, akıl delili, irade delili, bilinç ve benlik delili olarak beş delil ortaya konmuştur.¹⁴⁰

2.10. Allah'ın Varlığı ve Gerekliliği

Kur'an'ın amacı kendisine inanan insanda sağlam, sağlıklı ve tutarlı bir Allah tasavvuru oluşturmaktır.¹⁴¹ Allah'a inanma konusunda ve onu anlamada insan tasavvurunun en büyük hatası şirk koşturmadır. Allah'ın varlığını kabul eden dinler ve düşüncelerin her birinin bile kendine has bir tanrı anlayışı ve tasavvuru vardır. Kur'an'ın hedefi ise sağlam bir Allah ve ahiret inancına dayanan ahlaki bir toplum oluşturmaktır. Tevhid inancını her çeşit şirkten arındırma, yakîn bir ahiret inancı yerleştirme ve bu inançların oluşturduğu esaslarla ahlaki olgunluk oluşturmaktır. Vahiy geleneğinde peygamberlerin en fazla mücadele ettiği konu insanoğluna Allah'ı insanlara gereği gibi kavratmak, onları ortak koşturmadan uzaklaştırmaktır.¹⁴² Hz. Muhammed 23 yıllık elçilik döneminde insanların inanışlarındaki yanlış Allah tasavvurunu düzeltme ve yerine doğru ve anlamlı bir tevhit inancı oluşturma çabası içinde olmuştur.¹⁴³

Her toplumda bir Tanrı/Allah inancı vardır. Ama İslam'ın Tanrı/Allah inancı bireyin ve toplumun huzuru, barışı, selameti ve iyiliği açısından çok önemli farklılıklar sunmaktadır.

Kur'an Allah'ın varlığını ispat etmek üzerinde değil fakat varlığına delil olacak argümanlar üzerinde durmuştur. Bunun nedeni evren ve içinde var olan her şeyi

¹⁴⁰ Taslaman, Allah'ın Varlığının On İki Delili, Destek Yayınları, s.1-231

¹⁴¹ Mustafa İslamoğlu, Allah, İstanbul: Düşün Yayınları, 2008, s.20.

¹⁴² Yusuf 12/106.

¹⁴³ İlhami Güler, İtikattan İmana, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s.26.

açıklamanın imkansızlığıdır. Evreni bir nedene bağlamadan izah etmek ilmi bir gerçeklik olarak çok zordur fakat bir nedene bağlayarak açıklamaya imkân ve ilmi bir gerçeklik vardır. Kur'an Allah'ın varlığını nedensellik bağlamında konu etmiştir.¹⁴⁴ Evrenin tüm yasaları ve içindeki tüm var olanlar bir nedene dayalıdır. Kur'an, yaratılanları yaratan kendileri midir yoksa başka bir nedene bağlı mıdır, diye sorgular. Bu bağlamda tüm varlığın bir nedene bağlı olduğu gerçekliğini mantıksal çerçevede ele alır. Hiçbir şeyin kendini var etmesi mümkün değildir. Bir şeyin hem neden hem nedenli olması çelişkidir. Bir şey kendini yaratamayacağı için insanın kendisini yaratması imkânsızdır. İnsanın ve diğer varlıkların varlığı ve yaratılışı neye dayanır? *“Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar?”*¹⁴⁵

2.11. Allah'ın Varlığına İman İnsana Neyi Sağlar/İnsanda Oluşturduğu Duygu

Kur'an, Allah'ı merkeze alarak varlık ve evren tasavvurunu oluşturur. Allah, varlık ve evrenin kaynağı ve devam ettiricisidir. Allah, insanı yaratmış ve yeryüzünün temsilcisi (halife) kılmıştır. İnsan diğer varlıklardan daha özel ve ayırıcı niteliklere (akıl, bilgi üretme...) sahiptir. Allah insanı donattığı özel nitelikleri ile yeryüzünün halifesi kılmış ve ona yol gösterecek vahiy ve elçileri ile de desteklemiştir.¹⁴⁶ Evrende varlık içinde önemli bir konum vermiş ve aynı zamanda sorumlu kılmıştır. İnsan bu yönü ile Allah'a, kendisine, hemcinslerine, diğer varlıklara ve evrene karşı sorumlu tutulmuştur.¹⁴⁷ Varlık içinde en büyük sorumluluk ve anlam insana verilmiştir. Allah insanın ve tüm evrenin yaratılışının kaynağını kendisine dayandırırken¹⁴⁸ aynı zamanda sorumlu kılındığına tüm söz ve eylemlerinin bir karşılığı olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁴⁹ Allah, insanı söz ve eylemlerinde özgür kılmıştır. Bu insana verilen özgürlük alanıdır ve bundan dolayı da sorumludur. İnsana özel niteliklerin verilmesi, özel sorumluluklar yüklenmesi, söz ve eylemlerinden dolayı sorumlu kılınması insanı anlamlı ve değerli kılar. Aynı zamanda insan Yüce yaratıcı ile olan özel iletişimi ve konumu gereği, bir gözetim altındadır. İnsan kendi iradesi ve kudreti ölçüsünde söz ve eylemlerinde özgür ve aynı zamanda sorumludur.¹⁵⁰ *“Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış*

¹⁴⁴ Enbiya 21/22; Mü'minûn 23/91.

¹⁴⁵ Tûr 52/36.

¹⁴⁶ Şems 91/7-10.

¹⁴⁷ Fussilet 41/46.

¹⁴⁸ Tûr 52/35.

¹⁴⁹ İsrâ 17/13-14, 36; Mü'minûn 23/115; Nûr 24/11; Hucûrat 49/13; İnsan 76/3

¹⁵⁰ Casiye 45/15.

*olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin rabbin kullarına asla haksızlık etmez.”*¹⁵¹ Bu temel argümanlar bağlamında Allah’ın varlığı evreni ve insanı anlamlı, değerli kılar. Allah evreni ve varlığı amaçsız yaratmamıştır. İnsan evrenin en değerli ve özel varlığıdır. Allah, insana özel yetenekler vermiş, iradesi ve kudreti ölçüsünde sorumlu kılmıştır. Allah’ın varlığı insanın özgürlüğünü kısıtlamaz. Aksine insana varoluşuna bir anlam ve değer katar. İnsan amaçsız, anlamsız ve sorumsuz değildir;¹⁵² söz ve eylemleri onun bu dünyada ve ahirette konumunu belirleyecektir. *“Her insanın (sonu) kendi kazandıklarına bağlıdır.”*¹⁵³ İnsan bu inanç ve duygu ile daha sorumlu ve bilinçli, söz eylemlerde bulunacaktır. Kur’an, insana kendisini ve konumunu hatırlatır. Kendisini, konumunu ve niteliklerini tanımaya çağırır. İnsan, konumu gereği söz ve eylemlerini gerçekleştiren özgür bir varlıktır. İnsan özgürce eylemlerini gerçekleştirirken yüklendiği sorumluluk, onu aşırılıklar ve kötülüklerden korur. Yüce bir yaratıcının varlığına inanmayan, söz ve eylemlerinin dünyevî ve uhrevî bir sorumluluğu olduğuna inanmayan insanlar, günah ve kötülüğe daha çok yönelir. Doğru, sağlıklı ve bilgiye dayalı gerçek bir iman kişiyi dürüst olmaya sevk eder.

2.12. İman Esasları İçinde Allah’a İman

İnsanlık tarihi ile ilgi yapılan dinler tarihi ve felsefî çalışmalar, her toplumda insanların Yüce ve kutsal saydığı bir güce inandığını ortaya koymuştur. İslam, Allah’ın tek ve eşsiz olduğunu, ona imanın; bireyin ve toplumun huzuru, barışı, güvenliği ve iyiliği açısından önemli gerçeğini hatırlatmıştır.

İslam inancının temeli ve ilkeleri Allah’a dayanır. Allah, zât ve özellikleri ile özel, yüce ve kutsal varlıktır. Varlığı zâtı gereği zorunlu ve mükemmel olandır. Allah var olarak, tek ve eşsiz olandır.¹⁵⁴ Tüm varlığın ve evrenin hayat kaynağıdır. Allah’a iman bu yönüyle insan fitratının gereği, hayatı anlamlı ve değerli kılan en temel ilkedir.¹⁵⁵ Allah’a iman, bir zorunluluğun gereğidir. Allah’ın varlığını yok saymak, varlığını kabul etmekten daha imkânsız ve zordur. Allah gaybî yönü ile aşkın ve içkin bir varlıktır.¹⁵⁶ Allah, Kur’an’da kendi varlığından daha çok yarattığı varlık ve âleme dikkat çekmiştir.

¹⁵¹ Fussilet 41/46.

¹⁵² Âl-i İmrân 3/182; A’râf 7/39.

¹⁵³ Tûr 52/21.

¹⁵⁴ İhlas 112/1-5.

¹⁵⁵ Bakara 2/177; Nisâ 4/136.

¹⁵⁶ Bakara 2/177; Nisâ 4/136; Âl-i İmrân 3/102; Ahzab 33/70-71.

Allah'ın varlığı soyut ve gaybî bir inanış ve âlem fikrine dayalıdır.¹⁵⁷ *“Gözler O’nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”*¹⁵⁸ Eğer Allah, görünen ve somut aleme dahil ve hayatın her anına müdahil olmuş olsaydı, insanın özgürlüğü olmazdı ve bu durum zorunlu olarak herkesin ona iman etmesi sonucunu doğururdu. Bu düşünce ve inanç insanda özgürlüğü kaldıracağı için hayatı anlamsız kılardı. Bu durum aynı zamanda insan üzerinde baskı ve cebri bir yaşamı hâkim kılardı. Allah’a iman diğer tüm iman ilkelerinin nedenidir ve diğer tüm iman ilkelerini doğurur.¹⁵⁹ Meleklerle, kitaplara, elçilere ve ahirete iman ilkeleri Allah’a imanın nedeni ve sonucudur. Allah’a iman diğer tüm iman ilkelerinin merkezinde yer alır. Bütün iman ilkeleri Allah’ın varlığına ve birliğine dayandırılır ve bu temel üzerinden değerlendirilir.

Kur’an, Allah inancını ortaya koyarken bu konudaki sapmalara ve dezenformasyona da dikkat çekmiştir. Tarihsel süreçte gerek ilahi dinler ve gerekse diğer inançlarda ortaya çıkan tanrı tasavvurları birey ve toplumların yozlaşmalarına yol açmıştır. Bu tahrif ve yozlaşma bireylerin çıkarları ve amaçlarına hizmet etmiş, çıkarlarını ön planda tutanlar yararlanmıştır. Birey ve toplumda yozlaşma, dezenformasyon ve bozulma önce tanrı inancından başlamıştır. Tanrı inancı bozulduğunda toplumu yozlaştırmak kolay olmuştur. Tanrı inancındaki sapmalar bireyin ve toplumun yozlaşmasında ciddi bir etkindir.

Bu sapmalarla bireyin davranışında sapmalar da olduğunu, günümüzde bu sapmaların izlerini görmekteyiz. İslam toplumlarında Allah inancında sapmalar olduğu için toplum hayatında da kırılmalar olmuştur.

2.13. Allah’a İman ve İnsanın Özgürlüğü

İnsan, yaratılış özellikleri ile söz ve eylemlerinde özgür olan bir olgudur. İnsana bu özgürlük alanını açan, irade ve güç veren Allah’tır. Allah, insanı gücü ve kudreti ölçüsünde sorumlu kılmıştır. İnsan, iradesi ve gücü dışında olan hususlardan dolayı sorumlu değildir. *“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.”*¹⁶⁰ Kur’an insanı sahip olduğu özellikleri ve yetenekleri bağlamında özgür

¹⁵⁷ Secde 32/6.

¹⁵⁸ En’am 6/103.

¹⁵⁹ İhlas 112/1-4.

¹⁶⁰ Bakara 2/286.

kıldığı gibi aynı zamanda sorumlu kılmıştır. *“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”*¹⁶¹ İnsan, hayatın içinde söz ve eylemlerini istediği gibi kendisi belirlemektedir. Bu olgusal bir gerçeklik olarak özgür olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'an insanın özgürlük alanına sık sık dikkat çekmiş ve bundan dolayı sorumlu kılmıştır. İnsanın davranışları eğer bir determinist veya cebri bir yönlendiriş ve baskı altında olmuş olsaydı özgürlüğünden ve yükümlülüğünden bahsedilemezdi.

Kur'an'a insanın özgür bir varlık olduğunu ve gerçekleştirdiği tüm söz ve eylemlerden sorumlu olduğunu birçok yerde vurgular. Allah insana seçme ve eylemde bulunma yeteneklerini vermiş, aynı zamanda yol gösterici bağlamda vahiy ve elçiler ile desteklemiştir. *“De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”*¹⁶² *“Şüphesiz ki bunlar birer öğüttür; artık dileyen rabbine bir yol tutar.”*¹⁶³ İnsanın sorumlu olması onun söz ve eylemlerinde özgür olmasına bağlıdır. İnsan, varlık olarak akıl ilkeleri ile donatılmıştır. Akıl insana seçme, bilgi üretme ve bilgi edinme yeteneğini sağlar. Akıl insanın özgür yeteneği için verilmiş özel bir yetenektir.

2.14. Allah'ın İnsana Yüklediği Sorumluluk

İnsan yaratılış özellikleri bakımından özgürdür. Kur'an insanın özgürlük yönüne sık sık vurgu yapmıştır. *“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”*¹⁶⁴ Özgür olma, sorumlu kılınmanın da temel koşuludur. İnsan, gerçekleştirdiği söz ve eylemleri ile yaşamda özgür olan bir olgudur. Bu olgu, onu yükümlü kılan yaşamın temel insani ilkesi ve amacıdır. Bu yükümlülük insanın yaşamını ve hayatın içinde gerçekleştirdiği her şeyi anlamlı ve değerli kılar. Allah, insana söz ve eylemde bulunabileceği, irade ve gücü vermiş ve bu bağlamda sorumlu kılmıştır. Yaratıcısına, kendisine, varlığa ve çevreye karşı insana sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluk insanı olumlar, ona değer katar, kişiliğini ve benliğini korur. Vahiy, insanın yaratılışta saygın ve değerli olan kişiliğini korumak istediği için bu sorumluluğu insana yükler.¹⁶⁵ Bu sorumluluk insana dönük ve insanın yararına olan yükümlülükler bütünüdür.

¹⁶¹ İsra 17/36.

¹⁶² Kehf 18/29;

¹⁶³ İnsan 76/29.

¹⁶⁴ Necm 58/38-39.

¹⁶⁵ Ahzab 33/72

Kur'an, Allah tarafından seçilip gönderilen peygamberlerin de vahye karşı sorumlu olduğunu vurgular. *“Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona; benden başka ilah yoktur, şu hâlde bana kulluk edin; diye vahyetmiş olmayalım.”*¹⁶⁶ Aynı zamanda elçilerin, toplumları imana davette Allah'ın evreni ölçülü ve planlı yaratmasından örnekler vererek insanları düşünmeye, akletmeye bunun sonucunda da inanmaya davet etmiş ve sorumlu kıldıklarını bildirmişlerdir.¹⁶⁷

2.15. Tanrısal Akımlar

İnsan akleden varlık olması nedeniyle duygu ve düşüncelerini, inanç, iddia ve bilgilerini gerçekçi temellere oturtmak ister. Tarih boyunca tanrısal akımlar Tanrı'nın varlığı hakkında ciddi tartışmalara girmişler inanma veya reddetme gerekçelerini delilleriyle ortaya koymaya çalışmışlar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Tanrının varlığını ispat etmek için sadece dinlerin ortaya koyduklarıyla yetinilmemiş akli temellendirmelerle adeta Tanrı'nın varlığından emin olunmak istenmiştir. Akıl insanı diğer varlıklardan ayıran ve hakikate ulaştıran önemli bir etkidir. Akıl olmadan ne insanın insanlığından ne dinden ne de sorumluluktan bahsetmek mümkündür.¹⁶⁸ Tanrı'nın varlığını kabullerin yanında onu inkâr eden tezler de geliştirilmiştir. Tanrı'nın varlığını inkâr edenlerin büyük çoğunluğu, psikolojik, sosyolojik ve birtakım pratik gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Tanrı inancına karşı olanların bir kısmı ise bir neden aramadan böyle bir tutum sergilemiştir.¹⁶⁹

16. yüzyıl Avrupa'sında başlayan sanayi devrimi ve sonrasında gelişen süreç, insanların dini algılarını değiştirmiş, dini sorgulamalar başlamıştır. Daha sonraki süreçte bilginin pozitivist olarak temellendirilmesi ve bilgi teknolojilerinin gelişimi dine bakışı değiştirmiştir. Gelişim ve ilerleme ekseninde gelişen teknoloji ve bilim, her türlü din alanına ait metafizik yaklaşımı sorgulamaya başlamış ve dinî alanı baskı altına almıştır. Bu yüzyılda gelişmeye başlayan antropoloji ilmi ile birlikte din; bir inanç, öğreti veya dünya görüşünün dünyevi kurumlar aracılığı ile düzenlenmiş ve ilkelere bağlanmış bir biçimi olarak görülmüştür.

¹⁶⁶ Enbiyâ 21/25.

¹⁶⁷ Rad 13/16; Enbiya 21/19-20, 30-31; Fatır 35/1; Yasin 36/38-40; Saffat 37/150; Fussilet 41/9-12; Zuhuf 43/19; Necm 53/ 27; Talak 65/12; Tahrir 66/6.

¹⁶⁸ İsmail Çetin, “İman ve İnkârın Rasyonel Değeri”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/ 1, 2002, s. 88-89.

¹⁶⁹ Aydın Topaloğlu, Teizm ya da Ateizm: Tanrı Tanımazlığın Felsefi Boyutları, İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001, s. 145.

Pozitivist yaklaşımın gelişimi ile bilginin kaynağının doğa bilimleri temelinde, felsefi ve bilimsel bilgi öncelenmiştir. Doğa olayları, deney ve gözlem bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Olayları, insan davranışlarını ve diğer olguları dış etmenler temelinde ele almıştır. Bu paradigma dinin metafizik yaklaşımlarına ve bilgi kaynaklarına eleştirel ve kuşku ile yaklaşmayı doğurmuştur. Bu yaklaşım ve paradigma din dışı akımların ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Son yıllarda toplumda sıklıkla konu edilen bu akımlar ve temel argümanları şunlardır:

2.15.1 Teizm

Teizm, Tanrı'nın var olduğunu kabul eden, düşünce ve inanç biçimidir. Bu düşünce ve inancın temelinde aşkın bir varlığı ve onun kutsallığını kabul etme düşüncesi vardır. Yunanca **theos** kelimesinden türeyen **teizm**, âlemin yaratıcı sebebi olan, tanrı inancını savunan felsefi düşünceyi konu eder. Bu düşünceyi benimseyenlere de **teist** denir. Terim Türkçede **tanrıçılık** şeklinde karşılanmaktadır.

Teizm; varlığı ve evreni yaratan, ölçüleri koyan, vahiy ve nübüvvet yoluyla insanlara bildirimlerde bulunan bir tanrının varlığını kabul eder. Teizm, başlangıcı olan, başka bir varlığa muhtaç olan evrenin planlı, düzenli mükemmel işleyişini, hareketini kutsal iradeli bir varlığa bağlamaktadır.¹⁷⁰ **Teizm diğer adıyla tanrıçılık; düşünce sistemi, mutlak irade ve kudreti** olan bir tanrının varlığını kabul ederek yaratancılık/deizm, dinsizlik/mülhid/ateizm veya doğatanrıçılık/panteizm düşünce ve inanç biçimlerine karşıdır.

Teizm, ilahi dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın ortak tanrı anlayışıdır. Üç ilahi, dinde Tanrı'ya her şeyi yaratan, mutlak güç, otorite, inayet ve iyilik sahibi kutsal bir varlık olarak inanılır. Tanrı, alemle sürekli iletişim halinde düzeni sağlayan, vahiy ve elçi gönderen, mucizeler yaratan eşsiz yüce yaratıcıdır.¹⁷¹

2.15.2 Ateizm

Ateizm kavramı Yunanca tanrı anlamına gelen **theos**'tan gelmektedir. **Theism** (Tanrı'ya inanan, Tanrı inancına sahip olan), bu kavramdan türemiştir. Ateizm kavramı İngilizce **theism** kelimesinin başına **a** ön harfinin eklenmesi ile, atheism kavramıdır. Atheism, Tanrı'ya inanmayan, varlığını reddeden anlamına gelen tepkisel bir kavramdır. Çok yaygın bir düşünce olmasa da ilk çağlardan itibaren günümüze kadar ulaşan felsefi bir

¹⁷⁰ Taslaman, Allah'ın Varlığının On İki Delili, İstanbul: Destek Yayınları, 2016, s. 37.

¹⁷¹ Aydın Topaloğlu, "Teizm", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları 2011, 40/332-334; Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, 267.

düşünce biçimidir. XVIII. Yüzyılla XX. Yüzyılın yarısına kadar çok hızlı yayılmış ancak günümüzde eski gücünü kaybetmiş ideolojik bir akımdır.¹⁷² Tanrı yokmuş gibi bir yaşam tarzı, düşünce ve inanç biçimidir. Kavram bundan dolayı kelime *dinsizlik*, *dehri*, *zındık*, *Allahsızlık*, anlamında kullanılmaktadır. Ateizm sözü, genellikle geniş bir bağlamda *teist* olmayan, Tanrı'ya düşünce ve yaşamında yer vermeyen anlamında kullanılır. Daha özel olarak ise düşünce ve inanç boyutunda Tanrı'nın var olmadığını kabul eden kişidir.¹⁷³ Ateizm Hristiyanlığın ve özelde kilisenin bilime ve bilim adamına yönelik ortaya koyduğu baskıcı tutuma karşı tepkisel bir yapıdır. Ateizm bir düşünce, inanç ve eylem problemidir. Bilimsel ve felsefi anlamda bir ateizm gerçekte yoktur. Daha çok düşünce ve yaşam boyutunda karşılaşılan sorunlar çerçevesinde oluşan bir zihni sorunsaldır.¹⁷⁴

2.15.3 Deizm

Tanrının evreni yaratıp düzeni ve ölçüsünü mükemmel bir şekilde koyduktan sonra evrene artık müdahil olmadığını savunan bir felsefi düşünce biçimidir. Tanrının âleme ve varlığa müdahale etmediği, aşkın bir tanrı inancını savunur. Deist tanrı tasavvuruna göre, Tanrı başlangıcı olmayan, sonsuz, iradeli ve akıllı bir varlık olup, evrene ölçü ve yasalar koyduğu için bir daha onunla ilgilenmesine gerek olmayan bir varlıktır. O sadece evrenin ölçü, yasa ve özünü bilmektedir. İlk hareket verici olarak ezeli olan varlığa hareket ve ölçü koymuştur. Varlıkta neyin olup bittiğini bilmemektedir. Bu nedenle mutlak cebri/fatalist düşünceye karşıdır. Tanrı evrene, vahiy ve nübüvvet gibi kurumlar ile iletişimde bulunmaz. Nübüvvet, vahiy ve mucize gerekli olan yapı ve kurumlar değildir. Deizm, kilise ve Hristiyanlığın olgusal olmayan, baskıcı ve müdahaleci tavrına karşı tepkisel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'da felsefeyi teolojinin egemenliğine alma çabalarına bir tepki olarak doğmuş olan bu akım, dini aklın çerçevesinde değerlendirme girişimini temsil etmektedir.¹⁷⁵

2.15.4 Agnostisizm

Yunanca, bilinmeyen veya bilinemez, anlamına gelen “agnostos” sözcüğüne dayanır. Felsefi anlamda insanın bilişsel gücünün mutlak olanın bilgisine ulaşamayacağını ileri süren öğretidir. Başka bir ifade ile agnostisizm; sonsuz, ilk sebep, cevher, eşya ve

¹⁷² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir: DEÜ Yayınları, 1990, s. 162.

¹⁷³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 164-165; Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara: DİB Yayınları, 1999, s. 1-3.

¹⁷⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Nobel Yayınları, 2017, s. 232-234.

¹⁷⁵ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998, s. 196.

olayların son gayesi gibi metafizik hakikatlerin insan zihni tarafından asla bilinemeyeceğini iddia eden sistemlerin ortak adıdır.¹⁷⁶ Bu bağlamda tanrının varlığı veya yokluğu konusunda bir yargısı olmayan veya yeterli delil olmadığı için Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen kişilere agnostik denilir. Agnostizm, metafizik alem ile ilgili olan, Allah ve görünmeyen varlıkların ispatı ve reddinin mümkün olmadığını iddia edenlerin ortak görüşüdür. Başka bir deyişle, insanın deneyiminden başka olguları bilemeyeceği öğretisidir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Bolay, Felsefi Terimler Sözlüğü, s. 3.

¹⁷⁷ Bolay, Felsefi Terimler Sözlüğü, s. 3; Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, s. 37.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması, verilerin analizi ve araştırma sürecine ait bilgilere yer verilmiştir. Araştırmada kelimelerin ilminin temel konularını içeren özgün bir soru ve görüşme formu geliştirilmiş, bulgular bilimsel yöntem ve tekniklere uygun olarak elde edilerek yorumlanmıştır. Araştırmamızda öğrenci ve öğretmen grupları yer almıştır. Öncelikle öğrenci tablolarındaki bulgular değerlendirilmiştir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bu çalışmada verilerin derinlemesine incelendiği, veriler arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan durum çalışması tekniği kullanılmıştır. Görüşmede araştırmada yer alan kişilerin araştırma konusu ile ilgili hissiyatlarını, fikirlerini, bakış açılarını anlatmaları, yorum yapmaları sağlanır.¹⁷⁸ Bunun için araştırmada daha önceden hazırlanmış yönlendiricilikten uzak, anlaşılabilir, çeşitlilik içeren, açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu düzenlenmiştir. Araştırmada öğrenci görüşlerinin tespitinde görüşme formu/açık uçlu soru, öğretmen görüşlerinin belirlenmesinde ise bireysel, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada görüşme sonucunda elde edilen veriler gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra tablolastırılmış, analiz edilmiş, yorumlanmış ve çalışmaya konmuştur. Veriler içerik analizi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular tema, alt temalar oluşturularak kodlanmış ve içerik analizine göre yorumlanmıştır. Çalışma grubu belirlenirken problemi geniş bir perspektifte araştırabilmek maksadıyla amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızda araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin analizi ve geçerlik güvenirlik çalışmalarına yer verilmiştir. Çalışmamızın problem cümlesini oluşturan konu çerçevesinde ortaöğretim 11. ve 12. sınıf öğrencileri çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Allah'a iman konusu ağırlıklı olarak 11. ve 12. sınıflarda ders programlarında yer alması nedeniyle, sağlıklı ve doğru sonuçlar elde edilmesine katkı

¹⁷⁸ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları, 2021, s. 120; Veysel Sönmez, Füsün Güldüren Alacapınar, Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011, s. 108.

sunması için çalışma grubu bu sınıflardan oluşturulmuştur. Görüşme formları ve öğretmen görüşleri sonucunda elde edilen veriler, araştırma sonuçlarına sağlıklı ve olumlu bir şekilde katkıda bulunmuştur.

3.2. Araştırma Modeli

Bu araştırma, iman esaslarının temelini oluşturan Allah'a iman konusunun ortaöğretim öğrencilerindeki düzeyinin belirlenmesini amaçlayan nitel bir çalışmadır. “Nitel araştırmalar ayrıntılı ve derinlemesine veri toplama, katılımcıların bireysel algılarını, deneyimlerini ve bakış açılarını doğrudan öğrenme, mevcut durumları anlama ve açıklama amacıyla kullanılmaktadır.”¹⁷⁹ Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda ve gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırmadır.¹⁸⁰ Yapılan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinin ortaya koyduğu süreçleri içermektedir.

3.3. Çalışma Grubu

Araştırma 2021-2022 öğretim yılı içinde Batı Karadeniz Bölgesi'nin bir ilinde öğrenim gören ortaöğretim öğrencileri ve DKAB dersi ve İHL meslek dersleri öğretmenleri ile yürütülmüştür. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örneklem türlerinden maksimum çeşitlilik örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesindeki temel gaye, farklı okul türlerindeki öğretmen ve öğrenci görüşlerine ulaşılarak problemin daha geniş bir çerçevede ortaya konmasıdır. Bu temel ilke bağlamında katılımcı öğrencilerin öğrenim gördükleri lise türlerine göre öğrencilerin Allah inancı algıları ve yansımalarının çeşitlilik gösterebileceği düşünülmektedir. Bu amaçla çalışma, il merkezinde bulunan toplam 22 resmî ortaöğretim kurumunun 11'inde yürütülmüştür. Bu okullar il merkezindeki fen lisesi, Anadolu liseleri, mesleki ve teknik Anadolu liseleri, güzel sanatlar lisesi ve Anadolu imam hatip liselerinden oluşmaktadır. Araştırmada 11. ve 12. sınıflarında eğitim gören toplam 330 öğrenci ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan on sekiz din kültürü ve ahlak bilgisi ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinden veri alınmıştır.

¹⁷⁹ Yıldırım ve Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, s. 37-38.

¹⁸⁰ Yıldırım ve Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, s. 37.

Çalışma grubunda yer alan din kültürü ve ahlak bilgisi ve İHL meslek dersi öğretmenlerine ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğretmen Bilgileri.

Kod	Cinsiyet	Kıdem Yılı	Yaş	Branş	Çalıştığı Okul Türü
Ö1	Erkek	30	55	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö2	Erkek	3	32	DKAB	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Ö3	Erkek	28	54	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö4	Erkek	25	50	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö5	Kadın	6	29	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö6	Kadın	7	34	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö7	Kadın	8	32	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö8	Erkek	20	47	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö9	Erkek	25	53	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö10	Kadın	3	24	DKAB	Fen Lisesi
Ö11	Kadın	12	34	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö12	Erkek	35	58	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö13	Erkek	7	32	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö14	Kadın	10	32	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö15	Kadın	14	38	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö16	Kadın	8	30	İHLMD	İmam Hatip Lisesi
Ö17	Erkek	10	32	DKAB	Anadolu Lisesi
Ö18	Kadın	6	30	DKAB	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Tablo 1’e göre çalışma grubunda yer alan öğretmenlerden sekiz öğretmen değişik Anadolu liselerinde, 2’si farklı mesleki ve teknik Anadolu liselerinde, 7’si çeşitli Anadolu imam-hatip liselerinde, 1’i fen lisesinde ve 1’i de güzel sanatlar lisesinde görev yapmaktadır. Öğretmenlerin 11’i DKAB, 7’si ise İHL meslek dersleri öğretmenidir. Görüşme yapılan öğretmenler cinsiyet açısından eşit olarak %50 oranında seçilmiştir.

3.4. Örneklemen Okul, Sınıf ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi, çalışma grubunda bulunan öğrenciler farklı ortaöğretim kurumlarından seçilen 11. sınıf 100 kız, 80 erkek ve 12. sınıf 76 kız ve 74 erkek olmak üzere 176 kız ve 154 erkek öğrenciden oluşan toplam 330 öğrenci örneklem grubumuzu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğrenci Grubunun Demografik Bilgileri Tablo 2’de Verilmiştir.

Okullar	11. Sınıflar			12. Sınıflar			Genel Toplam
	E	K	Toplam	E	K	Toplam	
ŞA	11	11	22	10	11	21	43
BM	16	11	27	13		13	40
KİH		20	20		15	15	35
FA	7	14	21	5	13	18	39
FL	11	10	21	11	9	20	41
GS	6	10	16				16
MM		14	14		15	15	29
EİH	10		10	14		14	24
Pİ	9		9				9
TÖ	10	10	20	11	10	21	41
YM				10	3	13	13
Genel Toplam	80	100	180	74	76	150	330

Tablo 3. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğrencilerin Demografik Bilgileri.

Okul Türleri	11. Sınıflar			12. Sınıflar			Genel Toplam
	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	
Anadolu Lisesi	28	35	63	26	34	60	123
Anadolu İHL	19	20	39	14	15	29	68
Mesleki ve Teknik AL	16	25	41	23	18	41	82
Fen Lisesi	11	10	21	11	9	20	41
Güzel Sanatlar Lisesi	6	10	16	-	-	-	16
Genel Toplam	80	100	180	74	76	150	330

Çalışma ilde bulunan toplam 22 resmi ortaöğretim kurumundan 11’inde yapılmıştır. Bu okullar ve öğrenciler ilde bulunan fen lisesi, Anadolu lisesi, mesleki ve teknik Anadolu lisesi, güzel sanatlar lisesi ve Anadolu imam hatip liselerinde öğrenim gören 11. ve 12. sınıflarında okuyan toplam 330 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunu 11. sınıfta okuyan 100 kız, 80 erkek; 12. sınıfta okuyan 76 kız, 74 erkek olmak üzere toplam 330 öğrenci oluşturmaktadır.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Sonuçların inandırıcılığı, bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerden biri olarak kabul edilir.¹⁸¹ Bilimsel araştırmaların değerini belirleyen unsurlardan biri araştırma bulgularının geçerlilik ve güvenilirliğinin ortaya koyulabilmesi yeteneğine bağlıdır.

¹⁸¹ Yıldırım ve Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, s. 37.

Çalışma sonuçlarının hangi bilimsel temellerle elde edildiğinin kanıtlandığı bu süreçte, araştırmacıların elde ettikleri sonuçları hangi ölçütleri dikkate alarak sağladığını açıklaması bir zorunluluktur. Araştırma, il merkezinde bulunan 22 resmi ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 11 farklı lise grubunda eğitim-öğretim faaliyetine devam eden 11. ve 12. sınıf öğrencileri ile çeşitli ortaöğretim kurumlarda görevli DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerini kapsamaktadır. Araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılıyla sınırlıdır. Araştırmada geçerlik ve güvenirlik ilkelerinden inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik kavramlarına önem verilmiştir. Veri toplama süreçlerinde veri çeşitlemesi için farklı ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan öğrencilerden ve farklı öğretmenlerden veri elde edilmiştir. Araştırmada katılımcıları yönlendirici, baskılayıcı, etkileyici durumlardan uzak durulmuş; katılımcıların soru formundaki soruları ve görüşme formundaki soruları özgür bir şekilde cevaplamaları sağlanmıştır. Soru formlarının uygulanacağı okullar tespit edildikten, uygun ortamlar sağlandıktan sonra soru formları uygulanmıştır. Görüşme formu verilen ve görüşme yapılan öğretmenlere görüşme öncesi bilgi verilmiş ve çalışma boyunca da iletişim devam etmiştir. Elde edilen veriler kodlamalar, alt temalar ve temalar şeklinde kavramsallaştırılmış, karşılaştırmalar yapılarak yorumlanmıştır. Çalışma sırasında alanında uzmanlaşmış kişilerden sürekli olarak görüş alınmıştır. Katılımcı öğretmenlerle yapılan görüşmelerde katılımcıya konuyu açıklayıcı sorular yöneltilmiş, katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar çözümlenmiş, özetlenerek geri dönüş sağlanmıştır. Görüşme formlarının ses kayıtları çözümlendikten sonra görüşme gerçekleşen öğretmenlerle paylaşılmıştır. Veriler, içerik analizi ile analiz edilmiş; objektif bir şekilde yorumlanmıştır. Çalışma sırasında ihtiyaç duyulan verilere kolay ulaşılabilmesi ve araştırmacı tarafından kullanılabilmesi için veriler elektronik ortamda şifrelenmiş bilgisayarda, taşınabilir diskte korunmaktadır.

3.6. Veri Toplama Araçları

Öğrenci görüş formları oluşturulurken Allah'a iman konuları, Allah'ın varlığı, birliği, nitelikleri ve öğretmen görüşleri elde edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla açık uçlu on yedi sorudan oluşan görüşme formları oluşturulmuştur. Soru oluşturma aşamasında uzman görüşü alınmış ve öğrenci seviyesine uygunluğu için öğrencilerden görüş alınmıştır. Öğrencilerin Allah'a iman, Allah'ın varlığı, birliği ve niteliklerine ilişkin bilgi düzeylerinin tespiti için soru formları kullanılmıştır. Ayrıca bu amaçla

öğretmenlerin görüşlerini almak için on sorudan oluşan bireysel yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, ihtiyaç durumunda araştırma verilerine dönebilmek ve araştırmada özgün görüşlere yer verebilmek amacıyla okullar, öğretmenler ve öğrenciler rakamsal ve sayısal olarak kodlanmıştır. Öğretmen görüşme formları: Ö1, Ö2, Ö3,...şeklinde toplam on sekiz öğretmen kodlanmıştır. Öğrencilerin okuduğu okullar FL, TÖ, FA, ŞA, BM, MM, YM, GS, Pİ, KİH, EİH, şeklinde; öğrenci görüşme formları ise öğrencinin okuduğu okul, sınıf, cinsiyet ve soru formundaki sırasına göre (FL11E1) şeklinde kodlanmıştır. Çalışmamızda ortaöğretim öğrencilerinin görüşlerinin tespitinde görüşme formu/açık uçlu soru formu, öğretmen görüşlerinin belirlenmesinde ise bireysel, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veri toplama araçlarının oluşturulmasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılında Batı Karadeniz Bölgesi'nin bir il merkezinde bulunan 22 resmi ortaöğretim kurumundan 11'inde toplam 330 öğrenci üzerinde yapılmıştır.

Çalışma ortaöğretim 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin inanç durumları, Allah tasavvurları, Allah'a iman konusu, Allah'ın varlığına inanmanın bireyde oluşturduğu duygusal ve davranışsal etkinin belirlenmesine yöneliktir. Çalışma, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ile imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerini de kapsamaktadır.

3.7. Verilerin Toplanması

Çalışmamızda ortaöğretim öğrencilerine açık uçlu sorulardan oluşan soru formu, öğretmenlere de bireysel, yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Görüşme formlarının başında öğrencilerin durumunu belirlemek için *yaşı, sınıfı, cinsiyeti, okul türü, inanç tercihi, ailenin inanç tercihi, Allah inancının kaynağı ve Allah inancını belirleyen faktörler* olmak üzere demografik özellikte toplam sekiz soru yöneltilmiştir. Araştırmamızın ana temasını oluşturan ortaöğretim öğrencilerinde Allah inancı ve yansımalarını ortaya koymak için öğrencilere daha önceden hazırlanmış yönlendiricilikten uzak, anlaşılabilir, çeşitlilik içeren ve açık uçlu sorulardan oluşan on yedi soru yöneltilmiştir. Soruların akâid ve kelâm ilminin ana konusu olan Allah'a iman konusu ve bu inancın ortaöğretim öğrencilerinin inanç, söz ve eylemlerine katkısını içermesine özen gösterilmiştir. Öğretmenlerin, öğrencilerinin Allah tasavvuru ve inancına katkılarını belirlemek için demografik dört ve yarı yapılandırılmış on soru yöneltilmiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin Allah inancını ve yansımalarını tespit etmeyi amaçlayan veri toplama araçları belli bir süreç dahilinde gerçekleştirilmiştir. Ders dönemi sonunda 2021 Haziran ayında konu tespiti yapılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne başvuruda bulunulmuştur. 2021 yılının Temmuz ayında çalışmanın konu tespiti sonrası, çalışma planı hazırlanmıştır. Konunun tespiti ve başvurusunun ardından Ocak 2022'ye kadar öğrenci görüşme formu ve yarı yapılandırılmış öğretmen görüşme formlarını hazırlama çalışmaları yapılmıştır. Bu sorular hazırlanırken geniş bir literatür taranmış, uzman görüşü alınmış, sorular ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenlere, sunularak görüş alınmış ve değerlendirilmede bulunulmuştur. Daha sonra pilot çalışma kapsamında açık uçlu soru formu öğrencilere uygulanarak soruların öğrenci seviyesine uygunluğu tespit edilmiştir. Soru hazırlama aşaması bittikten sonra etik kurul başvurusu yapılmış 25.02.2022 tarihinde etik kurul izni alınmıştır. Çalışmanın okullarda uygulanabilmesi için Milli Eğitim Müdürlüğüne uygulama izinleri için başvuruda bulunulmuştur. Milli Eğitim Müdürlüğü 16.03.2022 tarihinde çalışma için izin vermiştir. Gerekli izinlerin alınmasının ardından soru formları için okul idareleriyle ve öğretmenlerle ön görüşmeler yapılmıştır. Gerekli onaylar alındıktan sonra soru formlarının uygulanacağı okullarda DKAB öğretmenlerinden ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinden destek alınarak açık uçlu soru formu uygulanmaya başlanmıştır. Öğrencilere soru formları uygulanırken veriler öğrenci ve öğretmenlerden 25 Mart 2022- 25 Nisan 2022 tarihleri arasında alınmıştır. Daha önceden tespit edilen okullara gidilerek okul idaresi ve öğretmenden izin alınarak öğrencilere soru formları verilmiş ve öğrenciler kendi özgür iradeleri ile soruları cevaplamışlardır. Yarı yapılandırılmış öğretmen görüşme formlarının uygulanması için yapılan odak grup öğretmen görüşmelerinin en kısısı 6.08 dakika, en uzun 32.08 dakika sürmüştür. Etik kurallar gereği okul isimleri ve öğrenci isimleri kullanılmamış olup kodlama yapılarak belirtilmiştir. Yapılan çalışmalar elektronik ortama aktarılmış, düzenlenmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Soru formları ve öğretmen görüş dokümanları güvenli bir ortamda saklanmaktadır. Elektronik ortamdaki bilgiler ise özel şifreli bilgisayar ve harici disklerde korunmaktadır.

Çalışmada öğrencilerin; inanç tercihi, inanç kaynağı, Allah tasavvurları, Allah'ın varlığı ve birliği, nitelikleri, Allah'ın varlığının akli ve mantıki delillerinin bilgi ve inanç seviyesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin Allah-insan ilişkisinin boyutu ve amacının ne olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Allah inancının

öğrencilerin duygu, düşünce ve eylem üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Allah inancının oluşmasında DKAB öğretmenlerinin etkisi, Allah inancı ve bireyin özgürlüğü arasındaki durumun ortaya konması hedeflenmiştir. DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinin, öğrencilerin Allah inancı ile ilgili görüşleri, öğrencilerin Allah inancı hakkında soruları, Allah'a iman konusundaki tereddütleri, öğretmenlerin bu sorulara yaklaşımları ortaya konmaya çalışılmıştır. DKAB ve İHL meslek dersleri içinde yer alan akaid ve kelam ders içeriklerinin yeterliliği belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmenlerin, kelam ve itikadi İslam mezhepleri alanındaki ihtiyaçları ve düşünceleri sorgulanmıştır.

3.8. Verilerin Analizi

Çalışmamızda verilerin elde edilmesine kaynaklık eden soru formları öğrencilere okullarında sınıf ortamında yöneltilmiş, elde edilen bilgiler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Elde edilen veriler öğrencilerin cinsiyetine, bulunduğu sınıfa ve okula göre tasnif edilerek kodlanmıştır. Öğretmenlerle yüz yüze yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla sorular yöneltilmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplar öğretmenlerden izin alınarak telefonla ses kaydı alınmıştır. Ses kayıtları çözümlenmiş, katılımcılara geri dönüş sağlanmış, bilgilerin doğruluğu teyit edilmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak koruma altına alınmıştır. Verilerin işlenmesi sırasında bilgisayarlarda bulunan “sözcük işlemci,” “kodlama yazılımları,” “kodlama ve kuram yazılımları” gibi bazı basit yazılımlardan yararlanılması verilerin işlenmesini ve analizini kolaylaştırmaktadır.¹⁸² Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar ve yüz yüze görüşmelerdeki ifadeler yazılımlardan yararlanarak kodlanmış, sistematik hale getirilmiş, birbirleriyle ilişkili olanlar belirlenmiş temalara, alt temalara ayrılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler uzman görüşü alınarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizinden sonra mantıksal tutarlılık çerçevesinde yorumlanmış ve sunulmuştur. Okuyucuların araştırma bulgularını kendi ortam ve potansiyellerine aktarabilmek amacıyla zengin bir veri kaynağı ortaya konmuştur. Çalışma sırasında ve daha sonra verilere kolay ulaşılabilirlik için güvenli ortamda korunması sağlanmıştır.

¹⁸² Şimşek ve Yıldırım, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, s. 274-275; M.B. Miles ve A.M. Huberman, Nitel Veri Analizi, Çev.Ed. S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Ankara: Pegem Akademi, 2016.

4. ELDE EDİLEN VERİLER VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu sınıflandırmasında, verilerin analizi sonucunda elde edilen veriler ve değerlendirmeler bulunmaktadır.

4.1. Çalışmanın Birinci Alt Problemiyle İlgili Öğrenci/Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

4.1.1. Öğrenci Görüşleri ve Değerlendirme

Çalışmanın birinci alt problemini “*Ortaöğretim öğrencilerinin inanç tercihi ve kaynağı nedir?*” sorusu oluşturmaktadır Buna göre öğretmen ve öğrenci görüşlerine ait veriler ve sonuçlar ayrı ayrı sunularak yorumlanmıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin İnanç Tercihleri.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
İnanç tercihleri	Allah'a inanıyor.	Her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten.
		Kudretli, adaletli, merhametli.
		Allah vardır ve birdir, ondan başka ilah yoktur.
		Bütün zati sıfatlara sahip yüce bir yaratıcı.
		Allah mutlak güç sahibi doğmamış ve doğrulmamış, onun dengi yoktur.
		Vardan yok edebilen, yoktan var edebilen indir.
		Adaletli ve merhametli, her şeye gücü yeten yaratıcı.
		Evrenin ilk nedeni Allah.
		Sonsuz güç ve kudret.
		Zihnimde herhangi bir anlayış yok.
	Ateist	Allah'a inanmıyorum, başlatıcı bir varlığın olduğuna inanıyorum.
		İnanç tercihim yok.
		İnanmıyorum.
		İnsanların kolaya kaçıp bulduğu zihinsel varlık.
	Agnostik	Agnostiktim.
		Var olup olmadığını bilemeyeceğimi düşünüyorum.
	Şüpheli/tereddütlü	Bilmiyorum.
		Kendisine inanmakla beraber onu tam olarak tanımıyorum.
		Sorguluyorum.
		Bilmiyorum.

Tablo 4’te öğrencilere inanç tercihleri ve inanç kaynakları sorusu yöneltilmiş soruya verilen cevaplardan elde edilen veriler ışığında “**inanç tercihleri**” teması ve “**Allah’a inanıyor, ateist, agnostik, şüpheli/tereddütlü**” alt temaları oluşturulmuştur. Buna göre katılımcı öğrencilerin büyük çoğunluğu inanç tercihinin **Allah’a inanıyor** ifadesiyle belirtmiştir. Çok az sayıda öğrencinin inanç tercihinin **inkârcı/ateist, agnostik,**

şüpheli/tereddütlü tercihlere sahip olduğu görülmüştür. İnanç tercihini deist olarak ifade eden olmamıştır.

Katılımcı öğrencilerin çok büyük bir çoğunluğu, inanç tercihlerini “Allah’a inanıyor.” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu konuda FL11K8 “*Allah'a inanmıyorum, başlatıcı bir varlığın olduğuna inanıyorum.*” FL12E ise “*Allah vardır ve birdir, ondan başka ilah yoktur.*” şeklinde ifade ederek Allah’a inandıklarını ortaya koymuşlardır.

Şüpheli/tereddütlü inanca sahip olduğu çıkarımı yapılan öğrenci KİH11K14 ise inanç tercihi ilgili soruya “*Sorguluyorum.*” TÖ12K1, MM12K1 ise “*Bilmiyorum.*” şeklinde cevap vererek **şüpheli inanca** sahip oldukları görülmüştür.

Ateist inanca sahip olduğu sonucuna varılan öğrenci KİH11K7 “*Tanrı yoktur, insanın sorgulama huyunu köreltir.*” FL11K3 ve TÖ12K2 inanç tercihleriyle ilgili soruya “*İnanmıyorum.*” GS11K1 “*Allah benim.*” şeklinde cevap vererek **düşüncelerini** ortaya koymuşlardır.

Agnostik inanca sahip olduğunu söyleyen FL12E4 inanç tercihi ilgili soruya “*Agnostiktim.*” GS11K5 “*Agnostiktim, üstüne çok düşünmedim, kalıba koymayı sevmiyorum.*” BM11E2 “*Var olup olmadığını bilemeyeceği mi düşünüyorum.*” şeklinde cevap vererek agnostik inanca sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5. Ailelerin İnanç Durumları.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
İnanç Tercihi	Allah'a inanıyor	İslam
	Ateist	İnanmıyorlar
	Agnostik	Deist, Agnostik

Tablo 5’te öğrencilere ailelerinin inanç tercihleri sorulmuştur. Ailelerin inanç durumları hakkında sorulan soru bağlamında elde edilen bulgular ışığında “**inanç tercihi**” teması oluşturulmuştur. Bu ana tema altında “**Allah’a inanıyor, ateist ve agnostik**” alt temaları oluşturulmuştur. Katılımcı öğrencilerin cevabına göre katılımcıların ailelerinin çok büyük bir çoğunluğunun inanç tercihinin **İslam** olduğu görülmüştür. Çok az sayıda katılımcı öğrencinin ailesinin **İslam dışı** bir inanca sahip olduğu; **ateist** ya da **agnostik** olduğu görülmüştür. Ailelerin İslam’ı kabullenışı ve Allah’a iman oranı öğrencilerden çok daha yüksektir. Katılımcılardan çok az sayıda öğrenci, ailelerinin inanç tercihini İslam olarak ifade etmesine rağmen kendilerinin inanç tercihlerini **din dışı** ve **şüpheli** olarak ifade etmişlerdir. Az sayıda katılımcı da soruya **cevap vermemiştir**.

Ailelerinin inanç tercihlerini FA11K13, Pİ11E7, YM12E1, MM1K10 ve EİH12E4 “İslam” olarak ifade etmişlerdir.

Ailesinin inanç tercihini FL11K3 “*inanmıyorlar.*” FL11K5 ise “*Deist, Agnostik*” olduğunu bildirmiştir. Pİ11E4 gibi katılımcılardan az sayıda öğrenci de soruya cevap vermemiştir.

Tablo 6: Öğrencilerin İnanç Kaynağı.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
İnancı Temellendirmesi	Dinle temellendirme	Kuran ve Sünnet
	Akılla temellendirme	Akıl
	Geleneksel/Taklidi	Aile ve toplum
	Şüpheli	Cevap yok
	İnkârcı	Allah yoktur

Tablo 6’da öğrencilerin inanç kaynağını belirlemek için sorular sorulmuş, elde edilen veriler ışığında “**inancı temellendirme**” teması, bu tema altında inancın dayandığı temeller ilgili “*din ile temellendirme/Kur’an-sünnet*” “*geleneksel/aile-toplum ile temellendirme,*” “*akılla temellendirme,*” “*şüpheli/cevapsız,*” “*inkârcı/ inançsız*” alt temalar oluşturulmuştur. Bu ana tema altında inancın dayandığı temeller ile ilgili alt temalar oluşturulmuştur. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğu inanç temellendirmesini, “*Kur’an-sünnete*” dayandırmıştır. Sonra ağırlıklı olarak “*aile-toplum,*” daha sonra “*akıl*” olarak temellendirmiştir. Öğrencilerden bir kısmı “*soruya cevap vermemiş,*” çok az bir kısmı ise “*inanmadığını*” ifade etmiştir.

FL11E7, TÖ12E6, FA11K8 ve EİH12E14 inanç kaynaklarını “*Kur’an ve sünnet*” olarak ifade etmişlerdir.

FL11E5, FL11K6 ve TÖ12K5 soruya “*aile ve toplum*” olarak cevap vermişlerdir.

FL11E2, TÖ12E2 ve FA11K121 ise soruyu “*akıl*” olarak cevaplamıştır.

ŞA11E4, FL11E3 ve FA11K11 soruya cevap vermemişlerdir.

FL11E1 ve FL11K5 “*Allah yoktur.*” şeklinde olumsuz görüş belirtmişlerdir.

Tablo 7. Öğrencide Allah İnancının Oluşmasında DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Etkisi.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Öğretmenin fonksiyonu	Öğretim yöntemleri	Yoktur. Şu anki ezber müfredatı ile bu olanaksızdır.
		Din müfredatının objektif olduğunu düşünmüyorum.
		Müfredat yetersiz ve her gün, her sene aynı konu.
	Olumlu görüş ileri sürenler	Olumlu bir etkileri vardır.
		İnanmamız için bize kanıtlarıyla anlatırlar ama inanıp inanmamak bize kalmış.
		Yani şimdiye kadar duymadığımız bilgileri bize ulaştırarak Allah'a olan inancımıza biraz daha netleştirir.
		Onlar da bize yardımcı olur Allah'ın varlığını ona inanmayı teşvik eder.
	Olumsuz görüş ileri sürenler	Bir hoca hariç soğutmaya yöneltirler.
		Yoktur. Şu anki ezber müfredatı ile bu olanaksızdır.
		Çok etkisi olduğunu düşünmüyorum çünkü bize dinin ne olduğundan çok nasıl yapıldığı öğretiliyor.
		Dine olan saygımı azaltıyor.
	İlgisiz/cevap vermeyenler	Hiçbir etkisi yok. Allah inancı sadece aile yapısı ile alakalıdır.
		İnsan bence Allah'ı kendisi bulmalıdır.
		Bir etkisi yok.
		Etkisi yok sadece pekiştirirler.
		Öğretmenden öğretmene değişir.
		Bir etkisi yok açıkçası. Çünkü onlar da birçok şeyden habersiz.

Tablo 7’de öğrencilere “Allah inancının oluşmasında DKAB öğretmenlerinin etkisi nedir?” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin sorulara verdiği cevaplardan elde edilen veriler ışığı altında, **“öğretmenin fonksiyonu”** teması ve **“öğretmenin olumlu etkisi vardır, kısmen etkisi vardır, etkisi yoktur, cevap bildirmeyenler ve öğretmene göre değişir”** alt temaları oluşturulmuştur.

BM11K6 “Bize dinimizi tanıtır.” ŞA11K9 “Din ile ilgili bilmediğimiz birçok şeyi öğretirler.” şeklinde Allah inancının oluşmasında **öğretmenlerin etkisi olduğu** görüşünü bildirmişlerdir.

FL12E7 “Hiçbir etkisi yoktur, Allah inancı sadece aile yapısı ile alakalıdır.” FA11K1 “Benim için bir etkisi yoktur.” ve ŞA11K4 ise “Bence yoktur, sadece kitaptaki bilgiler veriliyor, aklımızdaki soruları yanıtlamıyorlar.” M11K14 “yoktur.” şeklinde Allah inancı konusunda **öğretmenlerin etkilerinin olmadığını** bildirmişlerdir.

TÖ12K2 “Çok az, dinî inançlarımızın oluşup şekillenmesi için gerekli olan bilgi aktarılamıyor.” BM11E9 “Çok değil, daha çok kendim araştırmayı tercih ederim.”

şeklinde Allah inancının öğretilmesinde *öğretmenlerin etkisinin az olduğu* görüşünü dile getirmişlerdir.

ŞA11E1 “Bilemiyorum.” BM11E2 “Öğretmene göre değişir.” BM12E2, GSL11E1, şeklinde *çekimser* kalmış ve görüş bildirmemişlerdir.

4.1.2. Öğretmen Görüşleri ve Değerlendirme

Çalışmanın birinci alt problemini “Ortaöğretim öğrencilerinin inanç tercihi ve kaynağı nedir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu bölümünde öğretmenlerin, öğrencilerin Allah inancı ile ilgili gözlemleriyle öğrencilerin Allah inancı ile ilgili düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre öğretmen görüşlerine ait veriler ve sonuçlar sunulurken ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Öğrencilerin Allah İnancı ile İlgili Gözlemleri.

TEMA.	ALT TEMA	KODLAR
Öğrencilerin İnanç Durumu	Araştırmacı/tahkiki	Araştırma içinde olan öğrencilerimiz var,
		Küçük bir azınlık da yeni modern biçimiyle inançları parçalandığı için arayış içindeler.
	Geleneksel/taklidi	Derinleşme sağlanamadığını burada ifade etmek isterim
		Allah inançları var.
		Öğrencilerin Allah inancıyla ilgili düzeyleri çok yeterli bulmuyorum.
		Taklidi iman şeklinde görüyorum. Ailelerin, çevrenin ve sosyal çevrenin etkili olduğunu düşünüyorum.
		Öğrencilerimiz Allah inancı geleneksel, Çocuklarımızın geçmişten getirdikleri bilgiye dayalı.
		Soran sorgulayan öğrenci yok.
		Hepsi Allah her şeyi en iyi bilendir diyerek saygı ve teslimiyet düşüncesine sahipler.
		Allah’a inancı ile ilgili düşünceleri şöyle yani bunun eğitimlerinde aslında aile yapıları olduğunu düşünüyorum
		Kesinlikle taklidi iman.
		Toplumun Allah inancı konusundaki seviyesinden çok farklı değil.
		Öğrencilerimiz bu konularda, araştırmaya, öğrenmeye dayalı değil de işte kulaktan duyma, eski usul nasılsa, anadan, babadan aktarma şeklinde gelen bir Allah inançları var.
	Şüpheli ve Zayıf	Allah’ın varlığı ile alakalı problemler yaşıyor olsalar bile inanıyorlar
		Deizm, ateizm, İslam ile alakalı soruları var.
		Düzeyler biraz inişi çıkışlı
		Tamamen hocam YouTube’da izledikleri işte şeyler. Videolardan yola çıkıyorlar. Sapmalar daha çok

Tablo 8’de öğretmenlerin öğrencilerin Allah inancı ile ilgili gözlemleri temelinde öğretmenlere “Öğrencilerinizin Allah inancı ile ilgili düzeylerini nasıl buluyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilerden hareketle öğrencilerin “**inanç durumu**” teması oluşturulmuştur. Bu tema altında “**araştırmacı/tahkiki, geleneksel/taklidi, şüpheli/zayıf**” alt temaları oluşturulmuş elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin tamamına yakını öğrencilerin büyük bir ekseriyetinin geleneksel/taklidi Allah inancına sahip olduklarını söylemişlerdir. Çok az sayıda öğretmen de çok az sayıda öğrencinin tahkiki/araştırma içerisinde olduklarını söylemiş, birkaç öğretmen de öğrencilerin bir kısmının şüpheli/zayıf bir inanca sahip oldukları durumuna dikkat çekmişlerdir.

Öğretmenlerden bazıları öğrencilerin yüksek oranda **taklidi/geleneksel** Allah inancına sahip olduklarını söylemişlerdir. Ö2 “*Allah inancı ile ilgili daha çok tahkiki değil de taklidi iman şeklinde görüyorum. Ailelerin, çevrenin sosyal çevrenin inançlarıyla inandıklarını düşünüyorum. Detaylı araştırmaların içinde olan öğrencilerimiz tabii ki de var ama genelinin detaylı bir araştırma içinde olmadığını düşünüyorum.*” Ö3 “*Öğrencilerin Allah inancıyla ilgili düzeylerini çoğunlukla yüzde 95’lere varan oranda klasik buluyorum. Yani geleneksel öğretimin, ebeveynler üzerinden ve ataerki aile üzerinden onlara sundukları inanç biçimlerini tevarüs etmiş durumdadır ve sürdürüyorlar. Fakat, bunların içerisinde küçük bir azınlık da yeni modern biçimiyle inançları parçalandığı için arayış içindeler.*” Ö13 “*Öğrencilerimiz bu konularda, araştırmaya, öğrenmeye dayalı değil de işte kulaktan duyma, eski usul nasılsa, anadan, babadan aktarma şeklinde gelen bir Allah inançları var.*” şeklinde öğrencilerin Allah inancı durumunu açıklamışlardır.

Öğretmenlerden bir kısmı ise bazı öğrencilerin **şüpheli ve zayıf** inanca sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Ö14 “*Allah’ın varlığı ile alakalı problemler yaşıyor olsalar bile inanıyorlar.*” Ö13 “*Deizm, ateizm, İslam ile alakalı soruları var.*” Ö9 “*Düzeyler biraz inişi çıkışlı.*” Ö15 “*Tamamen hocam YouTube’da izledikleri şeyler. Videolardan yola çıkıyorlar.*” gibi ifadelerle öğrencilerin şüpheli/zayıf inanca sahip olduklarını ortaya koymaktadırlar.

Öğretmenlerden bazıları bazı öğrencilerin inanç alanında **araştırma ve sorgulama** yaptıklarını ifade etmektedirler. Ö2 “*Detaylı araştırmaların içinde olan öğrencilerimiz tabii ki de var ama genelinin detaylı bir araştırma içinde olmadığını düşünüyorum.*” Ö3

“Fakat, bunların içerisinde küçük bir azınlık da yeni modern biçimiyle inançları parçalandığı için arayış içindeler.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

4.2. Çalışmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Öğrenci/Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

4.2.1. Öğrenci Görüşleri ve Değerlendirme

Çalışmanın ikinci alt problemini “Ortaöğretim öğrencileri Allah’ın varlığını nasıl temellendirmektedir?” sorusu oluşturmaktadır. Buna göre öğretmen ve öğrenci görüşlerine ait veriler ayrı ayrı değerlendirilerek sunulmuştur.

Tablo 9. Allah'ın Varlığını ve Niteliklerini Temellendirme.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'ın varlığını temellendirme	Nakli delillerle	Sonsuz kudretli, dilediği anda olan mutlak yaratıcı. Allah’ın varlığını Kur’an, peygamberler aracılığı ile biliriz. Allah’ın eşi benzeri yoktur. Esmâ-i Hüsnâ.
		Allah'ın varlığını düşünerek biz bulmalıyız. Allah kendi gücünü bir evren yaratarak ve bu evreni insan merkezli yaparak insanın test edilmesi için kullandığını düşünüyorum.
	Akli delillerle	Her şeyin yaratıcısı olması gerekmektedir. Sonsuzun yaratıcısı da Allah’tır.
		Evrenin bir yaratıcısı başlangıcı olmalıdır. Allah olmasa bu dağ, taşlar, gökyüzünü, bu düzeni kim kurdu?
		Eğer bir varoluş olmasaydı kargaşa olurdu. Herkes istediği gibi davranır, ahlak kalmazdı. Düzen ve nizam.
		Allah olmasaydı diğerleri zaten olmazdı.
	Nitelikleriyle	Yaratıcı bütün varlıkların nedenidir. Nedenin nedenini sorgulanması gereksizdir. Allah’ın eşi benzeri yoktur. Yaratıcı yüce bir ve kudretlidir. Tüm kâinatı onun yaratması lazım. Vücut, kıdem, beka, vahdaniyet, adalet, yaratma vs.
		Bilmiyorum.
		Var olup olmadığından emin değilim sadece inanıyorum. Cevabını veremem. Varlığının ve yokluğunun kesin bir kanıtı yoktur.
	Delillendireme	Sorguluyorum. Var olduğunu biliyorum ancak neden var olduğunu bilmiyorum.
		Vallahi bu sorunun cevabını umarım bir gün öğrenirim. Yoksa canı sıkılan bir gücün beni bu dünyaya gönderip onca şeyi çekmemeye neden olduğunu düşünmek beni mutsuz ediyor.
		Bilmiyorum (öbür tarafta öğrenirim).
	İnkârcı yaklaşım	Allah yok. Var mıdır?

Tablo 9’da Allah'ın varlığını ve niteliklerini temellendirme başlığı altında katılımcı öğrencilere yöneltilen sorulara verilen cevaplardan elde edilen veriler ile “**Allah'ın varlığını temellendirme**” ana teması, “**nakille ve akılla delillendirme, delillendirememe ve inkârcı**” alt temaları oluşturulmuştur. Sorulan soruya verilen cevaplardan elde edilen veriler ışığında öğrencilerin yarıya yakını Allah'ı zatı ve sıfatlarıyla ilişkilendirerek nakli delillendirmelerde bulunmuş, bir diğer yarıya yakını evrendeki yasalardan hareketle akli delillendirmelerde bulunmuş, az bir kısım öğrenci delillendirememiş, çok az bir kısım öğrenci ise inkârcı yaklaşımda bulunmuştur.

Allah'ın varlığını **nakille temellendiren** FL12E5 “Allah'ın eşi benzeri yoktur.” EİH11E8 “Zati ve subûti sıfatlar ile.” FL12E7 “Sonsuz kudretli, dilediği anında olan mutlak yaratıcı.” KİH11K10 “Varlığı ezeli ve ebedi nitelikleri kusursuzdur.” ve FL12K5 ise “Allah'ın varlığını Kur'an, peygamberler aracılığı ile biliriz.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Allah'ın varlığını **akılla temellendiren** FL11E9 “Allah olmasa bu dağ, taşları, gökyüzünü, bu düzeni kim kurdu?” FA12K4 “Dünyadaki bu düzenin ancak yüce bir kurucusu vardır.” FL11K6 “Allah'ın varlığını düşünerek biz bulmalıyız. Allah kendi gücünü bir evren yaratarak ve bu evreni insan merkezli yaparak, insanın test edilmesi için kullandığını düşünüyorum.” GS11K7 “Etrafımızda baktığımızda görünüyor.” şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Allah'ın varlığını **temellendiremeyen** TÖ11KD kodlu öğrenci “Bilmiyorum.” BM11E7 kodlu öğrenci “Varlığının ve yokluğunun kesin bir kanıtı yoktur.” KİH11K14 ise “Yok ya da var bilmiyorum.” şeklinde cevap vermiştir. Verilen cevaplardan bazı öğrencilerin temellendirme sorunu yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Allah'ın varlığını temellendirmede çok az sayıda öğrenci **inkârcı** yaklaşım sergilemiştir. FL11E1 “Allah yoktur.” FA12K2 ise “Allah var mıdır?” ŞA12K8 ise “Bilmiyorum.” şeklinde görüş bildirerek inkârcı yaklaşım ortaya koymuştur.

Tablo 10. Allah'ın Varlığı Neden Gereklidir?

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'ın varlığının nedeni	Allah'ı zâtı ile gerekçelendirme	Hiçbir şey yoktan var olmaz, evreni yaratan bir yaratıcı vardır.
		Varlığı kendindendir, bir nedene ihtiyaç duymaz.
		Yaratıcı olduğu için.
	Allah-İnsan ilişkisi bağlamında gerekçelendirme	Allah olmasaydı hiçbir şey olmayacaktı. Biz hiçtik ve hiç olurduk.
		Zayıf iradelilerin intihar etmemesi ya da depresyona girmesi hayatı böyle anlamlandırdıklarını sağladığı için ve korku temelli toplum düzeni.
		Nasıl ki bir çocuk annesine gereksinim duyar, biz de Allah'a öyle ihtiyaç duyarız.
		Ona kulluk etmemiz için.
		Bizim yaptıklarımızı görmek için.
		Bize verdiği irade ve Müslümanlığı yapmamız için.
		İnsanlar ona kulluk etsin diye.
		Bu soruya cevap verecek aklım yetmiyor
		Var olup olmadığından emin değilim, sadece inanıyorum.
		Bilemeyiz.
	Gerekçelendire meme	Biz sorgulamadan inanırız.
		Bunu öğretmediler, bu konuya gelemedik daha.
		Bunu kimse bilemez.
		Düşünmedim.
		Bu soruyu cevap verebilecek aklım yetmiyor.
	İnkârcı yaklaşım	Allah'ın verdiği akıl bu soruya yanıt verecek kadar ufku açık değildir.
		Allah yok.
		Var mıdır?
		Varlığından emin değilim, bilmiyorum.

Tablo 10'da öğrencilere “Allah'ın varlığı neden gereklidir?” temelinde sorular yöneltilmiştir. Sorulan sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilere göre “**Allah'ın varlığının nedeni**” teması, “*Allah'ı zâtı ile gerekçelendirme, Allah-insan ilişkisi bağlamında gerekçelendirme, gerekçelendirememe ve inkârcı yaklaşım*” alt temaları oluşturulmuştur. Allah'ın varlığının nedenini çoğu katılımcı öğrenci Allah'ı zâtı ile gerekçelendirmiş, bir kısım katılımcı Allah-insan ilişkisi bağlamında gerekçelendirmişlerdir. Az sayıda öğrenci gerekçelendirememiş, çok az katılımcı da inkârcı yaklaşım ortaya koymuştur.

Allah'ın varlığının nedenini *zâtı ile gerekçelendirerek* düşüncesini ortaya koyan FL11E8 “Her şeyin yaratıcısı olması gerekmektedir; bu halde sonsuzun yaratıcısı da Allah'tır.” FL12K9 “Hiçbir şey yoktan var olmaz evreni yaratan bir yaratıcı vardır.” ve FA11K4 ise “Var olması gerektiği için vardır.” şeklinde düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

Allah'ın varlığını *Allah-insan ilişkisi* temelinde gerekçelendirerek görüşlerini açıklayan ŞA11K3 “Ona kulluk etmemiz için.” YM12K2 “Doğruyu yanlış bir imtihan

dünyasında ayırt etmek için.” ve BM11E6 kodlu öğrenci ise *“Toplumun yönetimi, ahlaki doğruluk ve değerlerin korunmasını sağlamak için.”* şeklinde görüş ortaya koymuşlardır.

Bazı katılımcılar Allah’ın varlığını ***gerekçelendirme*** ortaya koyamamış, EİH12E6 *“Tövbe estağfurullah!”* EİH11E7 *“Bu soruya cevap verecek aklım yetmiyor.”* ve FL11K1 ise *“Var olup olmadığından emin değilim, sadece inanıyorum.”* şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Az sayıda katılımcı da Allah’ın varlığı konusunda ***inkârcı*** yaklaşımda bulunmuş FL12E4 ve GS11K5 *“Allah var mıdır?”* FL11K3 ise *“Yoktur.”* şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.

4.2.2. Öğretmen Görüşleri ve Değerlendirme

Çalışmanın ikinci alt problemini *“Ortaöğretim öğrencileri Allah’ın varlığını nasıl temellendirmektedir?”* sorusu oluşturmaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin öğretmenlere Allah hakkında en sık sordukları sorulara verilen cevaplara göre öğretmen görüşlerine ait veriler ayrı ayrı değerlendirilerek sunulmuştur.

Tablo 11. Öğrencilerin Allah'a Yönelik Soruları.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Öğrencilerin Allah Tasavvurları	Varlık ve Yaratılış ile ilgili sorular	Allah, vahiy ve peygamberleri hakkında Neden bu çağda yaratıldık, neden ben bu topraklarda doğdum, neden ben fizikî özelliklerimle bu şekilde doğdum? Allah bizi neden yarattı? Yaratılmasaydık olmaz mıydı? Yaratmayla ilgili sorular var. Yaratma konusu açıldıkça da zamansallığa varıyorlar. Allah'ın zatını soruyorlar: Nasıldır? Neye benziyor? Allah'ın varlığı konusunda sorular geliyor: Allah var mıdır? Varsa nerededir?
	Kötülük/Adalet	Allah her şeyi biliyor ama neden müdahale etmiyor? Kötülük problemi üzerine neden kötülüğü yarattı? Allah'ın adaleti nerede? Afrika'da Ortadoğu'da savaşlar oluyor, insanlar açlar, neden böyle? Madem Allah var, neden insanlar zulme uğruyor? Allah'ın adaleti ile ilgili şüpheleri var. Allah her şeyi biliyor, neden böyle bir sınava tabi tutuluyoruz? Şunu yaparsak cehenneme gider miyiz? Allah bize ne ceza verir? Allah'ın koyduğu kurallarla ilgili sorular. Bir öğrenci başını örtme ne olur? Cenabı Hakk'ın adaleti ile ilgili niye erkeğe iki, kadına bir? Kadına bazı hakları yetersiz gibi böyle görüyor. Neden bu kurallar var? Örneğin neden domuz eti haram? Şarap niye haram, gibi sorular. Allah bizi neden yarattı? İşte bizi neden bir sınava tabi tutuyor? Ontolojik olarak geleneksel öğretiyi kabul ediyorlar. Sorgulamadan kabul ediyorlar. Epistemolojik bir çabaya girmeden ontolojik olarak kabul ediyorlar. Yüzde 90'ı bu hususta arayış içinde değiller. İnanç konusunda çok fazla sıkıntılarını görmedim. Soru sormaktan korkuyorlar. Bu alanda soru ve sorgulama sanki dokunulmaz bir alanmış gibi bir algı olduğunu bize gösteriyor. Taklidi imanları var.

Tablo 11'de öğrencilerin Allah'a yönelik soruları temelinde öğretmenlere “Öğrencileriniz Allah hakkında en sık hangi soruları sormaktadır?” ve “Öğrencilerin bu konudaki sorularına nasıl yaklaşıyorsunuz?” soruları yöneltilmiş sorulara verilen cevaplardan elde edilen veriler ışığında “**öğrencilerin Allah tasavvurları**” teması oluşturulmuştur. Bu ana tema altında “**varlık/yaratılış ile ilgili sorular, kötülük/adalet ile ilgili sorular, dini sorumluluklar ile ilgili sorular, soru yöneltilmiyorlar**” alt temaları oluşturulmuş veriler değerlendirilmiştir. Bir kısım öğretmen öğrencilerin varlık/yaratılış ile ilgili sorular sorduklarını söylemişlerdir. Diğer bir kısım öğretmen öğrencilerin

kötülük/adalet üzerine sorular yönelttiklerini, bazı öğretmenler ise öğrencilerin dini sorumluluklar ile ilgili sorular yönelttiklerini, birkaç öğretmen de öğrencilerin Allah hakkında soru yöneltmediklerini imanî açıdan sıkıntıya düşeceklerini düşündüklerinden soru sormaya korktuklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerden bazıları öğrencilerin *Allah'ın varlığına ve Allah'ın yaratmasına* ilişkin sorular yönelttiklerini açıklamışlardır. Ö3 “Öncelikle Allah hakkında onun vahyinin ve peygamberliğinin nasıl olduğu hususunda.” Ö15 “Allah bizi neden yarattı? Yaratılmasaydık olmaz mıydı?” Ö17 “Allah'ın varlığı konusunda sorular geliyor. Allah var mıdır? Varsa nerededir?” şeklinde öğrenciler hakkındaki görüşlerini ifade etmişlerdir.

Bazı öğretmenler öğrencilerin Allah'la ilgili sordukları soruların *Allah'ın adaleti ve kötülük problemi* üzerine olduğunu ifade etmişlerdir. Allah'ın adaleti ve kötülük problemi ile ilgili Ö7 “Allah'ın adaleti nerde? Afrika'da Orta Doğu'da savaşlar oluyor, insanlar açlar, neden böyle? Neden Allah adaletini göstermiyor? Madem Allah var, neden insanlar zulme uğruyor? Neden inananlar Müslümanlar bilhassa zulme uğruyor?” Ö11 “Kötülük problemi üzerine neden kötülüğü yarattı? Allah neden kötülüğü var ediyor?” şeklinde öğrencilerin sorular yönelttiğini ifade etmişlerdir.

Bazı öğretmenler öğrencilerin bazılarının *dini sorumluluklarla* ilgili sorular yönelttiklerini ifade etmişlerdir. Ö2 “Şunu yaparsak cehenneme gider miyiz? Allah bize ne ceza verir?” Ö4 “Allah'ın koyduğu kurallarla ilgili sorular. Bir öğrenci başını örtmese ne olur? Örtmek çok mu önemli? Ö13 “Allah her şeyi biliyor, neden böyle bir sınava tabi tutuluyoruz?” şeklinde öğrenciler hakkında görüş beyan etmişlerdir.

Birkaç öğretmen de öğrencilerin *soru sormadıklarını, soru sormaktan korktuklarını ve soru sormaktan kaçındıklarını* ifade etmişlerdir. Ö1 “Soru sormaktan korkuyorlar. Bu alanda soru ve sorgulama sanki dokunulmaz bir alanmış gibi bir algı olduğunu bize gösteriyor. Taklidi imanları var, maalesef sorgulama yetileri yok.” Ö3 “Ontolojik olarak geleneksel öğretiyi kabul ettikleri için, bunu sorgulamadan kabul ettikleri için epistemolojik bir çabaya girmeden ontolojik olarak kabul ettikleri için onlar, yüzde 90'ı bu hususta arayış içinde değiller.” şeklinde katılımcı öğrencilerle ilgili görüş bildirmişlerdir.

Tablo 12. Öğretmenlerin, Öğrencilerin Allah'a İman Konusunda Yaklaşımlarına Dair Görüşleri.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'a iman	Doğrudan kabul	Alanı riskli buluyorlar. Bunu sorgulamaktan uzak duruyorlar. Taklidi bir imana sahipler. Geleneksel öğretiye sahip oldukları için sorgulama yapmıyorlar.
		İman konusunda bir tereddütleri yok. Sorgulamaları yok. Teslimiyetçi bir anlayış var. Tereddüt yaşamıyorlar. “Müslüman mısınız?” dediğimde “Elhamdülillah, Müslüman’ım.” diyor. Allah'a imanlarında tereddüt yaşadıklarını düşünmüyorum.
	Şüpheli/Tereddüt	Gerçekten var mı? Anlamlandıramıyoruz, tesadüfen (Allah) var, ya da biz sadece var mı kabul ediyoruz, şeklinde düşünüyorlar. Varlığı noktasında şüpheleri var.
		Tereddüt yaşayanlar çok fazla var.
	Kader/Kötülük/Adalet	Evrende yaşananları (kötülük) neden yarattı? Ben neden bunları yaşıyorum. Bir öfke bir haykırış var. Kötülük problemi üzerine neden kötülüğü yarattı? Allah neden kötülüğü var ediyor? Niçin kadınlarla ilgili (olumsuz şartlar-eşit yaratılmadı) hususlar böyle?
	İnkârcı	Allah dileyseydi kötülükler yaşanmayacaktı. Neden insanlar bunu (kötülüğü) yaşıyor? Neden bazı insanların yaşamı çok iyi, bazılarınıninki kötü. Aldatılma, terk edilme aradığını bulamama gibi olaylar. Yani faturayı burada Allah'a kesiyorlar. Öğrencilerde genelde Allah'ın var olması konusunda tereddütleri var. İnanmayan öğrencilerimiz var.

Tablo 12’de öğretmenlerin, öğrencilerin Allah'a iman konusundaki yaklaşımlarına dair görüşleri temelinde öğretmenlere öğrencilerinizin Allah’a iman konusunda hangi tereddütleri yaşadığını düşünüyorsunuz? ve öğrencilerinizin Allah’a iman konusundaki yaklaşımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? soruları yöneltilmiştir. Öğretmenlerin sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen veriler doğrultusunda **“Allah’a iman”** teması ve bu tema altında **“doğrudan kabul, şüpheli/tereddüt, kader-kötülük/adalet, inkârcı”** alt temaları oluşturularak değerlendirme yapılmıştır. Öğretmenlerin çoğunluğu öğrencilerin Allah’a iman konusunda tereddüt yaşamadıklarını, doğrudan kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Bazı öğretmenler öğrencilerin Allah’a iman konusunda şüpheli ve tereddütli yaklaştıklarını, bazı öğretmenler de öğrencilerin dünya üzerinde değişik coğrafyalarda meydana gelen kötülüklerden dolayı Allah’ın adaletini

sorguladıklarını, kaderi eleştirdiklerini ifade etmişleridir. Çok az sayı da öğretmen de bazı öğrencilerin Allah’a inanmadıklarını söylemişlerdir.

Öğretmenlerin çoğunluğu öğrencilerin sorgulamadan **doğrudan/geleneksel** bir yaklaşımla Allah’a iman ettiklerini söylemişlerdir. Ö3 “*Geleneksel öğreti sorgulamaya yol açmış durumda değil.*” Ö4 “*İman konusunda bir tereddütten ziyade, bir sorgulamaları yok. Teslimiyetçi bir anlayış var.*” Ö16 “*Tereddüt yaşamıyorlar. Yani Müslüman mısın, dediğimde tabii ki, elhamdülillah hocam, Müslüman’ım, diyor.*” Ö9 “*Allah'a imanlarında tereddüt yaşadıklarını düşünmüyorum.*” şeklinde katılımcı öğrenciler hakkında düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Bazı öğretmenler öğrencilerin Allah’a iman konusuna **şüpheli ve tereddütlü** yaklaştıklarını söylemişlerdir. Bu konuda Ö2 “*Allah gerçekten var mı? Anlamlandıramıyoruz, tesadüfen var ya da biz sadece var mı kabul ediyoruz, şeklinde düşünüyorlar.*” Ö10 “*Allah’ın varlığı noktasında şüpheleri var.*” Ö13 “*Tereddüt yaşayanlar çok fazla var.*” şeklinde katılımcı öğrenciler ile ilgili düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Bazı öğretmenler öğrencilerden bir kısmının haksızlık ve zulüm olarak nitelendirdikleri çeşitli coğrafyalarda meydana gelen olaylardan ötürü **kader-kötülük-adalet** üzerinden Allah’ın iradesini, adaletini eleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Ö5 “*Bunu neden yarattı veya ben neden bunları yaşıyorum? Bir öfke bir haykırış var.*” Ö11 “*Kötülük problemi üzerine neden kötülüğü yarattı? Allah neden kötülüğü var ediyor?*” Ö15 “*Allah dileseydi bunlar yaşanmayacaktı. Neden bu insanlar bunu yaşıyor, neden bazı insanların yaşamı çok iyi, bazılarınıninki kötü?*” şeklinde öğrencilerle ilgili düşüncelerini belirtmişlerdir.

Öğretmenlerden bazıları, bir kısım öğrencinin **inanmadığını ve inkârcı** yaklaşım sergilediğini ifade etmektedir. Bu konuda Ö17 “*Öğrencilerde genelde Allah’ın var olması konusunda tereddütleri var. İnanmayan öğrencilerimiz var.*” şeklinde görüş bildirmektedir.

4.3. Çalışmanın Üçüncü Alt Problemi ile İlgili Öğrenci/Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

4.3.1. Öğrenci Görüşleri ve Değerlendirme

Araştırmanın üçüncü alt problemini “Allah’a iman / Allah’ın varlığına imanını ortaöğretim öğrencileri üzerindeki etkisi nedir?” sorusu oluşturmaktadır. Buna göre öğretmen ve öğrenci görüşlerine ait veriler ayrı ayrı sunularak değerlendirilmiştir.

Tablo 13. Allah'ın Varlığının İnsan Üzerindeki Etkisi.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'a iman / Allah'ın varlığının kazanımları	Sorumluluk	İnsanın davranışlarında kendini dizginleyip, toplumla uyum içinde iyi yaşamasını sağlar.
		Sorumluluk hissi, huzur ve güvenlik.
		Haramlardan sakınıyorum.
		Bazı sorumluluklar gerektirir.
		Sorumluluk yüklüyor.
		Günah işlememeye dikkat etmek.
		Yaptığın her hareketin bir hesabı olduğunu bilmem bana güzel duygu ve düşünce oluşturuyor.
	Güven/Huzur	Her zaman yanında Allah'ın olduğunu bilmek iyi hissettiriyor.
		Teslimiyet duygusu, teslim olma, huzur.
		Başım sıkıştığında içimi rahatlatıyor.
		Huzur, güven, adalet.
	Korku	İnsana huzur veriyor ve kendini güvende hissettiriyor.
		Öbür taraf için endişe korku ve kaygı ama nereden geldiğini bilmek de rahatlatıcı.
		Korku, iman yüzünden boşa harcanılan zaman, kendini kandırmak.
		Cehennemden korku.
	Etki oluşturmuyor	Korku ve ferahlık.
		Edemiyorum tam olarak.
		Oluşturmuyor.
		Bana bir şey sağlamıyor.
	Gerekçelendirememe	Hiçbir duygu oluşturmuyor.
		Bilmiyorum.

Tablo 13'te öğrencilere, Allah'ın varlığının insan üzerindeki etkisi bağlamında sorular yöneltilmiştir. Katılımcı öğrencilerin sorulara verdiği cevaplardan elde edilen veriler ışığında “Allah’a iman / Allah’ın varlığının kazanımları” teması, “*sorumluluk, güven/huzur ve korku*”, “*etki oluşturmuyor ve gerekçelendirememe*” alt temaları oluşturulmuştur. Öğrencilerin büyük çoğunluğu olumlu anlamda sorumluluk, güven ve huzur oluşturmuyor, şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Öğrencilerin bir kısmı etki

oluşturmuyor, şeklinde olumsuz görüş bildirirken çok az bir kısmı de gerekçelendirememiştir.

Katılımcı öğrencilerin bir kısmı **sorumluluk** bağlamında olumlu görüş ifade etmişlerdir. Düşüncelerini ifade bağlamında FL11E3, “*İnsanın davranışlarında kendini dizginleyip toplumla uyum içinde iyi yaşamasını sağlar.*”, EİH12E4 “*Hayat kurallarını, hayata bir sınav olarak geldiğimizi ve doğru yolda ilerlemenizi sağlar.*” ve FA11K1 “*Yaptığı davranışların öbür dünyada hesabının sorulacağını bilir.*” şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Allah’ın varlığının insanda **güven, huzur ve korku** oluşturduğunu ifade ederek olumlu görüş ortaya koyan öğrencilerin bir kısmı olumlu görüş belirtmişlerdir. Bu bağlamında olumlu görüş bildiren KİH12K15 “*Güven duygusu.*” YM12E9 “*Güven, sevgi, iyi biri olmayı.*” MM12K5 “*Güven duygusu.*” ŞA11K11 “*Mutluluk sağlar.*” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir,

Allah’a iman etmediğinde Allah’ın cezalandıracağını düşünerek cezalandırılmaktan korktuğu için Allah’ın varlığının insan davranışı üzerindeki etkisini **korku** üzerinden olumlu görüş açıklayan az sayıda katılımcı bulunmaktadır. ŞA12K4 “*Korku.*” MM12K19 “*Cehennemden korku.*” GS11K7 “*Korku, iman yüzünden boşa harcanılan zaman, kendini kandırmak.*” şeklinde Allah’ın varlığının korku doğurduğu görüşünü dile getirmiştir.

Allah’ın varlığının kendisinde etki oluşturup oluşturmaması konusunda az sayıda katılımcı **gerekçelendirme** yapamamıştır. YM11E8 “*Bilmiyorum.*” şeklinde görüş bildirmiştir. Katılımcılardan Allah’ın varlığının kendisinde hiçbir etki oluşturmadığını ifade eden az sayıda öğrenci de **inkârcı** yaklaşımlarından dolayı olumsuz görüş bildirmiştir. ŞA11K11 “*Hiçbir duygu oluşturmuyor.*” TÖ11E1 ise “*Bana bir şey sağlamıyor.*” şeklinde olumsuz yargı bildirerek düşüncesini açıklamıştır.

Tablo 14. Allah İnancının İnsan Özgürlüğüne Etkisi.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'ın varlığı kader - özgürlük ilişkisi	Belirleyici/Kaderci	Kısıtlar. İnsan diğer insanlara ve hayvanlara, çevreye olan sorumluluklarını bilir.
		Kısıtlar ancak bu kısıtlama bizim insan iyiliği, sağlıklı olmak Eğer İslami esaslara göre yaşıyorsa özgürlüğünü kısıtlar. Alkol içemez, evlenmeden sevişemez, intihar edemez.
		Birazcık kısıtlar ama insanların iyiliği için.
	Özgürlükçü/Sorumlu	Kişinin özgürlüğü kısıtlanmaz, yalnızca davranışlarının sonuçları olduğunu hatırlatır.
		Allah inancına sahip olmak bireyin özgürlüğünü kısıtlamaz aksine yaptıklarından sorumlu olduğunu anlamasını sağlar.
		Neden kısıtlasın ki?
		İnsana zarar verebilecek bir şeyin yasaklanması mantıken doğrudur. Ben bunu bir özgürlük kısıtlaması olarak görmüyorum.
		Hayır, kısıtlamaz. Allah bize akıl vermiş ve seçme hakkı tanımıştır. Buna göre ahirette cennet veya cehenneme gideriz. Özgürlüğü kısıtlamaz. İnsan neler yapmaması gerektiğini bilir. Yapması ona kalmış.
		Kısıtlamaz, bize verilen emirler kısıtlama değildir.
		Hayır kısıtlamaz tabii ki de Allah'a inanmak özgürlüktür.
	Kısmen	Belirli noktalarda.
		Bazı konuları kısıtlıyor.
		Kısmen.
		Zararlı şeyleri kısıtlıyor
		Bazı durumlarda kısıtlar. Allah inancına sahip olanlar yapmaması gereken yasak olan şeyler vardır.

Tablo 14'te öğrencilere Allah inancının insan özgürlüğüne etkisi temelinde bireyin söz ve eylemlerinde özgür olup olmadığı, öğrencilerin bu konudaki görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Sorulan sorulara verilen cevaplardan ve elde edilen verilere göre **“Allah'ın varlığı, kader ve özgürlük”** teması oluşturulmuştur. Bu ana tema altında **“belirleyici/kaderci”** ve **“özgürlükçü/sorumlu”** ve **“kısmen”** alt temaları oluşturulmuştur. Katılımcı öğrencilerden yarıya yakını insanın özgür olduğunu ancak bireyin söz ve eylemlerinden de sorumlu olduğunu ifade ederken diğer bir yarıya yakını da bireyin özgür olmadığını, eylemlerinde belirleyici/kaderci olduğunu ifade etmiştir. Az sayıda katılımcı öğrenci de bireyin kısmen özgür olduğunu kısmen kısıtlı özgürlüğe sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Allah'ın varlığının bireyin söz ve eylemlerinde **belirleyici/kaderci** oluşturduğunu ifade eden ŞA12E2 *“Yazılmış bir kaderimiz var. Allah korkumuz yüzden belirler.”* BM11K1

“Belirler.” EİH11E8 “Belirler. Hatta doğmadan önce bedenimizi ve canı belirlemişti.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Allah inancının bireyin özgürlüğünü kısıtlamadığını ifade edip **özgürlükçü/sorumlu** olduğunu söylemişlerdir. FL11E4 “Allah inancına sahip olmak, bireyin özgürlüğünü kısıtlamaz, aksine yaptıklarından sorumlu olduğunu anlamasını sağlar.” FA11K14 “Özgürlüğü kısıtlamaz, insan neler yapmaması gerektiğini bilir, yapması ona kalmıştır.” YM12E8 “Orasını bilmem ama kul kaderini çizer.” şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Allah inancının **kısmi bir kısıtlama** sağladığını ileri süren ŞA11E11 “Kulluk etmesini, salih amel işlemesini, yasaklarına uymak, emirlerini yerine getirmek ister.” GS11K10 “Belirlemez ama insan ettiği, kullandığı söz ve eylemlerden kötü bir yola varabilir.” KİH12K15 “Kader'in varlığı sadece belli şeyleri belirler.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Tablo 15. Allah'ın Varlığının Bireyin Söz ve Eylemleri Üzerindeki Etkisi.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'ın varlığı ve kader	Belirleyici/Kaderci	Kısıtlar ancak bu kısıtlama bizim insan iyiliği, sağlıklı olmak.
		Bireye sorumluluk verir. Bu yüzden kısıtlar.
		Bence bir yerde kısıtlar.
		Olumlu şekilde kısıtlar.
		İnsan seçimlerinde özgürdür.
		Bazı durumlarda kısıtlar. Allah inancına sahip olanlar yapmaması gereken yasak olan şeyler vardır.
		Yazılmış bir kaderimiz var, o yüzden belirler
		Özgürlüğü kısıtlamaz. Çünkü yanlış ve doğruyu o bilir, seçimi bireye kalır. Cezasını ve ödülünü bilir.
	Özgürlükçü/Sorumlu	Allah inancına sahip olmak bireyin özgürlüğünü kısıtlamaz aksine yaptıklarından sorumlu olduğunu anlamasını sağlar.
		Kişinin özgürlüğü kısıtlanmaz, yalnızca davranışlarının sonuçları olduğunu hatırlatır.
		İnsana zarar verebilecek bir şeyin yasaklanması mantıken doğrudur. Ben bunu bir özgürlük kısıtlaması olarak görmüyorum.
		Hayır kısıtlamaz Allah bize akıl vermiş ve seçme hakkı tanımıştır. Buna göre ahirette cennet veya cehenneme gideriz.
		Özgürlüğü kısıtlamaz. İnsan neler yapmaması gerektiğini bilir. Yapması ona kalmış.
		Bir sınır çizer ve bu sınırın ihlalini ya da bu sınıra uymasını insan iradesine bırakır.
		Kısıtlamaz, inanç ve ibadet kendi tercihidir.
		Hayır kısıtlamaz tabii ki de Allah'a inanmak özgürlüktür.

Tablo 15'te Allah'ın varlığının bireyin söz ve eylemleri üzerindeki etkisi bağlamında öğrenciler üzerinde etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bireyin söz ve eylemlerinde özgür olup olmadığı, öğrencilerin bu konudaki görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Sorulan sorular ve elde edilen bulgulardan **“Allah'ın varlığı ve kader”** ana teması oluşturulmuştur. Bu ana tema altında **“belirleyici/kaderci** ve **özgürlükçü/sorumlu”** alt temaları oluşturulmuştur. Katılımcı öğrencilerin yarısından fazlasının insanın sorumlu kılındığını ancak Allah'ın varlığının insanın özgürlüğünü kısıtlamadığını ifade etmiştir. Allah'ın insanlardan yapmalarını istediği şeylerin yapıp yapmama konusunda insanın seçimine bırakıldığını, bu sorumlulukların yerine getirilmesinin özgürlükleri kısıtlama anlamı taşımayacağını söylemişlerdir. Katılımcı öğrencilerin diğer yarısı da Allah'ın varlığının insanın söz eylemlerinde belirleyici/kaderci olduğunu belirtmişlerdir.

Allah'ın varlığının bireyin söz ve eylemleri üzerinde **belirleyici/kaderci** etkisi olduğunu söyleyen öğrenciler düşüncelerini açıklarken insanın yazılmış bir kaderi olduğunu,

Allah'ın insanlardan yapmalarını istediği şeylerin olduğunu belirtmişlerdir. FL11E6, “Allah'ın kendisi değil ama getirdiği din ve ahlak sistemi ile insanın söz ve eylemleri belirlenir.” YM12E2 “Belirler.” KİH11K20 “Belirler, yaşayacağımız her şey Allah tarafından belirlenmiştir.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.”

Katılımcı öğrencilerin yarıya yakını Allah'ın varlığının bireyin özgürlüğünü kısıtlamadığı görüşünü bildirmişlerdir. FL11E4 “Allah inancına sahip olmak, bireyin özgürlüğünü kısıtlamaz, aksine yaptıklarından sorumlu olduğunu anlamasını sağlar.” FA11K14 “Özgürlüğü kısıtlamaz, insan neler yapmaması gerektiğini bilir, yapması ona kalmıştır.” GS11E5 “Bizi düşünebilir bir varlık olarak yaratır, gerisi bizim inancımıza imanımıza kalmıştır.” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Tablo 16. Allah İnancı İnsan Davranışı İlişkisi.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah İnancının bireye sağladığı kazanım	Sorumlu davranma	Allah'ın olduğunu bilmek ve hesap vereceğini bilmek insanların irade, adalet ve ahlak gibi davranışlarında daha dikkatli olmasını sağlar.
		Bireysel ve toplumsal düzenin sağlanması, insanların bu dünyada huzur ve barış içinde yaşaması ve öbür dünyasını kurtarması açısından olumlu etkiler.
		Sorumluluk değişir, adalet, ahlak değişir.
		Eğer dinin gerekliliklerini yaparsak sorumluluk ve ahlak konusunda gelişiriz, irademiz de güçlenir.
		Ahlak anlayışını kendileri oluşturmayan, sınırlandırılmaya ihtiyaç duyanlar Allah'a olan inancını bu yönde kullanır. Kendi idareleri topluma aykırı yönde ise Allah sayesinde kendilerini baskılamaya çalışırlar.
		Daha dine uygun yaşamayı ve nefse hâkim olmayı gerektirir.
		İnsana sorumluluk bilinci kazandırır. Dinin adaleti ile adaletli olur, aynı zamanda Kur'an'ın ahlakı ile insanı ahlaklı kılar.
		Allah'a inanan bir insan sorumluluklarının bilincindedir. İradesi sayesinde özgürce tercih yaptığı durumların sonucuna katlanır. Daha adil ve ahlaklı davranır.
		Ahlaken insan güzel söze, davranışa önem vermeyi, uyguladığı ibadetle iradesini kontrol etmeyi öğrenir. İbadetlerini yerine getirerek sorumluluk duygusunun oluşmasını sağlar.
		Allah inancı bize iyiliği emreder, dinimiz bunlar üzerinde çok etkilidir.
	İlişkisiz	İnsan iradesi ile ne yapıp ne yapmayacağını bilir. İyiye kötüyü ayırır, ahlaklı saygılı adaletli Allah'a karşı sorumluluğunu bilir. Buna göre yaşar.
		----- Allah inancı bana göre inanan herkese aynı şekilde etkilemez. Çoğu inanan Allah'ın emir ve yasaklarına uygun hareket etmiyor. Allah inancının da bir etkisi olacağını düşünüyorum. Fakat İslam inancı laik hukukla paralel gitmeyebilir. Bence adalet, ahlak, sorumluluk gibi evrensel doğrulara ait kavramların bir kişide bulunması ile inançlı olup olmaması arasında bir bağlantı yok. Hristiyan, Yahudi, Müslüman veya ateist fark etmeksizin iyi bir insan bu özelliklere sahip olmalıdır. Din birinin iyi insan olmasında etmen değil.

Tablo 16’da Allah inancı-insan davranışı ilişkisi temelinde, “Allah inancı insanın sorumluluk, irade, adalet, ahlak gibi davranışlarını nasıl etkiler?” sorusuna cevap aranmıştır. Sorulan soru ve elde edilen bulgulardan hareketle “**Allah İnancının bireye sağladığı kazanım**” teması oluşturulmuştur. Bu tema altında “**sorumlu davranma**” ve “**ilişkisiz**” alt temaları oluşturulmuştur. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, Allah inancının insanı sorumlu davranmaya sevk edeceğini söylemiş; çok az sayıda öğrenci de Allah inancı ile insan davranışlarının ilişkisiz olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılardan Allah inancının bireye sağladığı kazanımı **sorumlu davranma** olarak ifade eden FL11E3 “*Allah’ın olduğunu bilmek, hesap vereceğini bilmek insanların irade, adalet ve ahlak gibi davranışlarında daha dikkatli olmasını sağlar.*” TÖ11K5 “*Allah’a inanan bir insan sorumluluklarının bilincindedir. İradesi sayesinde özgürce tercih yaptığı durumların sonucuna katlanır. Daha adil ve ahlaklı davranır.*” FA12K9 “*Ahlaken insan güzel söze, davranışa önem vermeyi, uyguladığı ibadetle iradesini kontrol etmeyi öğrenir. İbadetlerini yerine getirerek sorumluluk duygusunun oluşmasını sağlar.*” şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Allah inancı ile davranışların birbirleriyle **ilişkisiz** olduğunu söyleyen FL12K4 “*Allah inancı bana göre inanan herkese aynı şekilde etkilemez. Çoğu inanan Allah’ın emir ve yasaklarına uygun hareket etmiyor.*” FL12K3 “*Bence adalet, ahlak, sorumluluk gibi evrensel doğrulara ait kavramların bir kişide bulunması ile inançlı olup olmaması arasında bir bağlantı yok. Hristiyan, Yahudi, Müslüman veya ateist fark etmeksizin iyi bir insan bu özelliklere sahip olmalıdır. Dini birinin iyi insan olmasında etmen değil.*” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

4.3.2. Öğretmen Görüşleri ve Değerlendirme

Araştırmanın üçüncü alt problemi ile ilgili öğrencilere Allah’a iman / Allah’ın varlığına imanin ortaöğretim öğrencileri üzerinde yansımaları nelerdir? sorusu oluşturmaktadır. Bu temelde öğretmenlere Allah inancının öğrencilerin söz, tutum ve eylemlerine etkileri hakkındaki düşünceleri sorulmuş verilen cevaplardan elde edilen veriler analiz edilmiş ve ayrı ayrı değerlendirilerek sunulmuştur.

Tablo 17. Öğretmenlerin Allah İnancı Hakkında Öğrenciler Üzerindeki Gözlemleri.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah inancının öğrenci üzerindeki etkisi	Etkilidir	Evet. Sözlerinde daha kırıncı olmamaya çalışıyorlar, daha az kötü söz kullanmaya çalışıyorlar.
		Bu inancın geleneksel öğretinin pozitif yanı olduğunu düşünüyorum.
		Neslimiz olan öğrencilere de bir çekidüzen veriyor.
		Dini bilgisi, Allah inancı ne kadarsa toplumsal olarak kültürel anlamda ne kadarsa ona göre davranıyor.
		Biraz bilinci varsa çocuk davranışında daha rahat öğreniyor, oturup kalkması değişiyor, olaylara bakış açısı değişiyor.
		Ortamımızda güzel, dindar aile çocukları var. Bu anlamda temeli olan çocuklar çok. Allah inancı ile ilintili davranışlar ifade ettiğimizde karşılık buluyor.
	Kısmen etkilidir	Etkisi tabii ki var.
		Allah'ın var olması inancının öğrencilerin söz tutum ve davranışlarına muhakkak etkisi vardır.
		Ben daha çok ahlaki görüyorum. Korkuyorlar, çekiniyorlar belki ama kendi ortamlarında kalınca çok fazla bunu yansıtmıyorlar.
		Allah'ı tanımadıkları için sevemedikleri için benim görebildiğim kurallarına uzak es geçiyorlar, yapmıyorlar, yaşamıyorlar yani her birisi dese ki Allah'ın kuralları namaz var, oruç var, hac var ama uygulamaya geldiği zaman uygulamada yetersiz görüyorum.
		Söz ve tutumları yani biraz uyarıyorlar.
		Şöyle, ibadet konusu öğrencilerimizin genel bir sıkıntısı olduğu için yaşantı açısından ben sadece ibadet konusunda desteklemeye çalışıyorum.
	Etkili değildir	Bugünün gençleri sorumsuz, oldukça bireysel, ferdiyetçi. Hür, özgür yaşam kavramları etrafında anne babasından dahi kopma eğilimindedir
		Şöyle söyleyeyim: Toplum olarak Müslüman bir toplumuz. Allah'a inanıyoruz, Allah'a iman ediyoruz ama Nerede bu imanımız. Yani düşünlerimizde imanımız kendini gösteriyor mu? Davetlerinizde imanımız kendini gösteriyor mu? Sokağa çıktığımız zaman ya da ticaret yaptığımızda imanımız kendini gösteriyor mu? Kendimiz burada bir problem yaşıyoruz maalesef ki ben bunu göremiyorum.
		Yani biliyoruz, evet Allah birdir diyoruz, ama bu neye tekabül eder? Yani bunun karşılığı nedir, bunun hayatımızdaki karşılığı nedir? Bunun da bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum. Aşırı derece seküler yaşıyoruz.
		Çocuklarda çünkü saygı yok güven yok ahlaki değerler maalesef zayıf yani bunlar yansıyor, direk birebir yansıyor.

Tablo 17’de öğretmenlere Allah inancının öğrenciler üzerindeki etkileri temelinde öğretmenlere “Allah inancının öğrencilerin söz, tutum ve eylemlerine etkileri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilere göre “**Allah inancının öğrenci üzerindeki etkisi**” teması;

“etkilidir, kısmen etkilidir ve etkili değildir” alt temaları oluşturulmuştur. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerin bir kısmı Allah inancının öğrencilerin söz ve eylemlerinde etkili olduğunu, bir kısım katılımcı öğretmen kısmen etkili olduğunu ve diğer bir kısmı da hiç etkili olmadığını ifade etmişlerdir.

Katılımcı öğretmenlerin bir kısmı Allah’a inancının öğrenciler üzerinde **etkili** olduğunu belirtmişlerdir. Ö3 *“Bu inancın geleneksel öğretinin pozitif yanı olduğunu düşünüyorum”* Ö6 *“Dini bilgisi, Allah inancı ne kadarsa toplumsal olarak, kültürel anlamda ne kadarsa ona göre davranıyor”* Ö8 *“Ortamımızda güzel, dindar aile çocukları var. Bu anlamda temeli olan çocuklar çok. Allah inancı ile ilintili davranışlar ifade ettiğimizde karşılık buluyor,”* Ö17 *“Allah’ın var olması inancının öğrencilerin söz tutum ve davranışlarına muhakkak etkisi vardır”* şeklinde düşüncelerini açıklamışlardır.

Katılımcı öğretmenlerin bir kısmı Allah inancının öğrencilerin davranışlarına **yansımadığını, etkili olmadığını** ifade etmişlerdir. Ö1 *“Bugünün gençleri sorumsuz, oldukça bireysel, ferdiyetçi. Hür, özgür yaşam kavramları etrafında anne babasından dahi kopma eğilimindeler,”* Ö16 *“Şöyle söyleyeyim toplum olarak Müslüman bir toplumuz. Allah'a inanıyoruz, Allah'a iman ediyoruz ama Nerede bu imanımız. Yani düğünlerimizde imanımız kendini gösteriyor mu? Davetlerinizde imanımız kendini gösteriyor mu? Sokağa çıktığımız zaman ya da ticaret yaptığımızda imanımız kendini gösteriyor mu? Kendimiz burada bir problem yaşıyoruz maalesef ki ben bunu göremiyorum,”* Ö12 *“Çocuklarda çünkü saygı yok güven yok ahlaki değerler maalesef zayıf yani bunlar yansıyor, direk birebir yansıyor”* ifadeleriyle öğretmenler Allah’a imanının etkilerini öğrenciler üzerinde göremediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcı öğretmenlerden bir kısmı da Allah inancının öğrenciler üzerinde **kısmen etkili** olduğunu söylemişlerdir. Ö15 *“Ben daha çok ahlaki görüyorum. Korkuyorlar çekiniyorlar belki ama kendi ortamlarında kalınca çok fazla bunu yansıtmıyorlar,”* Ö9 *“Allah’ı tanımadıkları için sevemedikleri için benim görebildiğim kurallarına uzak es geçiyorlar yapmıyorlar, yaşamıyorlar yani her birisi dese ki Allah’ın kuralları namaz var, oruç var hac var ama uygulamaya geldiği zaman uygulamada yetersiz görüyorum,”* Ö18 *“Şöyle, ibadet konusu öğrencilerimizin genel bir sıkıntısı olduğu için yaşantı açısından ben sadece ibadet konusunda desteklemeye çalışıyorum.”* ifadeleriyle öğretmenler görüş belirtmişlerdir.

4.4. Araştırmanın Dördüncü Alt Problemi ile İlgili Öğrenci/Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

Araştırmanın dördüncü alt problemi ortaöğretim öğrencilerinde varlıksal düzlemde Allah-insan iletişimi nasıldır? sorusu oluşturmaktadır. Buna göre öğrenci görüşlerine ait veriler sunulularak yorumlanmıştır.

Tablo 18. Allah-İnsan İletişimini Temellendirme.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah-İnsan iletişimi	Temellendirmeye dayalı görüş	Dünya ve ahiret için iyi bir insan ve kul olmamızı Yasaklarına ve emirlerini uymasını ister. İbadet ederek, haramdan uzak durarak, iman etmemizi ----- Ona tapmasını, çevreye zarar vermemesini, içki içmemesini ister. Dua ederek, namaz kılarak, Kur'an'ı okuyarak. Peygamberler ve ilahi kitaplarla. Namaz kılarak, Kur'an okuyarak Kendisine inanmasını, iyi bir kişi olmasını İnanç ve O'nun yolunda ilerlememizi ister Davranışların hesaba çekileceği bilinciyle davranışların önem verebilir. İbadet ve Dua ederek. Muhteşem yollarla.
	Temellendirememe/İlgisiz	Cevap yok

Tablo 18’de Allah-insan iletişimini temellendirme bağlamında öğrencilere, “Allah insandan ne ister” ve “İnsan Allah ile iletişimini nasıl sağlar” sorusu sorulmuş ve sorulara verilen cevaplar değerlendirilmiştir. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilerden hareketle “**Allah-insan iletişimi**” teması oluşturulmuştur. Katılımcılar Allah-insan iletişimini doğrudan dua, kulluk-ibadet, aracı unsurlar vahiy, nübüvvet ile temellendirdikleri için “*temellendirmeye dayalı görüş*” ve yöneltilen soruya cevap vermedikleri için “*temellendirememe/ilgisiz*” alt temaları oluşturulmuştur. Öğrencilerin, çoğunluğu ibadet/kulluk/dua/vahiy, peygamberler şeklinde görüş bildirmişlerdir. Yöneltilen soruya az sayıda katılımcı “bilmiyorum” diyerek temellendirme yapamamış, az sayıda öğrenci de ilgisiz davranmış soruya “cevap vermemiştir.” Çok yüksek oranda öğrenci sorumlu kılındığını, inanç, ibadet, dua, aracı unsurlar vahiy ve peygamberler ile Allah-insan iletişiminin kurulacağını ifade etmişlerdir. Çok az sayıda öğrenci de ilgisiz kalarak soruya cevap vermemiştir.

Öğrenciler Allah-insan iletişimi ile ilgili *temellendirmeyi* dua, kulluk-ibadet, aracı unsurlar vahiy, nübüvvet gibi unsurlarla yapmışlardır. TÖ11K2 “*Dünya ve ahiret için*

iyi bir insan ve kul olmayı, yasaklarına ve emirlerini uymasını ister,”. FL11K8 kodlu öğrenci, “İbadet ederek, haramdan uzak durarak, iman ederek.”, ŞA11E11 “Kulluk etmesini, salih amel işlemesini, yasaklarına uymak, emirlerini yerine getirmek ister.” şeklinde görüş belirtmişlerdir. FL11K3 inanç ve eylem bağlamında, “Kendisine inanmasını, iyi bir kişi olmasını”, ve BM11E3 ise “İnanç ve O’nun yolunda ilerlememizi ister” şeklinde temellendirmişlerdir.

Allah-insan iletişiminin nasıl sağlanacağı sorusuna çok az sayıda öğrenci ***ilgisiz kalarak cevap verememiştir***. FA11E4, GS11E2, MM12K14 ve BM12E10 öğrenciler sorulan soruya cevap vermemişlerdir.

4.5. Araştırmanın Beşinci Alt Problemi ile İlgili Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

Çalışmanın beşinci alt problemi DKAB ders kitapları içeriklerinin Allah’a iman konusunda yeterliliği nedir? sorusu oluşturmaktadır. Buna göre öğretmen görüşlerine ait veriler ayrı ayrı sunularak değerlendirilmiştir.

Tablo 19. Ortaöğretim DKAB Ders Kitapları İçeriklerinin Allah'a İman Kapsamı.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'a iman konusu	Yeterli	Ben ders kitabı içeriklerini uygun buluyorum.
		Lise seviyesi için uygundur.
		Akaid kitabı güzel İslam inancını temellendirilmiş. Nakli delillerle hem akli delillerle temellendirilmiş.
		Müfredatı normal buluyorum.
		Müfredatta hiçbir problem yok.
	Kısmen yeterli	Müfredatından ziyade dili ile ilgili bir problem yaşadığımızı söylemem gerekir.
		Tam değil.
		Daha fazla örnek, biraz daha hikâye olabilir.
		Bence biraz daha doldurulabilir.
		Ders kitapları konuyu çok uzatıyor. Konular konuşulabilir.
	Yetersiz	Ben müfredatı işliyorum vaktimiz kalıyor. Müfredat hafif kalıyor, pratiğe yönelik değil daha çok teorik kitaplar.
		Kitap kesinlikle yetersiz.
		Ben açıkçası ders kitabını hiç kullanmıyorum.
		İçerik olarak kitap eksik olarak düşünüyorum. Bu noktada öğretmenlere de ayrıca eğitim verilmesi gerektiğini düşünüyorum.
		Yetersiz hem de çok yetersiz.
	Yetersiz	Müfredat olarak ders saati olarak yetersiz, mesela Akaid dersi tek ders.
		Kesinlikle hayır.
		Okula gönderilen ders kitapları öğrencilerin bu anlamdaki sorularının cevaplarını verebilecek nitelikte ve yeterlilikte değil.
		Kesinlikle yeterli bulmuyorum, kitap çok eksik.

Tablo 19’da öğretmenlere ortaöğretim DKAB ders kitapları içeriklerinin Allah'a iman temelinde yeterliliği/yetersizliği sorulmuştur. Bu bağlamda öğretmenlere “DKAB öğretim programları ve ders kitaplarının Allah inancı konusunda öğrencilerin yaklaşımlarını karşılayacak düzeyde buluyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş soruya verilen cevaplardan elde edilen verilere göre “**Allah’a iman konusu**” teması ve “*yeterli, kısmen yeterli, yetersiz*” alt temaları oluşturularak veriler değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu ders kitapları içeriklerinin ve müfredatın yeterli,

öğretmenlerin bir kısmı kısmen yeterli ve öğretmenlerin az bir kesimi de yetersiz olduğunu belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğu Allah'a iman kapsamında DKAB ders kitapları içeriklerinin ve müfredatın **yeterli** olduğunu ifade etmişlerdir. Ö3 “*Ben ders kitabı içeriklerini uygun buluyorum,*” Ö6 “*Lise seviyesi için uygundur,*” Ö8 “*Akaid kitabı güzel İslam inancını temellendirilmiş. Hem nakli delillerle hem aklî delillerle temellendirilmiş,*” Ö9 “*Müfredatı normal buluyorum,*” Ö16 “*Müfredatta hiçbir problem yok*” ifadeleriyle ders kitapları içeriklerinin ve müfredatın yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

Bazı öğretmenler DKAB ders kitabı içeriklerinin Allah'a iman konusunda **kısmen yeterli** olduğunu ifade etmişlerdir. Ö1 “*Müfredatından ziyade dili ile ilgili bir problem yaşadığımızı söylemem gerekir,*” Ö11 “*Tam değil. Çok fazla örnekler biraz daha hikâyeler olabilir,*” Ö18 “*Ders kitapları konuyu çok uzatıyor. Konular konuşulabilir. Ben müfredatı işliyorum vaktimiz kalıyor. Müfredat hafif kalıyor bana göre ya da pratik değil daha çok kitaplar teorik*” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Az sayıda öğretmen de Allah'a iman konusunda DKAB ders kitabı içeriklerinin **yetersiz** olduğunu ifade etmişlerdir. Ö7 “*Kitap kesinlikle yetersiz. Ben açıkçası ders kitabını hiç kullanmıyorum,*” Ö10 “*İçerik olarak kitap eksik olarak düşünüyorum. Bu noktada öğretmenlere de ayrıyeten eğitim verilmesi gerektiğini düşünüyorum,*” Ö17 “*Kesinlikle hayır. Maalesef okula gönderilen ders kitapları öğrencilerin bu anlamdaki sorularının cevaplarını verebilecek nitelikte ve yeterlilikte değil*” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Tablo 20. Kuran'ın Allah Tasavvuru ve DKAB Ders Kitapları İçerikleri.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Kuran'ın Allah tasavvuru	İşleniyor/Yeterli	Ben ders kitabı içeriklerini son yıllarda incelediğimde uygun buluyorum. Evet bakıyorum mesela hazırlayanlar son yıllarda özellikle konuları uygun bir dille yazmışlar, güncellemişler daha doğrusu. Allah'ın varlığı delillerle başlıyor, daha sonra o üniteyi çok beğeniyorum, çok güzel hazırlanmış. Önce delillerle, akli delillerle, evrendeki delillerle işte en son ahlak deliliyle bitiriyor. Daha sonra sıfatlarla ilişkilendiriyor. Lise seviyesi için uygundur Bu konuda tabii Türkiye'yi genel baz aldığı için kitap hazırlama komisyonları Türkiye şartlarına göre düşünülürse yani Akaid kitabı güzel. İslam inancını temellendirilmiş hem işte nakli delillerle hem aklî delillerle temellendirilmiş. Müfredatı normal buluyorum Kitap müfredat olarak güzel sıkıntı yok. Müfredat ve kitapta bilgide hiçbir problem yok. Tabii işleniyor. Bir problem yaşamıyoruz. Zaten ayetlerle hadislerle işleniyor. Şimdi sadece bu konu ile ilgili değil ama Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatından ziyade dili ile ilgili bir problem yaşadığımızı söylemem gerekir. Tam olarak işlenmiyor işlense de yetersiz işleniyor Kesinlikle o düzeyde değil, çok özet olarak geçmiş
	İşleniyor/Yetersiz	Kitap bir kere kesinlikle. Ben açıkçası ders kitabını hiç kullanmıyorum. Çünkü kitabın verdiği örnekler çok sıradan yani hem yüzeysel hem de gerçekten aynı şeyler. Tam değil çok fazla örnekler ve biraz daha hikâyeler olabilir Kitapta tam olarak işlendiği düşünmüyorum. Kur'an'ı Kerimin Allah tasavvuru ile alakalı kitapta tabii ki de bilgiler var. Ancak bunlar çocukların anlayabileceği düzeyde değil.

Tablo 20'de Kuran'ın Allah tasavvuru ve DKAB ders kitapları içerikleri temel başlığında öğretmenlere “DKAB öğretim programları ve ders kitaplarının Allah inancı konusunda öğrencilerin yaklaşımlarını karşılayacak düzeyde buluyor musunuz?” ve “Kur'an'ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanları DKAB ders içeriklerinde işleniyor mu?” soruları yöneltilmiş sorulara

verilen cevaplardan elde edilen bulgulardan hareketle “**Kur’an’ın Allah tasavvuru**” teması ve “**işleniyor/yeterli, işleniyor/yetersiz**” alt temaları oluşturularak veriler değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu DKAB öğretim programları ve ders kitapları içeriklerinin Allah inancı konusunda öğrencilerin yaklaşımlarını karşılayacak düzeyde bulunduğunu, az sayıda öğretmen de yeterli bulmadığını ifade etmiştir.

Katılımcı öğretmenlerden yeterli bulan Ö3” *Ben ders kitabı içeriklerini son yıllarda incelediğimde uygun buluyorum. Evet bakıyorum mesela hazırlayanlar son yıllarda özellikle konuları uygun bir dille yazmışlar, güncellemişler daha doğrusu. Aslında öğretmenin sunumu iyi olduğunda, o yazılan, arkadaşların hazırladığı o ders kitaplarının günümüzdeki gençlerin, sunum iyi yapıldığı takdirde onlarla birlikte uygun hazırlandığını düşünüyorum.,”* Ö5 “*Allah’ın varlığı hani delillerle başlıyor, daha sonra yani o üniteyi çok beğeniyorum, çok güzel hazırlanmış, önce delillerle, akli delillerle, evrendeki delillerle işte en son ahlak deliliyle bitiriyor. Daha sonra sıfatlarla ilişkilendiriyor. Yani sıfatları ve isimleri anlatıyor ki bu olması gereken biraz daha genişletilebilir veya örnekler çeşitlendirilebilir, ders kitabında hani müfredat olarak böyle bir konunun ve hani sıralaması da güzel,”* Ö8 “*Bu konuda tabi Türkiye’yi genel baz aldığı için kitap hazırlama komisyonları Türkiye şartlarına göre düşünülürse yani Akaid kitabı güzel İslam inancını temellendirilmiş hem işte nakli delillerle hem akli delillerle temellendirilmiş. Özet bir bilgi olarak güzel yani Ona bir daha biz daha geniş Bir açılıma girebiliriz yani”* şeklinde görüş beyan etmişlerdir.

Katılımcı öğretmenlerden yetersiz olduğunu söyleyen Ö1 “*Sadece bu konu ile ilgili değil ama Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatından ziyade dili ile ilgili bir problem yaşadığımızı söylemem gerekir. Ben derslere girdiğimde çocuklara konunun her bir öğrenci tarafından evvela sessizce okunmasını okuduğu bölümde bilmediği, anlamadığı kelimelerin altını çizerek evvela bir terminoloji çalışması yapmayı uygun görüyorum,”* Ö2 “*Tam olarak işlenmiyor işlense de yetersiz işleniyor şeklinde söyleyebilirim,”* Ö3 “*Bu bahsettiğiniz çekirdek konu hakkında yeterli değil. Kuranı Kerim’in temel öğretisi tevhit ve şirk meselesi (temel mesele budur.) Bu eksenin tam anlamıyla ders kitaplarında verildiğini söyleyemiyorum,”* Ö7 “*Kitap bir kere kesinlikle yetersiz. Ben açıkçası ders kitabını hiç kullanmıyorum. Çünkü kitabın verdiği örnekler... Böyle çok sıradan yani hem yüzeysel hem de gerçekten aynı şeyler. Bir şeyi açıklıyor, açıklıyor böyle bir konuyu iki üç sayfa anlatmış. İki üç sayfa boyunca verdiği şey bir temel*

maddede takılıp onu açıklamaya çalışıyor, sürekli onu açıklamaya çalışıyor. Dolayısıyla ben kendim okurken, öğrenci de okurken ve dinlerken ben sıkılıyorum. Ders kitabını ben kullanmıyorum,” Ö17 “Kur’an’ı Kerimin Allah tasavvuru ile alakalı kitapta tabii ki de bilgiler var. Ancak bunlar çocukların anlayabileceği düzeyde değil” şeklinde görüş ifade etmişlerdir.

Tablo 21. Kuran’ın Allah Tasavvuru Hakkındaki İlkeleri, Yanlış Tanrı Tasavvuru Hakkındaki Argümanları ve DKAB Ders Kitabı İçerikleri.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Kuran’ın Allah tasavvuru ve ilkeleri/ Yanlış tanrı tasavvuru argümanları	Yer alıyor/Yeterli	Muhakkak işleniyor yani yeri ve sırası geldiğinde biz, bütün öğretmen arkadaşların muhakkak ki dokunduğunu düşünüyorum. Evet, tabii Kur’an ayetleri çıkıyor, var yani içinde örnekler var. İman eden etmeyen arasındaki onlar hakkında ayetler çıkıyor. Kur’an’ın Allah tasavvuru, Allah’ın zatî ve subutî sıfatları anlatılırken anlatılıyor zaten. Yani bunlar işleniliyor. Tabii işleniyor. Bir problem yaşamıyoruz. Zaten ayetlerle hadislerle işleniyor.
	Yer alıyor/Yetersiz	Tam olarak işlenmiyor işlense de yetersiz işleniyor şeklinde söyleyebilirim. Bu bahsettiğiniz çekirdek konu hakkında yeterli değil. Kur’anı Kerim’in temel öğretisi tevhit ve şirk meselesi -ana kanal mesele budur kuranı kerimin- bu eksenin tam anlamıyla ders kitaplarında verildiğini söyleyemiyorum. Yeterli olmadığını düşünüyorum Tam olarak değil, biz onu artık kendiniz takviye ederek anlatıyoruz yani tam olarak işlendiği düşünmüyorum. Bence biraz daha artırılabilir Kur’an’ı Kerimin Allah tasavvuru ile alakalı kitapta tabii ki de bilgiler var. Ancak bunlar çocukların anlayabileceği düzeyde değil.

Tablo 21’de Kuran’ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanları temelinde öğretmenlere “Kuran’ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanları DKAB ders kitaplarında işleniyor mu?” sorusu yöneltilmiştir. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilerle **“Kur’an’ın Allah tasavvuru ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru argümanları”** teması oluşturulmuştur. Bu tema altında **“yer alıyor/yeterli, yer alıyor/yetersiz”** alt temaları oluşturularak veriler değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin çoğunluğu Kuran’ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanları DKAB

ders kitabı içeriklerinde yeterli şekilde yer aldığını ve işlendiğini ifade etmiştir. Az sayıda öğretmen de Kuran'ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanları DKAB ders kitabı içeriklerinde bulunduğunu ancak yeterli olmadığını ifade etmiştir.

Çoğu öğretmen Kuran'ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanlarının DKAB ders kitabı içerikleri içerisinde yeterli şekilde yer aldığını söyleyerek olumlu görüş beyan etmişlerdir. Ö1 *“Muhakkak işleniyor yani yeri ve sırası geldiğinde biz, bütün öğretmen arkadaşların muhakkak ki dokunduğunu düşünüyorum. Kitaplarda olmasa bile öğretmen o konuyu kendi ders saati içerisinde zenginleştiriyordur. Kur'an'dan ayetler, alternatif ayetler, farklı ayetler çıkartılıyordur hadis-i şeriflerden alıntılar muhakkak ki yapılıyordur. Dolayısıyla Allah inancını verme ile ilgili bir problem olduğunu ben düşünmüyorum,”* Ö10 *“Evet, tabi Kur'an ayetleri çıkıyor, var yani içinde örnekler var diye hatırlıyorum. İman eden etmeyen arasındaki hani o onlar hakkında ayetler çıkıyor. Kaliteli hani öyle örnek verdiği ayetleri açıklamıyor,”* Ö18 *“Şöyle konu itibarla tabi geçiyor. Hani buna ayet örnek de veriliyor ders içerisinde. Mesela dokuzuncu sınıflarda zaten mesela tasdik ve inkâr bakımından insanları grupları ayırıyor. Mümin münafık kafir şeklinde tanımlarını yapıyoruz onlarla alakalı delil olarak ayet hadisler örnek olarak veriliyor o yüzden hani verilen örnekler itibari ile bir sıkıntı yok”* diyerek görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Bazı öğretmenler Kuran'ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanlarının DKAB ders kitabı içerikleri içerisinde **yeterli derecede yer almadığını** ancak konunun **işlendiğini** söyleyerek görüşlerini beyan etmişlerdir. Ö2 *“Tam olarak işlenmiyor işlense de yetersiz işleniyor şeklinde söyleyebilirim. Nasıl yani? Ders içeriklerinde mutlaka siz onları siz kendi bilginizle tecrübenizle tamamlamaya çalışıyorsunuz,”* Ö3 *“Bu bahsettiğiniz çekirdek konu hakkında yeterli değil. Kurani Kerim'in temel öğretisi tevhit ve şirk meselesi -ana kanal mesele budur kurani kerimin bu eksenin tam anlamıyla ders kitaplarında verildiğini söyleyemiyorum”* Ö9 *Yeterli olmadığını düşünüyorum,”* Ö12 *“Tam olarak değil, biz onu artık kendiniz takviye ederek anlatıyoruz yani tam olarak işlendiği düşünmüyorum,”* Ö14 *“Bence biraz daha artırılabilir,”* Ö17 *“Hayır. Yani Kur'an'ı Kerimin Allah tasavvuru ile alakalı kitapta tabii ki de bilgiler var. Ancak bunlar çocukların anlayabileceği düzeyde değil. Onun için kitabı okumak veya kitabı öğrenciye anlatmak, öğrenciyi açmak, örneklandırmek gerekiyor. Bunu derslerden birçok yerde yapıyoruz. Ancak yine de bu anlamda*

kitapların yeterli olduğunu ben düşünmüyorum. Zaten en büyük eksiklik de bu bence.” ifadeleriyle düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

4.6. Çalışmanın Altıncı Alt Problemi ile İlgili Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

Araştırmanın altıncı alt problemi İnkârcı akımların ortaöğretim öğrencileri üzerindeki etkisi nedir? sorusu oluşturmaktadır. Buna göre öğretmen görüşlerine ait veriler sunulurken değerlendirilmiştir.

Din karşıtı akımlar yaratıcı hakkındaki argümanlarını akıl-inanç uyumsuzluğu üzerine temellendirmektedirler. Batıda gelişen bu akımlar Hristiyanlığın dogmatik düşüncesine karşı tepkisel bir düşüncedir. Ortaöğretim öğrencilerinin Allah’a iman konusundaki bilgilerinin batıdaki bu argümanlarla örtüşen yanları var mıdır?

Tablo 22. İnkârcı Akımların Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Etkisi.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Din karşıtı akımlar	İnancını Etkiliyor	Öğrenciler sosyal medyada gördüklerinden çok fazlaca etkileniyorlar.
		Böyle bir tutum sergiliyorlar ama bunu bilinçli olarak sergilemiyorlar.
		Kesinlikle yüzde yüz var.
		Bunda daha çok sosyal medyanın çok etkili olduğunu düşünüyorum.
		Evet çocuklarda, gençlerde klasiği, örfiliği kırma anlamında yani bir çatışma arasında kaldıklarını biz de fark ediyoruz, görüyoruz
		Sorgulama yapmadıkları için (sorgulama) ön kabul kabullendikleri için biraz benzeyebilir ama belirli bir yaşa geldikleri zaman onları sorguluyorlar.
		Çocuklar inkârcı akımlardan etkileniyor bir kısmı ise çevresinden etkileniyor.
		Bunların çok büyük etkisi var.
		Kelam dersinde bu görüşler anlatılıyor.
		Öğrenciler sosyal medyada ki o argümanları öğrenip direkt taklit ediyor.
	İnancını Etkilemiyor	Fikir oradan ediniliyor zaten özellikle de internet sosyal medya üzerinde ki bilgilerden ediniliyor.
		Akılla kesinlikle uyumsuz demiyorlar ama bazı dini hükümlerin akla uymadığını ya da günümüzde uygulanamayacağını tarzında yorumlar çıkabiliyor.
		Kur'an ayetlerinin mantıkla günlük hayatla çelişik yönlerini, ayetlerle çelişkisini anlatıyorlar.

Tablo 22’de inkârcı akımların ortaöğretim öğrencileri üzerindeki etkisi temelinde öğretmenlere yöneltilen “Din karşıtı akımlar yaratıcı hakkındaki argümanlarını akıl- inanç uyumsuzluğu üzerine temellendirmektedirler. Batıda gelişen bu akımlar Hristiyanlığın dogmatik düşüncesine karşı tepkisel bir düşüncedir. Ortaöğretim öğrencilerinin Allah’a iman konusundaki bilgilerinin batıdaki bu argümanlarla örtüşen yanları var mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplardan elde edilen veriler ışığında “**din karşıtı akımlar**” teması ve “**inancı etkiliyor, inancı etkilemiyor**” alt temaları oluşturularak elde edilen veriler analiz edilmiştir. Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu inkârcı akımların ortaöğretim öğrencileri üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Çok az öğretmen de etkili olmadığını söylemiştir.

Katılımcı öğretmenlerin tamamına yakını din karşıtı akımlardan özellikle sosyal medya aracılığıyla ciddi manada öğrencilerin **inancının etkilendiğini** ifade etmişlerdir. Ö2“Evet sosyal medya üzerinden aktarılıyor. Sosyal medyada gördüklerinden çok fazlaca etkileniyorlar, ”Ö7 “Böyle bir tutum sergiliyorlar ama bunu bilinçli olarak sergilemiyorlar,” Ö8 “Evet çocuklarda, gençlerde klasiği, örfiliği kırma anlamında yani bir çatışma arasında kaldıklarını biz de fark ediyoruz, görüyoruz,” Ö10 “Akılla kesinlikle uyumsuz demiyorlar ama bazı dini hükümlerin akla uymadığını ya da günümüzde uygulanamayacağını tarzında yorumlar çıkabiliyor” Ö12 “Çocuklar da bundan etkileniyor ya da bir kısmı çevresinden etkileniyor” ifadeleriyle bu hususa işaret etmişlerdir..

Katılımcı öğretmenlerden birisi öğrencilerin bu konuda duyarsız davrandıklarını ve bu nedenle din karşıtı akımlardan **etkilemediğini** belirtmiştir. Ö16 “Sorgulamadıkları için bunun akılla bir irtibatı var mı? Akılla uyuyor mu uyumuyor mu? Öyle bir problem de yok” ifadesiyle düşüncesini belirtmiştir.

4.7. Çalışmanın Yedinci Alt Problemine ile İlgili Öğretmen Görüşleri, Veriler ve Değerlendirme

Çalışmanın yedinci alt problemini Allah’a iman konusunun anlatımında akaid/kelam ilminin önemi ve katkısı nedir? sorusu oluşturmaktadır. Buna göre öğretmen görüşlerine ait bulgular sunularak yorumlanmıştır.

Tablo 23. Kelâm/Akaid İlminin İman Konusunda Öğretmene Katkısı.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Kelâm/Akaid ilminin iman konusunda öğretmene katkısı	İhtiyaç duyuyorum	Usulleri bilmek isterdim
		İhtiyaç duyuyorum, okumaya çalışıyorum, okumalar yapmaya çalışıyorum.
		Şimdi kelam alanında güncel, yani temel konularla ilgili kaynaklar mevcut yani. Türkçeye de çevrilmiş, Türkiye’de de çok ünlü diyebileceğimiz, kıymeti bilinmeyen âlimlerimiz de var. Mesela ben Hüseyin Atay’dan ders aldım, Ahmet Akbulut’tan ders aldım, Türkiye’de bunlar önemli şahsiyetler.
		Temel İslam aslında daha çok kelam-i bilgiler. Günümüzde en çok sorgulanan nelerse mesela Allah’ın varlık felsefesi, Allah niçin yaratmış Allah’ın varlığını ispat şeklinde ki bilgilerde.
		Kelamın kendi bizzat konularını delillendiren tekvini delillere ihtiyaç duyuluyor. Nakli deliller de çok fazla etki yapmıyor.
	İhtiyaç duymuyorum	Kelam Allah’ın varlığını birliğini akli delillerle anlatmaya çalışan bir bilim dalı en çok ihtiyaç duyduğumuz o alanlar.
		Eğitim olarak bunları almak gerektiğini düşünüyorum.
		Yani kelamın yeniden bugünkü insanlığın problemlerine cevap vermesi için özellikle iman özelinde cevaplar vermesini temenni ediyorum,
		Allah’ın varlığının delillerini de öğreneceğimizi anlatırken bir kere Kelamı kullanmak durumundayız.
		Allah’ın varlığının delilleri, varlığının birliğinin delili konusunda özellikle daha fazla kitap içerisinde müfredat içerisinde bu konuya biraz daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini düşünüyorum.
		Ben aynı zamanda kendimi geliştirmeye de çalışıyorum okumaya da çalışıyorum. Basılı eserleri takip ediyorum. Bu alanda pek ihtiyacım olduğunu düşünmüyorum.
		Çok öyle ihtiyaç duyduğum söylenemez ama mutlak araştırmam.
		Hissetmiyorum.

Tablo 23’te Kelâm/Akaid ilminin iman konusunda öğretmene katkısı başlığı altında öğretmenlere “Mesleki yaşamınızda inançla ilgili konularda Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri alanında hangi bilgilere ihtiyaç duyuyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen bulgulara göre “**Kelâm/Akaid ilminin iman konusunda öğretmene katkısı**” teması ve “**ihtiyaç duyuyorum, ihtiyaç duymuyorum**” alt temaları oluşturularak veriler değerlendirilmiştir. Elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu bu alanda ihtiyaç duyduğunu söylerken az bir kısmı da ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.

İhtiyaç duyduğunu söyleyen Ö4 “Şimdi kelam alanında güncel, yani temel konularla ilgili kaynaklar mevcut yani. Türkçeye de çevrilmiş, Türkiye’de de çok ünlü

diyebileceğimiz, kıymeti bilinmeyen âlimlerimiz de var,” Ö6 “Temel İslam aslında daha çok kelam-i bilgiler. Günümüzde en çok sorgulanan nelerse mesela Allah’ın varlık felsefesi, Allah niçin yaratmış Allah’ın varlığını ispat şeklinde ki bilgilerde,” Ö8 “Kelamın kendi bizzat konularını delillendiren tekvini delillere ihtiyaç duyuluyor. Nakli deliller de çok fazla etki yapmıyor,” Ö17 “Allah’ın varlığının delillerini de öğreneceğimizi anlatırken bir kere Kelamı kullanmak durumundayız” ifadeleriyle düşüncelerini açıklamışlardır.

İhtiyaç duymadığını söyleyen Ö1” Ben aynı zamanda kendimi geliştirmeye de çalışıyorum okumaya da çalışıyorum. Basılı eserleri takip ediyorum. Bu alanda pek ihtiyacım olduğunu düşünmüyorum,” Ö14 “Çok öyle ihtiyaç duyduğum söylenemez ama mutlak araştırırım,” Ö16” Hissetmiyorum” ifadeleriyle görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 24. Allah'a İman Konusunu Anlatmada Yaşanan Zorluklar.

TEMA	ALT TEMA	KODLAR
Allah'a iman konusu ve zorlukları	Metafizik temellendirme sorunu yaşıyor	Çocukların akıllarında acaba gerçekten var mı sorularını cevaplandırma da zorlanıyoruz. Soyutluktan çıkartmak gerekiyor. Soyut anlatım olursa ondan dolayı bir de nakli deliller konusunda kalıcı olmuyor. Yaşıyoruz, şöyle yaşıyorum Allah inancı konusu Allah nasıl birisidir zaman onu tanımlama konusunda çocuklar algılamakta zorluk çekiyorlar İslam'ı yaşamda somut gördüğü durumlar mesela komşusunun çocuğu merhametsizlik görmüşse, ailede adaletsizlik görmüşse bunları anlatırken, çocuk anlatılardan çok gördüğüne inanıyor. Fazla zorluk yaşadığımı düşünmüyorum Zorluk olarak şunu yaşıyorum. Bilimsellik üzerine daha çok çocukların fikriyatı ve bunu benim net bir şekilde kanıtlamamı bekliyorlar. Oysa ki bu net bir şekilde kanıtlanabilecek bir şey değil. Yani, Allah inancını anlatmada, Allah'ın varlığını ispatlamada, tarih, geçmişte de aynı problemler yaşanmış, bugün de yaşamaya devam ediyor Allah inancını anlatırken yine Allah'ın varlığının anlatılması konusunda sıkıntılar yaşayabiliyoruz. İspat noktasında biraz delil istiyorlar.
	Delillendirmeler yeterli/destekliyor	Benim anlatma ile ilgili bir sıkıntım yok Ben hocam, Allah inancı konusunu anlatmada zorluklar yaşamadığımı düşünüyorum Lisede, İmam Hatip'te ise, inanç konusunda yine sıkıntı yok. Allah'a olan inancı özümseme, teslimiyet noktalarında biraz sıkıntı var. Ben zorluk yaşamıyorum. Öğrencilerimde inanmayan olmadığı için çok zorluk yaşamıyorum Pek zorluk yaşamadım. Çocuklar sordukları zaman geriliyorum. Yani bu kadar basit neden soru soruyorlar? Allah inancı konusunu anlatmada zorluklar yaşamadığımı düşünüyorum Yani önce onların seviyesine inmek çok önemli.

Tablo 24'de Allah'a iman konusunu anlatmada yaşanan zorluklar temelinde öğretmenlere “DKAB dersinde Allah inancı konusunu anlatmada hangi zorlukları yaşıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Sorulan sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilere göre “**Allah'a iman konusu ve zorlukları**” teması, “**delillendirmeler yeterli/destekliyor ve metafizik temellendirme sorunu yaşıyor**” şeklinde iki alt tema oluşturulmuştur. Elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin çoğunluğu delillendirmelerin yeterli olduğunu ve bu nedenle zorluk yaşamadığını ifade ederken bazı öğretmenler metafizik temellendirme sorunu yaşadığını ifade etmiştir.

Katılımcı öğretmenlerin büyük çoğunluğu Allah'a iman konusunu anlatmada delillendirmelerin **yeterli olduğunu/desteklediğini** söylemişlerdir. Ö3 “Ben hocam, Allah inancı konusunu anlatmada zorluklar yaşamadığımı düşünüyorum,” Ö4 “Lisede, İmam Hatip’te ise, inanç konusunda yine sıkıntı yok. Allah’a olan inancı özümseme, teslimiyet noktalarında biraz sıkıntı var,” Ö5 “Ben zorluk yaşamıyorum. Öğrencilerimde inanmayan olmadığı için çok zorluk yaşamıyorum,” Ö7 “Çocuklar sordukları zaman onların anlaması açısından direk onların sorularını soruyla cevap vererek önce bir düşünmelerini istiyorum.” ifadeleriyle zorluk yaşamadıklarını açıklamaktadırlar.

Allah’a iman konusunu anlatmada **metafizik delillendirme sorunu** yaşadığını söyleyen az sayıda öğretmen olmuştur. Ö9 “Yaşıyoruz, şöyle yaşıyorum Allah inancı konusu Allah nasıl birisidir zaman onu tanımlama konusunda çocuklar algılamakta zorluk çekiyorlar,” Ö11 “İslam’ı yaşamda somut gördüğü durumlar mesela komşusunun çocuğu merhametsizlik görmüşse, ailede adaletsizlik görmüşse bunları anlatırken, çocuk anlatılandan çok gördüğüne inanıyor,” Ö13 “Allah inancını anlatmada, Allah’ın varlığını ispatlamada, tarih, geçmişte de aynı problemler yaşanmış, bugün de yaşanmaya devam ediyor. Nasıl ispatlanabilir, gözle görülebilmeli midir, bilimsel midir, deneysel midir, empirik midir, bu nedir yani? Çünkü çok fazla görsellik çağında yaşıyoruz. Her şeyin görsellikle, eşyayla ilişkilendirildiği bir çağdayız.” ifadeleriyle zorluklar yaşadıklarını belirtmektedirler.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, verilerin analizinden elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuçlar

Çalışmada ortaöğretim 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin inanç durumları, Allah tasavvurları, Allah’a iman konusu, Allah-insan iletişimi, Allah’ın varlığına inanmanın bireyde oluşturduğu duygusal ve davranışsal etkinin sonuçları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, öğrencilere açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formları verilmiş; din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ile imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenlerine de yarı yapılandırılmış görüşme formu verilmiştir. Araştırma kapsamında öğrenciler görüşme formlarını doldurmuş, öğretmenlerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışma 2021-2022 eğitim öğretim yılında Batı Karadeniz Bölgesinin bir il merkezinde bulunan 21 resmi ortaöğretim kurumundan 11’inde toplam 330 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Çalışmada farklı liselerde görevli on sekiz öğretmenin görüşü alınmıştır.

Verilerden elde edilen çıkarımlara göre ortaöğretim öğrencilerinin inanç tercihi ile ailelerin inanç tercihlerinin örtüştüğü görülmüştür. Öğrenci ailelerinin büyük çoğunluğunun inançlı olduğu, buna karşın az sayıdaki öğrencinin ailelerinden farklı inanç tercihi yöneldiği görülmüştür. Katılımcı öğrencilerin ifadesine göre çok az sayıda ailenin din dışı bir inancı benimsediği görülmüştür. Araştırma sonunda, öğrencilerin inanç kaynaklarının büyük oranda aile olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin inanç kaynağı ve inanç temellendirmesinin, çoğunlukla Kur’an-sünnet, aile-toplum ve az sayıda da akli ilkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaöğretim öğrencilerinden çok az sayıda öğrencinin ise inanç tercihlerinde şüpheli, inkârcı-ateist ve agnostik yaklaşım sergiledikleri görülmüştür.

Öğretmenlerin gözlemlerine göre, öğrencilerin inanç kaynağı ve durumunun ağırlıklı olarak geleneksel olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bazı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda, az sayıda öğrencinin araştırma içinde olduğu, bir kısmının ise şüpheli ve zayıf inanca sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Öğretmen ve öğrenci ifadelerinden öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun inanç kaynağının aile olduğu, aile ile öğrencilerin

inançlarının örtüştüğü ve öğrencilerin taklidi/geleneksel inanca sahip oldukları görülmüştür.

Öğrenciler Allah'ın varlığını ve niteliklerini temellendirmeyi ağırlıklı olarak nakli (Kur'an-sünnet) ve akli delillerle yapmaktadırlar. Öğrenciler, Allah'ı tanımlarken daha çok isimleri ve sıfatları ile nitelemişlerdir. Bazı öğrencilerin Allah'ı nitelendirmede sorun yaşadığı ortaya çıkmıştır. Çok az sayıda öğrencinin Allah inancına sahip olmadığı için temellendirme yapmadığı ve inkârcı yaklaşım sergilediği görülmüştür. Ortaöğretim öğrencilerinin büyük çoğunluğu, Allah'ın varlığını kabul ettikleri ve Allah'ın varlığını yüzeysel kozmolojik delillendirmelerde delillendirdikleri ortaya çıkmıştır.

Öğrenciler, öğretmenlere Allah'ın varlığı hakkında, sıklıkla varlık yasaları, Allah'ın sıfatları, dinî sorumluluklar ve adalet/kötülük problemi üzerinden soru yönelttikleri görülmüştür. Öğrencilerin, evrenin düzeni, bu düzende etkili olan yasaların kim tarafından ve nasıl ortaya konduğu merak edilmiş, Allah'ın sıfatlarının nasıllığı sorgulanmış ve tatmin edici cevaplar arandığı görülmüştür. Öğrenciler dünyanın değişik coğrafyalarında var olan açlık, yoksulluk ve felaketleri; buna bağlı ölümleri ve savaşları Allah'ın varlığı ve adaleti ile ilişkilendirmiş, bu durumun adaletli olmadığı, sorgulamasını yaptıkları verilerine ulaşılmıştır. Kötülük problemi üzerinden sorgulamalarda din dışı akımların da etkili olduğu görülmüştür. Öğrencilerin çoğunlukla Allah'ın varlığına inandıkları ancak kötülük problemi üzerinden Allah'ın adaletini sorguladıkları bu konuda kafalarında soru işaretleri taşıdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Allah'ın varlığı ve O'na inanma, öğrencilere sorumluluk bilinci kazandırdığı, güven, huzur ve mutluluk verdiği verilerine ulaşılmıştır. Allah'ın varlığı ve Allah'a inanma az sayıda öğrenci de korku düşüncesi oluşturduğu, az sayıda öğrencinin ise Allah'ın varlığını gerekçelendiremediği sonucuna ulaşılmıştır. Çok az sayıda öğrencide ise inkârcı yaklaşımlara ulaşıldığı, bu bağlamda Allah'ın varlığının bir etki oluşturmadığı sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin görüşleri doğrultusunda, Allah'ın varlığına inanma, sorumluluk duygusu oluşturmakta ve sorumlu davranışlara yöneltmektedir. İnsan, sorumluluklarını yerine getirip getirmemede özgürdür. Allah'ın insanları sorumlu kıldığı davranışlar, insanların iyiliği içindir. İnsan, özgür iradesiyle hareket eder, Allah'ın varlığı ve O'na inanma insanın özgürlüğü kısıtlamaz, verilerine ulaşılmıştır.

Öğrencilerin bazılarına göre ise Allah'ın varlığı ve Allah'a iman, insanın özgürlüğünü tamamen kısıtlamaktadır. Çünkü Allah'ın emirleri-yasakları kuralları var, haramları-helalleri var. Allah, insanlardan bu yasalara uymasını istemektedir. Allah'a inanan bireyler kurallara uymak zorunda olduğu için seçme hakkı yoktur dolayısıyla özgür değildirler görüşünde oldukları sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin bir kısmı ise Allah'ın insanlardan uymasını istediği kurallar, insanların kısmen özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Haramlardan kaçınmak, yasaklara uymak, ibadetleri yerine getirmek zorunludur ancak insan bunu kendi iradesiyle gerçekleştirir. Bunlar insanın iyiliği içindir.

İnkârcı yaklaşımda bulunan çok az sayıda öğrenci bulunmaktadır. İnkârcı yaklaşımda bulunan öğrenciler, Allah inancı ile insan davranışlarını ilişkisiz bulmaktadırlar.

Öğretmenlerin değerlendirmesine göre Allah inancı öğrenciler üzerinde etkilidir. Öğrenciler özellikle bazı durum ve zamanlarda daha yardımsever ve daha çok ibadetlerine düşkün olmaktadır. Allah inancı öğrencilerin, söz ve davranışlarını etkilemekte, bu yüzden daha duyarlı oldukları görülmektedir. Bu da öğrencilerin Allah inancından kaynaklanmaktadır.

Öğretmenlerin gözlemlerine göre Allah inancı, bir kısım öğrencide ise etkili olmadığı görülmüştür. Öğrenciler, tutum ve davranışlarında ölçülü değiller, ibadetler konusunda hassas değiller. Sıkıştıklarında rahatlıkla yalan söyleyebiliyorlar. Ahlaken de inançların davranışlara yansıdığı görülmüyor sonucuna ulaşılmıştır.

Az sayıda öğretmen ise Allah inancının öğrencilerde kısmen etkili olduğu, görüşünü ifade etmiştir. Genel olarak Allah inancının öğrenciler üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin çoğunluğu varlıksal düzlemde Allah-insan iletişimini ibadet/kulluk/dua/vahiy ve peygamber kavramlarıyla ifade etmişlerdir. Öğrencilerin, Allah-insan iletişimini doğrudan; dua-ibadet ve Kur'an okuyarak sağlandığı veya aracı unsurlar vahiy ve peygamberle gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Az sayıda öğrenci de Allah-insan iletişimini gerekli görmediği sonucuna varılmıştır.

Allah-İnsan iletişimini temellendiremeyen ve ilgisiz davranıp cevap vermeyen az sayıda öğrenci de olmuştur. Öğrenciler, temellendirmeyi niçin yapmadıkları veya ilgisiz kaldıkları konusunda bir değerlendirme yapılamamıştır. Bu, düşüncenin konuya ilgisiz

olma, konuyu temellendiremememe veya inkârcı yaklaşımından dolayı olduğu sonucu ifade edilebilir.

Öğretmenlerin çoğuna göre ortaöğretim DKAB ders kitapları içerikleri Allah'a iman konusunda öğrencilerin yaklaşımlarını karşılayacak düzeyde ve yeterlidir. Bir kısım öğretmen ise yeterli bulmamaktadır. Az sayıda öğretmen ise yetersiz bulmaktadır; sonucuna varılmıştır.

Öğretmenlerin çoğunluğunun, Kuran'ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanlarının DKAB ders kitaplarında yeterli derecede yer aldığı ve işlendiği görülmüştür. Bazı öğretmenlerin görüşlerine göre ise Kuran'ın, Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri, yanlış tanrı tasavvurları ve argümanları DKAB ders kitabı içeriklerinde geçtiği fakat yeterli olmadığı verisine ulaşılmıştır. Bazı öğretmenlerin ifadeleri bağlamında, konuyu zenginleştirerek anlattığı görüşüne ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin çoğunluğu, inkârcı akımların ortaöğretim öğrencileri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Öğretmenler, özellikle son yıllarda sosyal medya ağının gelişmesi, internetin yaygınlaşması ve her türlü bilgiye kolayca ulaşılması nedeniyle öğrencilerin inkârcı akımların etkisinde kaldığı, düşüncesinde olduğu verisine ulaşılmıştır. Çok az sayıda öğretmende ise inkârcı akımların öğrenciler üzerinde etkisi olmadığı, görüşüne varılmıştır.

Öğretmenlerin çoğunluğunda, Allah'a iman konusunun anlatılması hususunda akâid/kelâm ilmine ihtiyaç duyduğu görüşüne ulaşılmıştır. Allah'a iman ve inanç esasları konusundaki güncel tartışmalara, akaid/kelam ilminin ortaya koyduğu argümanlardan yararlanarak cevapladıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerden az sayıda ise, kendini geliştirmek için sürekli okuduğu ve araştırma yaptığı için akaid/kelam ilmine ihtiyaç duymadığı görüşüne ulaşılmıştır.

Allah'a iman konusunu anlatmada yaşanan zorluklar temelinde öğretmenlerin çoğunluğunun DKAB ve İHL akaid/kelam ders kitaplarının Allah inancı konusundaki argümanlarını, yeterli bulduğu ve zorlanmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Bazı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda metafizik temellendirme sorunu yaşandığı görülmüştür.

Çalışmada elde edilen veriler ışığında ortaöğretim öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun Allah inancına sahip olduğu, bir kısım öğrencinin inanç konusunda şüpheli olduğu, çok az sayıda öğrencinin ise inkârcı ve agnostik yaklaşımlarda

bulunduğu tespit edilmiştir. Son zamanlarda öğrencilerin yoğun bir şekilde farklı din dışı akımlara yöneldiği iddialarının gerçeği yansıtmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerde Allah tasavvurlarının geleneksel olarak şekillendiği, inanç kaynağının büyük oranda aile olduğu, Allah'ın varlığı ve birliği hakkında, yeterli ve istenilen bilgi seviyesinde olmadığı görölmüştür. Öğrencilerin, Allah'ın varlığı hakkında akli ve mantıksal temellendirmelerini genellikle bilgiye dayalı olmayan kozmolojik yasalarla örneklendirdikleri görölmüştür.

Öğrencilerin çoğunluğunda inanç konularına yönelik bir ilgisizlik görölmektedir. Konunun önemi ve insana dönük yönünün eksik olarak öğrencilere verildiği gözlemlenmiştir.

Allah'ın varlığı ve sıfatları konusunda öğrencilerin çoğunluğunda niteleme sorunu yaşandığı görölmüştür. Allah'ın varlığının önemi, insanın Allah ile iletişimi ve ilişkisi konularında eksiklikler gözlemlenmiştir.

Geleneksel Allah inancı konusunda var olan Allah'ın bir korku unsuru taşıması öğrencilerin bir kısmının ifadelerinde görölmüştür. Bu durum Allah'ın varlığı hakkında konuşmaya da yansımıştır.

Allah inancı konusunda çoğu öğrencide Allah'ın baskıcı ve dayatıcı bir yaratıcı olarak algılandığı en temel sorunlardan biri olarak görölmüştür. Bu durum ciddi oranda öğrencide sessiz bir tepkisellik oluşturmuştur.

Öğrencilerin büyük çoğunluğunda geleneksel Allah inancında olan Allah hakkında soru sorma, konuşma ve sorgulama yapmaktan çekindikleri görölmüştür.

Allah'ın ezelde her şeyi takdir edip belirlediği fikri öğrencilerin büyük çoğunluğunda bir inanç olarak var olduğu görölmüştür. Bu bağlamda Allah'ın insanın söz ve eylemlerini ezelde belirlediği, iradesi ve özgürlüğünü sınırladığına yönelik inanç ifadelerine yansımıştır.

5.2. Öneriler

5.2.1. Öğretmenlere Yönelik Öneriler

Eğitim süreçlerinin Allah'ın varlığı ve inancı konusuna istenilen seviyede bir gelişim ve katkı sağlamadığı bir olgudur.

Öğretmenler, öğrencilerin duygu, düşünce ve farklılıklarını anlamalı olgunlukla karşılamalıdır. Öğretmenler öğrencilerin olumsuz soru ve yaklaşımlarına karşı olgunlukla yaklaşım sergilemeli ve cevap verilmelidir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ile imam hatip lisesi meslek dersleri öğretmenleri, bu konuda daha aktif ve yetkin olmalıdır.

Öğrencilerde, dine ve Allah'a iman yaklaşımlarında öğretmenlerin etkisi görülmüştür. Bu nedenle öğretmenler, dinî konularda daha yetkin olmaya çalışmalı; öğrencilerle iletişime açık, daha samimi ve hoşgörülü olmalıdır.

Öğrencilerin çoğunluğu geleneksel öğretiye dayalı bir düşünce ve inanca sahip olduğu görülmüştür. Allah'a iman konusunda inkârcı akımların doğuracağı sorgulamalara karşı, öğrencilere daha güçlü aklî ve naklî diyalektik kazandırmaya çalışılmalıdır.

Öğrencilerde, Allah'ın varlığının korku ve özgürlüğü kısıtladığı görülmüştür. Geleneksel bu olumsuz yaklaşım tarzı, bilgi ve inanç bağlamında giderilmelidir.

Öğretmenler, öğrencilerin sosyal medya etkileşimlerinin doğurduğu olumsuz sonuçlara dikkatli olmalıdır.

Öğrenciler içinde farklı inanç gruplarının olduğu, inkârcı akımlara sahip öğrencilerin olduğu görülmüştür. Bu inanç ve düşünce içinde olanları, öğretmen ve öğrenciler anlayışla karşılamalı ve hoşgörülü davranmalıdır.

Öğretmenler din dışı akımlara karşı dini ve akli argümanlara sahip olmalılar.

Öğretmenler, din dilini öğrencilerin anlayacağı şekilde sade, anlaşılır ve özgün bir şekilde kullanmalı ve geliştirmelidir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ve İHL meslek dersleri öğretmenlerine bölgelerin yapısına göre ortaya çıkan olumsuz akımlara ve inkârcı yaklaşımlara karşı hizmet içi eğitim verilmelidir.

Öğrencilerin Allah hakkında soru sormaları, konuşmaları ve sorgulamalarını anlayışla karşılamalı, tanrısal tasavvurlarda var olan diğer Tanrı inançları ile karşılaştırmalı bir şekilde öğrencilere aktarılmasına yardımcı olunmalıdır.

İslam inancında Allah yüce, kutsal ve mükemmel bir varlıktır. Diğer tanrısal inançlarda insan, varlıksal tür veya cansız varlıklar ilah olarak inanılmaktadır. Tanrısal varlık ve

inanç bu bağlamda karşılaştırmalı ele alınması durumunda öğrencilerde yararlı olacaktır.

5.2.2. Ders Kitapları ve Müfredatla İlgili Öneriler

Ders kitaplarının öğrencilerin anlayacağı şekilde sade, anlaşılır ve özgün bir dil ile kaleme alınmalıdır. Yabancı kelimelerden arınmış sade bir dil kullanılmalıdır.

İman konuları, alanın uzmanları tarafından farklı uzman kişilerinin gözden geçirdiği, öğretim programları, kazanımlar, dil uzmanları, gelişim psikolojisi ve görsel uzmanlarının katkıları ile hazırlanmalıdır.

Ders kitapları ve müfredat, Allah'ın varlığı ve iman konusunu daha ilmi, akli ve mantıklı argümanlarla desteklemeli ve daha anlaşılır bir dil kullanılmalıdır.

Ders kitapları sürekli güncellenmeli, ortaya çıkan ve sosyal medyada aktif olan yeni dinî akımların düşünce yapılarına karşı yönelik argümanlar sunulmalıdır.

Allah, varlık ve ilah olarak insana irade veren, özgür kılan, yol gösteren ve yaşamın her alanında her türlü nimet ve imkân sunan mutlak bir varlık olarak işlenmeli.

5.2.3. Ailelere Yönelik Öneriler

Öğrencilerin büyük çoğunluğunun öncelikli dinî kaynağı aile olduğu görülmüştür. Aile çocuğun ilk ve en etkin eğitim ve öğretim kurumudur. Aile, din eğitimi konusunda kendini daha geliştirmeli ve yetkin kılmalıdır.

Öğrencilerin bir kısmı, ailelerinden farklı ve inkârcı bir akıma yöneldikleri görülmüştür. Aileler çocuklarının din eğitim süreçlerini takip etmeli, daha sağlıklı ve doğru bir ortamda gelişimine önem vermelidir.

Öğrencilerin dini kaynağını oluşturan aile her türlü olumsuz akımlara karşı korunmalıdır.

Aileler, çocuklarının Allah hakkında soru sorma, konuşma ve sorgulamalarını anlayışla karşılamalı ve yönlendirmelidir. Aileler Allah hakkında bilgi ve iman bağlamında geliştirmelidir.

Aileler, geleneksel olarak sunulan Allah'ı korkulan bir varlık olarak değil sevgi, rahmet ve bağışlayıcı boyutuyla çocuklarına öğretmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm, Kahire: Daru'l-Hadis. 1988.
- Açıklamalı Yeni Meal, çev. Aytekin Arif, İstanbul: Mirac Yayınları, 2019.
- Akarsu, Bedia. Felsefe Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998.
- Akbulut, Ahmet. Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Akdemir, A. Betül. "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". Dergiabant. 8 / 1 (Mayıs 2020): 318-342.
- Akdemir, Furat. Dinin Kaynağı Sorunu Çağdaş Yaklaşımlar ve İslam. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Akdemir, Furat. Vahyin Allah Tasavvuru. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Akdemir, Furat. "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9/2, (2020), 1581-1609.
- Akdemir, Furat. "Kur'an Kavramları Bağlamında Tenzih". Journal of Social and Humanities Sciences Research. 7/55 (2020), 1786-1799.
- Akgün, Tuncay. "Anthony Kenny'e Göre Tanrıyı Bilmenin İmkânı ve Agnostisizm." Dergiabant. 6/11 (2018), 11, 15-33.
- Akgün, Tuncay. "Bilgi, İnanç ve İman" İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (Haziran 2018), 213-229.
- Altaş, Nurullah. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Öğretmen El Kitabı. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- el-Askâlânî, Hacer. Fethu'l-Bârî, thk.: Abdurrahman b. Nasır el-Berrak, Riyad: Daru Tayyibe, 2005.
- Atay, Hüseyin. İslam'ın İnanç Esasları, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Atay, Hüseyin. Kur'an'da İman Esasları, Ankara: Atay Yayınevi, 1998.

- Ay, Mahmut. “Kelam’da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar.” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52 (2011), 49-68.
- Aydın, Mehmet. Din Felsefesi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, 1990.
- Aytekin, Arif. Kelam Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Eğitim yayınları, 2022.
- Azimli, Mehmet. Cahiliyye’yi Farklı Okumak. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir. el-Esmâ ve’s-Sıfat, Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavi, Şam: Dâru’t-Takvâ, 2020.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir. el-Fark Beyne’l-Firâk. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Balcı, İsrâfil. Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Baytemur, Kevser. “Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler,” Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Beki, Münteha. "Mükemmellik ve Ontolojik Kanıt," Dini Araştırmalar. 18/47, (Temmuz-Aralık 2015), 121-135.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, Kitâbü’l-Esmâ ve’s-Sıfat, I-II, Thk.: Abdurrahman Amire, Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1417.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Muvazzah İlm-i Kelam, İstanbul: Fethi Demir Matbaası, 1955.
- Bohoner, Cevad. İslam Öncesi Cahiliyye ve Dinimizde Din Gerçeği, trc. Hasan Çiftçi-Nimet Yıldırım, Erzurum: İhtar Yayınları, Tsz.
- Bolay, S. Hayri. Felsefi Doktrinler Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. Sahîhu’l-Buhârî, Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Bulğen, Mehmet. “Osmanlı Yeni İlm-i Kelamında Materyalizm Eleştirileri” Bilimname, 30/1 (2016), 391-433.
- Bulut, Zübeyir. “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi.” Kelam Araştırmaları, 8/2 (2010), 65-90.
- Cevizci, Ahmet. Felsefeye Giriş, İstanbul: Nobel Yayınları, 2017.

- Clifford, William Kingdon. “İnanç Ahlâkı”. çev.: Ferit Uslu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/9, (2006), 125-136.
- Coşkun, İbrahim. Ateizm ve İslam, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. Şerhu'l-Mevâkıf, çev. Ömer Türker, İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2. Basım, 2021.
- Çabuk, Salih Kerem. “İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı,” Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Çayır, Celal. “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma.” Bilimname: Düşünce Platformu, 2/27 (2014), 59-88.
- Çelebi, İlyas. “Mu'tezile”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020, 31/391-401.
- Demircan, Adnan. Cahiliye Arapları, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demirci, Osman “Medrese Gelenğinde Akaid ve Kelam İlmi”, Kelam Araştırmaları 11/1 (Ocak 2013), 260-266.
- Düzgün, Şaban Ali. “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, Deizm. Edt. V. Sönmez, B. Kıyıcı ve M. Yıldız. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî. es-Sünen. İstanbul: Çağrı yayınları, 1981.
- Ebü Hanife, İmâm-ı Azâm. İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri, trc.: Mustafa Öz, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Ebu'l-Hasan el-Eş'ari. el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zayğ ve'l-Bida', trc.: Kılıç Hasan Mavil- Hikmet Yağlı Mağil. İstanbul: İz yayınları 2017.
- Ebu'l-Hasan el-Eş'ari. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn. çev.: Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- en-Nesefî, Ebu'l-Müîn. Kitâbü't-Temhid, çev.: Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- en-Nesefî, Ebu'l-Müîn. Tabsiretü'l-Edille, thk.: Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- en-Nesefî, Ebu'l-Müîn. Bahru'l-Kelâm, çev.: Yusuf Arıkaner, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, Kelâm, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Güler, İlhami. İtikattan İmana. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Gülfil, Derya. “Ateistlerde Olumsuz Tanrı Algısının Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi.” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 8/2 (2019), 1289-1312.
- Gündoğar, Hamdi- Yürgüç M. Sait, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/11 (2019/2), 643-670.
- Gündüz, Turgay. “İnancı Hayatla Buluşturmak-Thomas Groome’ın Din Eğitimi Yaklaşımının Eleştirel Analizi.” Marife. (Yaz 2014), 85-105.
- el-Ğusn, Abdullah b. Salih. Esmâ’ü Allahu’l-Hüsnâ, Riyad: Dâru’l-Vatan, 1417.
- Hakkı, İzmirli İsmail, Yeni İlm-i Kelam, sad. Sabri Hizmetli, Umran Yay., Ankara: 1981.
- Hamdi Gündoğar-Muhammet Sait Yürgüç, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/11 (2019/2), 643-670.
- Hamidullah, Muhammed. Aziz Kur’an. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Harputî, Abdülatif. Tenkihu’l Kelam fi Akaid-i Ehl-i İslam, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1327.
- Hilmi, Filibeli Ahmed. Allah’ı İnkâr Mümkün Müdür? İstanbul: Matbaa-ı İslamiyesi, İstanbul 1327.
- Hökelekli, Hayati. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi. İstanbul: Dem Değerler Eğitimi Merkezi, 2015.
- İbnü'l-Kelbî, Kitâbu’l-Esnâm, çev. Beyza Düşüngen Bilgin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemalüddin. Lisanu’l-Arab, Beyrut: Daru Sadr, 1955.
- Îcî, Adudiddin. el-Mevâkıf. Beyrut: Alimu’l-Kutub, tsz.
- İslamoğlu, Mustafa. Allah. İstanbul: Düşün Yayınları, 2008.

- İslamoğlu, Mustafa. Kur'ân'a Göre Esmâ-i Hüsnâ I-III, İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.
- İzmirli, İsmail Hakkı. Yeni İlmi Kelam, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinin İslam İnanç Esaslarını Benimseme Düzeyleri" Kocatepe İslami İlimler Dergisi 5/2 (Aralık 2022): 354-379.
- Karagöz, İsmail. Esmâ-i Hüsnâ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Baskı, 2016.
- Karagöz, Nail. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilerin Eleştirel Düşünebilmelerine Katkı Sağlayacak Yöntemler ve Uygulanışları". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 11 / 1 (Mart 2011): 155-18.
- Kazım Efendi, Şeyhülislam Musa. Külliyyât; Dini, İctimai Makaleler. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1336.
- Koçar, Musa. İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1992.
- Kulaksızoğlu, Adnan. "Gençlik Çağı ve Ülkemizde Gençlik Sorunları". Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2/2 (1990), 133-144.
- Kur'an Yolu Meâlî, Hazırlayanlar: H. Karaman, M. Çağrııcı, İ. K. Dönmez, S. Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kutluer, İlhan. "Batılılaşma" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: 1992 5/152-158.
- el-Mâtürîdî, es-Semerkandî Ebû Mansûr. Kitâbü't Tevhîd. çev. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınevi, 2018.
- Mendes, Necip Fazıl. Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- el-Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. Murûcu'z-Zeheb. Beyrut: 1965, II: 145-146.
- Miles, M.B. ve Huberman, A.M. Nitel Veri Analizi, Çev.Ed. S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. Sahîhu Muslim, Riyad: Dâru Taybe, 1426/2006.

- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. Sünenü Nesâî, ta'lîk: Nasıruddîn Elbânî, Riyad: Mektebetu'l-Meârif, trsz.
- Oğuzkan, A. Ferhan. Eğitim Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Özbay, Ekrem. "Ergenlerde Allah ve Din İnancı," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1995.
- Özdemir, Hacı Ali. "Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı (Burdur Örneği)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2015.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed. Usuli'd-Din-Ehl-i Sünnet Akaidi. çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul: 1988.
- Sabri, Mustafa. Mevkıfu'l Akl ve'l İlm ve'l Alem min Rabbi'l Alemin ve İbadihi'l Murselin, Beyrut: Daru'l İhyai't- Turasi'l Arabi, 1921.
- Sabûnî, Nureddîn, el-Kıfaye fi'l-Hidaye. thk.: Muhammed Aruçi. İstanbul: DİB Yayınları, 2019.
- Sabûnî, Nureddîn, Mâtürîdiyye Akâidi, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Sancar, Mustafa. Ed. İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi İçinde, Ankara: Elis Yayınları, 2019.
- Sönmez, Veysel- Alacapınar Güldüren, Fusun. Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- Şahin, Hüseyin. "Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri," Marmara Üniv. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. el-Milel ve'n-Nihal. çev. Mustafa Öz, 3. Basım, İstanbul: Litera Yayınları, 2014.
- Şener, Habib. "Jean Meslier Düşüncesinde Ateizmin Temel Dayanakları ve Eleştirisi." Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/1 (2018), 175-191.
- Şerbasî, Ahmed. Mevsuatü lehü'l-Esmâü'l-Hüsnâ, Beyrut: Dâru'l-Cıl, 1981.
- Şeriati, Ali. Hz. İbrahim'le Buluşmak, çev. Mustafa, S. Altunkaya. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

- et-Taftazânî, Sa'deddîn. el-Makâsîd. çev. İrfan Eyibil, İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı." Ankara: 2018, MEB. Yayınları.
- Taslaman, Caner. Allah'ın Varlığının On İki Delili, İstanbul: Destek Yayınları, 2016.
- Tatlisu, Ali Osman. Esmâ'ül Hüsnâ Şerhi, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1984; Ankara: Seha Neşriyat, 1957.
- Taylan, Necip. Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998.
- Tillich, Paul. İmanın Dinamikleri, çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. el-Câmiu'l-Kebîr, thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas. Kelam Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Aydın. "Teizm", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2011, 40/332-334.
- Topaloğlu, Bekir- Yavuz Y. Şevki, Çelebi, İlyas. İslam'da İman Esasları, Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 11/404-418.
- Topaloğlu, Bekir. Kelâm İlmine Giriş, İstanbul: Damla Yayınevi, 2021.
- Trabzonlu Cûdî Efendi, el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâ'ül Hüsnâ, Latin harfleriyle, nşr. Murat Yüksel, İstanbul: 1989.
- Topçu, Nurettin. Değerler Psikolojisi, İstanbul: Kurtuluş Matbaası, 1959.
- Turan, İbrahim. "Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri." Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi" .../40 (Aralık 2013): 271-293.
- Ülken, Hilmi Ziya. Tarihi Maddeciliğe Reddiye, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.

- Worrall, John. “Bilim Dini İtibarsızlaştırır,” *Din Felsefesinde Çağdaş Tartışmalar* ed.: M. L. Perterson, ve R. J. Van Arragon, Ankara: Elis Yayınları, 2005, 83-120.
- Yaltkaya, Mehmed Şerafeddin. İctimai İlm-i Kelam-I. İslam Mecmuası II/15 (1332), İctima-i İlm-i Kelam-II, İslam Mecmuası, II/18 (1333); İctimai İlm-i Kelam-III, İslam Mecmuası, II/19 (1333).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Eş’ariyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, 11/447-455.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2002, 25/196-203.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Matürîdiyye”, Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003. 28/165-175.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Macid. “İnanç Öğrenme Alanları Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/3 (2014), 117-134.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1993.
- Yurdagür, Metin. *Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*. İstanbul: Marifet yayınları, 1996.
- Yürgüç, Muhammet Sait. “Gençliğin İman Algısı (Şırnak İli Örneği),” *Yüksek Lisans Tezi*, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ez-Zeccâc, Ebû İshak. *Tefsîru Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, Dimaşk:1395/ 1975; Beyrut: 1399/1979.

EKLER

EK 1. Öğrenci Görüşme Soruları

Tarih:/...../2023

Saat /.....

Değerli Öğrenci,

Bu form Doç. Dr. Furat AKDEMİR danışmanlığında *“Ortaöğretim öğrencilerinde Allah İnancı ve Yansımaları”* adlı yüksek lisans tezinin veri toplama aracı olarak kullanılacaktır. Araştırma kapsamında *“Ortaöğretim öğrencilerinde Allah tasavvuru ve inancı; bu inancın öğrencilerin söz ve eylemlerine yansımaları hangi düzeydedir?”* problem cümlesine cevap aranacaktır.

Görüşmede verilen bilgiler sadece bu araştırmada kullanılacak ve gizli tutulacaktır. Değerli katkılarınız için teşekkür ederim.

Hüseyin İlhan

Yaşınız:

Sınıfınız: 9 10 11 12

Cinsiyetiniz: K E

Okul Türünüz:

İnanç Tercihiniz:

Ailenizin İnanç Tercihi:

Sahip Olduğunuz Allah İnancının Kaynağı:

Öğrencide Allah İnancını Belirleyen Faktörler:

1-Zihninizdeki Allah anlayışı nedir?

2-Allah'ın varlığını, birliğini ve niteliklerini nasıl ifade edersiniz?

3-Allah'ın varlığının akli ve mantiki delilleri nelerdir?

4-Bir varlığın ilah olması için onda hangi niteliklerin olması gerekir?

5-Allah neden vardır?

6-Allah'ın varlığı gerekli midir?

7-Allah'ın varlığını kabul etme sizde ne gibi duygu ve düşünceler oluşturuyor?

8-Allah'a iman ile diğer iman esasları arasında nasıl bir ilişki vardır?

9-Allah'ın varlığı insana neyi sağlar?

10-Allah inancının oluşmasında sizce DKAB öğretmenlerinin etkisi nedir?

11-Allah inancına sahip olmak bireyin özgürlüğünü kısıtlar mı?

12-Allah inancı ile insanın özgürlüğü arasında nasıl bir ilişki vardır?

13-Allah insanın söz ve eylemlerini belirler mi?

14-Allah insandan ne ister?

15-İnsan, Allah ile iletişimini nasıl sağlar?

16-Allah inancı insan için ne ifade eder?

17-Allah inancı insanın sorumluluk, irade, adalet, ahlak gibi davranışlarını nasıl etkiler?

EK 2. Öğretmen Görüşme Soruları

Tarih:/...../2023

Saat /.....

Değerli Öğretmen Arkadaşım,

Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, kelâm ve itikâdî İslam mezhepleri bilim dalı yüksek lisans öğrencisiyim. Doç. Dr. Furat AKDEMİR danışmanlığında ‘Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı ve Yansımaları’ başlıklı tez çalışmasını yürütüyorum. Bu araştırma kapsamında DKAB öğretmenleri ile görüşme yapıyorum. Araştırmama katılım sağladığınız için teşekkür ederim.

Araştırma kapsamında “Ortaöğretim öğrencilerinde Allah tasavvuru ve inancı; bu inancın öğrencilerin söz ve eylemlerine yansımaları hangi düzeydedir?” problem cümlesine cevap aranacak olup elde edilen bilgiler sadece bu araştırmada kullanılacak ve gizli tutulacaktır. Değerli katkılarınız için teşekkür ederim.

Hüseyin İlhan

Cinsiyetiniz: ☐ K ☐ E

Okul Türünüz:

Yaşınız:

Meslekteki Yılıınız:

1-Öğrencilerinizin Allah İnancı ile ilgili düzeylerini nasıl buluyorsunuz?

2-Öğrencileriniz Allah hakkında en sık hangi soruları sormaktadır? Öğrencilerin bu konudaki sorularına nasıl yaklaşıyorsunuz?

3-Öğrencilerinizin Allah’a iman konusunda hangi tereddütleri yaşadığını düşünüyorsunuz?

4-Öğrencilerinizin Allah’a iman konusundaki yaklaşımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

5-DKAB öğretim programları ve ders kitaplarının Allah inancı konusunda öğrencilerin yaklaşımlarını karşılayacak düzeyde buluyor musunuz?

6-Kur’an’ın Allah tasavvuru hakkındaki ilkeleri ve yanlış tanrı tasavvuru hakkındaki argümanları DKAB ders içeriklerinde işleniyor mu?

7-Din karşıtı akımlar yaratıcı hakkındaki argümanlarını akıl-inanç uyumsuzluğu üzerine temellendirmektedirler. Batıda gelişen bu akımlar Hristiyanlığın dogmatik düşüncesine karşı tepkisel bir düşüncedir. Ortaöğretim öğrencilerinin Allah’a iman konusundaki bilgilerinin batıdaki bu argümanlarla örtüşen yanları var mıdır?

8-Mesleki yaşamınızda inançla ilgili konularda Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri alanında hangi bilgilere ihtiyaç duyuyorsunuz?

9-DKAB dersinde Allah inancı konusunu anlatmada hangi zorlukları yaşıyorsunuz?

10-Allah inancının öğrencilerin söz, tutum ve eylemlerine etkileri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hüseyin İLHAN
Yabancı Dili : Arapça-Fransızca-Farsça

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Lisans	İlahiyat Fakültesi	Ankara Üniversitesi	1990
Lise	İmam-Hatip Lisesi	Düzce İmam-Hatip Lisesi	1985